

**HASANKEYF: TARİHSEL BAĞLAMDA MEKÂNSAL,
KÜLTÜREL VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMLER**

PELİN KARTAL

ŞUBAT 2024

DİYARBAKIR

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**HASANKEYF: TARİHSEL BAĞLAMDA MEKÂNSAL,
KÜLTÜREL VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMLER**

PELİN KARTAL

DİCLE ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV
YÖNETMELİĞİNİN BİR PARÇASI OLARAK
MİMARLIK ANA BİLİM DALINDA
YÜKSEK LİSANS TEZİ
OLARAK HAZIRLANMIŞTIR

ŞUBAT 2024

DİYARBAKIR

HASANKEYF: TARİHSEL BAĞLAMDA MEKÂNSAL, KÜLTÜREL VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMLER

Pelin KARTAL tarafından Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin bir parçası olarak hazırlanan bu çalışma, aşağıda bilgileri yazılı jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek **Mimarlık Ana Bilim Dalı**'nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Neslihan DALKILIÇ
Müdür, **Fen Bilimleri Enstitüsü**

Prof. Dr. Kâmuran SÂMÎ
Danışman, **Mimarlık Bölümü**,
Dicle Üniversitesi

Sınav Jürisi:

Prof. Dr. Kâmuran SÂMÎ (*, **)
Mimarlık Bölümü, Dicle Üniversitesi

Prof. Dr. Türkan KEJANLI
Mimarlık Bölümü, Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan Ece PAKÖZ
Mimarlık Bölümü, Artuklu Üniversitesi

ONAY

Savunma Tarihi: 16 / 02 / 2024

(*) Jüri Başkanı.

(**) Tez Danışmanı.

Babama...

Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırlanan bu tez çalışmasında yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak elde edildiğini ve sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca, bahse konu bu kural ve ilkelerin gerektirdiği üzere, bu çalışmada özgün olmayan tüm bilimsel içerikleri kurallara uygun biçimde alıntılıyıp kaynak gösterdiğimi beyan ederim. Beyanımınla çelişen herhangi bir delil bulunduğu takdirde tüm sorumluluğu üstleneceğimi kabul ederim.

Ad, Soyad: Pelin KARTAL

İmza:

TEŞEKKÜR

Bu yüksek lisans tez çalışmam süresince yardımlarını benden esirgemeyen, bilgi ve tecrübesiyle beni yönlendiren değerli Danışman Hocam; Prof. Dr. Kâmuran SÂMÎ'ye teşekkür eder ve minnettarlığımı dile getirmek isterim.

Kaynaklarını benimle paylaşan Hasankeyf Belediyesi'ne ve Hasankeyf Kaymakamlığı'na teşekkür ederim. Hayatımın her aşamasında yanımda olan, maddi ve manevi her anlamda desteklerini benden esirgemeyen babam, annem ve kardeşlerime teşekkür ederim. Çalışmam süresince katkıda bulunan herkese teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
EKLER LİSTESİ	xiv
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xv
ÖZET.....	xvi
ABSTRACT.....	xvii
1. GİRİŞ	1
1.1 Problemin Belirlenmesi	5
1.2 Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	6
1.3 Hipotez	6
1.4 Araştırmaya Yönelik Sınırlamalar.....	7
1.5 Araştırma Yönteminin Belirlenmesi.....	8
2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR.....	9
3. YERLEŞİM(LER): MEKÂN, KÜLTÜR VE TOPLUMSAL YAPI	16
3.1 Eski Yerleşimlerde Mekân	18
3.2 Kırsal Yerleşimlerde Mekân.....	20
3.3 Kentsel Yerleşimlerde Mekân	26
3.4 Yerleşimlerde Kültürel ve Yersel Aidiyet.....	28
3.5 Yerleşim(ler) Bağlamında Birey ve Toplum İlişkisi	31
3.6 Tarihi Yerleşimlerde Toplumsal Dönüşüm(ler)	33
3.7 Baraj Suları Altında Kalan Kent Örnekleri	36
3.7.1 Dünya'dan örnekler.....	36
3.7.2 Türkiye'den örnekler.....	41
3.8 Hasankeyf'in Mekânsal, Kültürel ve Toplumsal Yapısı	53

3.8.1	Hasankeyf'in coğrafi konumu.....	58
3.8.2	Hasankeyf'in jeolojik yapısı ve iklimi	58
3.8.3	Hasankeyf'in adının kökeni	60
3.8.4	Hasankeyf'in tarihi.....	60
3.8.5	Hasankeyf'in sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı.....	64
4.	BULGULAR VE TARTIŞMA	78
4.1.	Eski Hasankeyf'in Kent Mimarisi Ve Kent Dokusu	78
4.1.1	Eski Hasankeyf'te mekânsal yerleşimler	82
4.1.2	Eski Hasankeyf'teki tarihi yapıların mekânsal analizi.....	85
4.2.	Yeni Hasankeyf'in Kentsel Mimarisi.....	88
4.2.1	Yeni Hasankeyf'te mekânsal yerleşimler	94
4.2.2	Kültür Park alanına taşınan tarihi yapıların mekânsal analizi.....	96
4.2.3	Yeni Hasankeyf'teki yapıların mekânsal analizi.....	103
4.3.	Hasankeyf'te Tarihsel Bağlamda Yaşanan Mekânsal, Kültürel ve Toplumsal Dönüşümler.....	107
4.3.1	Kataloglar.....	107
5.	SONUÇLAR VE ÖNERİLER	123
	KAYNAKLAR	128
	EKLER	135
	ÖZGEÇMİŞ	140

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1 Mezopotamya bölgesi	1
Şekil 1.2 Hasankeyf antik kentinde yer alan betonarme konutlar ve mağara konutlar.....	3
Şekil 3.1 Kültür, mekân ve toplum	16
Şekil 3.2 Eski bir kent yerleşimi	18
Şekil 3.3 Eski Hasankeyf Kalesi'nin 2016 yılına ait kuzey görünümü, Yeni Hasankeyf Kalesi'nin 2021 yılına ait kuzey görünümü	20
Şekil 3.4 Hasankeyf'in Üçyol köyünde, (solda) yerel malzeme kullanımıyla inşa edilen bir konut, toplu ve dağınık yerleşim (sağda) dokuları.....	21
Şekil 3.5 Hasankeyf'in Üçyol kırsalında yer alan bir konutun zemin ve 1.kat planları.....	22
Şekil 3.6 Hasankeyf'in geleneksel mimari dokusu	23
Şekil 3.7 Ilısu Barajı kurulmadan önce Eski Hasankeyf kırsal yerleşimi.....	24
Şekil 3.8 Yeni Hasankeyf kırsal yerleşimi	25
Şekil 3.9 Kentsel Mekân-Kültür etkileşimi.....	26
Şekil 3.10 Yeni Hasankeyf kent yerleşimi.....	27
Şekil 3.11 Kültür'ün parçalarına ayrılması	28
Şekil 3.12 Kültürle ilgili kavramlar	30
Şekil 3.13 Kültür piramidi - Tylor'dan uyarlayan Güvenç	31
Şekil 3.14 Eski Hasankeyf 'te 2006 yılına ait El Rızk Cami, mağara ve betonarme evlerin yerleşimi, Yeni Hasankeyf'te 2021 yılına ait El Rızk Cami yerleşimi.....	33
Şekil 3.15 Mehmet Tilki'ye ait mağara şeması	34
Şekil 3.16 Hasankeyf'in 2006 yılına ait baraj yapımından önceki hâli ve 2020 yılına ait sonraki hâli.....	34
Şekil 3.17 Gabriel'in 1932 yılına ait eski Hasankeyf yerleşimi, Yeni Hasankeyf'in 2022 yılına ait baraj kurulduktan sonraki yerleşimi.....	35
Şekil 3.18 Eski Hasankeyf'in 2018 yılına ait baraj kurulmadan önceki yerleşimi	35
Şekil 3.19 Sardar Sarovar Barajı.....	37
Şekil 3.20 Üç Boğaz (Geçit) Barajı konumu	38
Şekil 3.21 Üç Boğaz Barajı görünümü	39
Şekil 3.22 Üç Boğaz Barajı ve Sanmenxia Barajı konumları	40

Şekil 3.23 Eski Samsat Kalesi ve kenti, Yeni Samsat kenti	41
Şekil 3.24 Eski ve Yeni Samsat yerleşimi	42
Şekil 3.25 Yeni Samsat uygulama imar planı	43
Şekil 3.26 Eski Samsat konutları ve Yalıköydeki yeni konutlar.....	44
Şekil 3.27 Yeni Samsat konut planı	44
Şekil 3.28 Aydın ve Reyhanlı iskân konutları alt kat krokileri.....	45
Şekil 3.29 Aydın ve Reyhanlı iskân konut üst kat krokileri	46
Şekil 3.30 Eski Halfeti Şehri, Yeni Halfeti Şehri	46
Şekil 3.31 Rumkale	47
Şekil 3.32 Halfeti, Yeni Halfeti arazi kullanım haritası.....	47
Şekil 3.33 Eski Halfeti evleri	48
Şekil 3.34 Eski Halfeti batık kent	48
Şekil 3.35 Eski Halfeti	49
Şekil 3.36 Zeugma antik kenti planı	50
Şekil 3.37 Zeugma antik kenti	50
Şekil 3.38 Zeugma Müzesi.....	51
Şekil 3.39 Allianoi antik kenti ve antik kenti barajdan kurtaracak UNESCO ödüllü alternatif proje....	52
Şekil 3.40 Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan Hasankeyf	53
Şekil 3.41 Yukarı şehirde bulunan su kanalları, dükkânlar, giriş kapısı ve mağaralar.....	54
Şekil 3.42 Yukarı şehirde bulunan saray ve cami yapıları.....	55
Şekil 3.43 Eski Hasankeyf Aşağı Şehir yerleşimleri	55
Şekil 3.44 Ilısu Barajı'nın etkilediği Hasankeyf yerleşimi	56
Şekil 3.45 Eski ve Yeni Hasankeyf yerleşimleri.....	57
Şekil 3.46 Batman ilçeler haritası ve Hasankeyf'in konumu.....	58
Şekil 3.47 Hasankeyf bölgesinde ortalama yüksek ve düşük sıcaklık	59
Şekil 3.48 Hasankeyf bölgesinde ortalama aylık yağmur	60
Şekil 3.49 Eski Hasankeyf Höyük	61
Şekil 3.50 Kazı çalışmaları sırasında çıkartılan seramikler	61
Şekil 3.51 Yukarı Mezopotamya bölgesi	62
Şekil 3.52 Yeni Hasankeyf: Kale'nin kuzey yamacı	63

Şekil 3.53 Aile büyüğünün dâhil olduğu geniş bir aile yapısının ikamet ettiği Yeni Hasankeyf'teki bir mekân	66
Şekil 3.54 Hasankeyf'te dokumacılıkla uğraşan bir esnaf	71
Şekil 3.55 Dicle Nehri üzerinde bir kelek	72
Şekil 3.56 Eski Hasankeyf'te nalbantla uğraşan bir esnaf	73
Şekil 3.57 Artuklular zamanında basılan bir sikke	75
Şekil 3.58 Eski Hasankeyf'te kelek üzerindeki bir balıkçı	75
Şekil 3.59 Eski Hasankeyf'te Kale Caddesi üzerinde yer alan hediyelik eşya dükkânları	76
Şekil 3.60 Hasankeyf Yukarı Şehir	77
Şekil 3.61 Yeni Hasankeyf çarşısında yer alan hediyelik eşya dükkânları ve rekreasyon alanları	77
Şekil 4.1 Eski Hasankeyf'in vaziyet uydu görüntüsü	78
Şekil 4.2 Eski Hasankeyf	79
Şekil 4.3 Eski Hasankeyf ilçe merkezinin tarihi gelişimi	80
Şekil 4.4 Eski Hasankeyf'te mahalleler ve fonksiyonlar	80
Şekil 4.5 Eski Hasankeyf'te yer alan bir konuta ait tandır ve avlulu bir konut görünümü	81
Şekil 4.6 Eski Hasankeyf Kale yerleşimi	82
Şekil 4.7 Yukarı Şehir	83
Şekil 4.8 Hasankeyf şehir planı	84
Şekil 4.9 Tarihi Artuklu köprü ayakları ve modern köprü	84
Şekil 4.10 Kale'deki bir mağara konuta ait iç mekân	86
Şekil 4.11 1911'li yıllarda Eski Hasankeyf'teki konut dokusu, 1970'li yıllarda yapılan Eski Hasankeyf'teki betonarme konutlar	86
Şekil 4.12 Eski Hasankeyf'te 1967 yıllarında devlet tarafından yapılan afet konutlarından birine ait avlu görünümü	87
Şekil 4.13 Hasankeyf yeni uydu görüntüsü	88
Şekil 4.14 Eski Hasankeyf'in kuzey görünümü, Yeni Hasankeyf'in kuzey görünümü	89
Şekil 4.15 Hasankeyf uygulama imar planı	90
Şekil 4.16 Yeni Hasankeyf caddesindeki konutlar	91
Şekil 4.17 Yeni Hasankeyf'teki bir konutun zemin kat planı ve görünüşü	91

Şekil 4.18 Yeni Hasankeyf'teki tek katlı konutlar	92
Şekil 4.19 Yeni Hasankeyf'teki 2 katlı konutlar	92
Şekil 4.20 Yeni Hasankeyf'teki 4 katlı (bodrum dâhil) konutlar	93
Şekil 4.21 Yeni Hasankeyf'teki bir konut planı	93
Şekil 4.22 Yeni Hasankeyf yerleşim planı	94
Şekil 4.23 Yeni Hasankeyf Arkeopark planı	96
Şekil 4.24 Yeni Hasankeyf Arkeopark alanı	97
Şekil 4.25 Eski Hasankeyf'teki Zeynel Bey Türbesi, Yeni Hasankeyf'teki Zeynel Bey Türbesi	98
Şekil 4.26 Zeynel Bey Türbesi, Rölöve: A. Gabriel ve Hasankeyf Arkeolojik Kazı Başkanlığı Arşivi'nden alınmış Zeynel Bey Külliye Planı	98
Şekil 4.27 Eski Hasankeyf'teki İmam Abdullah Zaviyesi, Yeni Hasankeyf'teki İmam Abdullah Zaviyesi	99
Şekil 4.28 Günümüz İmam Abdullah Zaviyesi ve Hasankeyf Arkeolojik Kazı Başkanlığı arşivinden alınmış planı	99
Şekil 4.29 Günümüz Artuklu Hamamı ve Hasankeyf Arkeolojik Kazı Başkanlığı arşivinden alınmış planı	100
Şekil 4.30 Kızlar Cami, Koç Cami, Süleymaniye Cami	101
Şekil 4.31 Günümüz Süleymaniye Cami ve Gabriel tarafından çizilmiş planı	101
Şekil 4.32 Günümüz Er-Rızk Cami ve Hasankeyf Arkeolojik Kazı Başkanlığı arşivinden alınmış planı	102
Şekil 4.33 Yamaç Külliyesi, Yamaç Külliyesi'ne ulaşımı sağlayan köprü	102
Şekil 4.34 Hasankeyf Kalesi'nde inşa edilen karşılama merkezleri	103
Şekil 4.35 Yeni Hasankeyf Çarşısı	103
Şekil 4.36 Hasankeyf Müzesi	104
Şekil 4.37 Eski Hasankeyf'teki Sağlık Ocağı, Yeni Hasankeyf Hastanesi	101
Şekil 4.38 Hasankeyf Uygulama Otelі	105
Şekil 4.39 Yeni Hasankeyf Hükümet Konağı ve PTT Binası	106
Şekil 4.40 Yeni Hasankeyf Belediyesi ve İlçe Halk Kütüphanesi	106
Şekil 4.41 1 numaralı eve ait görseller	110
Şekil 4.42 2 numaralı eve ait görseller	112
Şekil 4.43 3 numaralı eve ait görseller	114
Şekil 4.44 4 numaralı eve ait görseller	116

Şekil 4.45 5 numaralı eve ait görseller.....	118
Şekil 4.46 6 numaralı eve ait görseller.....	120

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1 Çeşitli kültür ve kavramları	28
Tablo 3.2 Ilısu Barajı'ndan etkilenen yerleşim bölgeleri.....	57
Tablo 3.3 Türkiye'nin doğusunda yıllık artış hızları logaritmik olarak hesaplanan 1945 ve 1965 yıllarına ait nüfus sayımları	65
Tablo 3.4 Hasankeyf nüfus değişimi.....	67
Tablo 3.5 Hasankeyf'te yıllar içerisinde yaşanan göçler	70
Tablo 3.6 Hasankeyf İlçesinde meyveler ve baharat bitkileri üretim miktarı.....	74
Tablo 3.7 Hasankeyf İlçesinde hayvansal ürün üretim miktarı.....	74
Tablo 4.1 1 numaralı ev	108
Tablo 4.2 1 numaralı ev	109
Tablo 4.3 2 numaralı ev	111
Tablo 4.4 3 numaralı ev	113
Tablo 4.5 4 numaralı ev	115
Tablo 4.6 5 numaralı ev	117
Tablo 4.7 6 numaralı ev	119
Tablo 4.8 7 numaralı ev	121
Tablo 4.9 Eski ve Yeni Hasankeyf Yerleşim Dokularındaki Mekânların Karşılaştırılması	126

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Yeni Hasankeyf görselleri.....	136
Ek 2: Hasankeyf'te gerçekleştirilen ev ziyaretlerinde ve sözlü görüşmelerde sorulan sorular.....	138

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

Simge

Gwh

kWh

Açıklama

Gigawatt saat

Kilowatt Saat

Kısaltma

BM

ÇEDR

DSİ

GAP

HES

ICOMOS

M.S.

M.Ö.

NBA

ODTÜ

STK

SSP

TGP

TAÇDAM

TOKİ

UNESCO

YYEP

Açıklama

Birleşmiş Milletler

Çevre Etkileme Değerlendirme Raporu

Devlet Su İşleri

Güneydoğu Anadolu Projesi

Hidroelektrik Santral

Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi

Millattan Sonra

Millattan Önce

Narmada Bachao Andolan

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Sivil Toplum Kuruluşları

Sardar Sarovar Project

Three Gorges Project

Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma
Merkezi

Toplu Konut İdaresi Başkanlığı

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür
Örgütü

Yeniden Yerleşim Eylem Planları

ÖZET

HASANKEYF: TARİHSEL BAĞLAMDA MEKÂNSAL, KÜLTÜREL VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMLER

KARTAL, Pelin

Yüksek Lisans, Mimarlık Bölümü

Danışman: Prof. Dr. Kâmuran SÂMÎ

Şubat 2024, 158 sayfa

Türkiye'nin güneydoğusunda bulunan Hasankeyf antik kentini konu alan bu yüksek lisans tez çalışması, 5 ana bölümde hazırlanmıştır. İlk bölüm olan girişte, araştırmanın problemi, amacı, önemi, hipotezi, sınırları ve yöntemi açıklanarak bir planlama oluşturulmuştur. İkinci bölümde, hazırlanan bu tezin içeriğine uygun kaynakların özetlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölüm içerisinde ise antik, kentsel ve kırsal yerleşimlerdeki mekânlar, yerleşim, birey ve toplum ilişkisi, kültür, aidiyet ve tarihi yerleşimlerdeki toplumsal dönüşümler açıklanmıştır. Bu konular üzerinden Hasankeyf'in kültürel miras dokusu incelenmeye çalışılmıştır. Daha sonra barajlardan dolayı sular altında kalan dünyadan ve Türkiye'den kent örneklerine yer verilip Hasankeyf'in coğrafi özellikleri, jeolojik yapısı, iklimi, adının kökeni, tarihçesi, sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı açıklanmıştır. Dördüncü bölüme, eski ve yeni Hasankeyf'in kent mimarisine ve mekânsal analizlerine yer verilerek başlanmıştır. Hasankeyf'in kalesindeki, Üçyol köyündeki ve yeni kurulan yerleşimindeki konutların rölövesi alınıp bu konutlara ait planların, fotoğrafların ve bilgilerin bulunduğu kataloglar hazırlanmıştır. Yerleşimin tarihsel süreçte yaşanan mekânsal dönüşümleri açıklanmış ve yeni kurulan yerleşimde, eski Hasankeyf'teki kültürel miras dokusuna ait hangi etkilerin olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuçlar ve öneriler bölümünde ise tüm bölümlerin sonuçları değerlendirilmiş, eski ve yeni Hasankeyf'in mimari dokusu karşılaştırılmış ve çalışmadaki hipotezler desteklenmiştir. Çalışmanın önemi ortaya konmuş ve bir takım öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hasankeyf, Kültür, Mekân, Toplum, Yerleşim

ABSTRACT

HASANKEYF:SPATIAL, CULTURAL AND SOCIAL TRANSFORMATIONS IN HISTORICAL CONTEXT

KARTAL, Pelin

Master of Science in Department of Architecture

Supervisor: Prof. Dr. Kâmuran SÂMÎ

February 2024, 158 pages

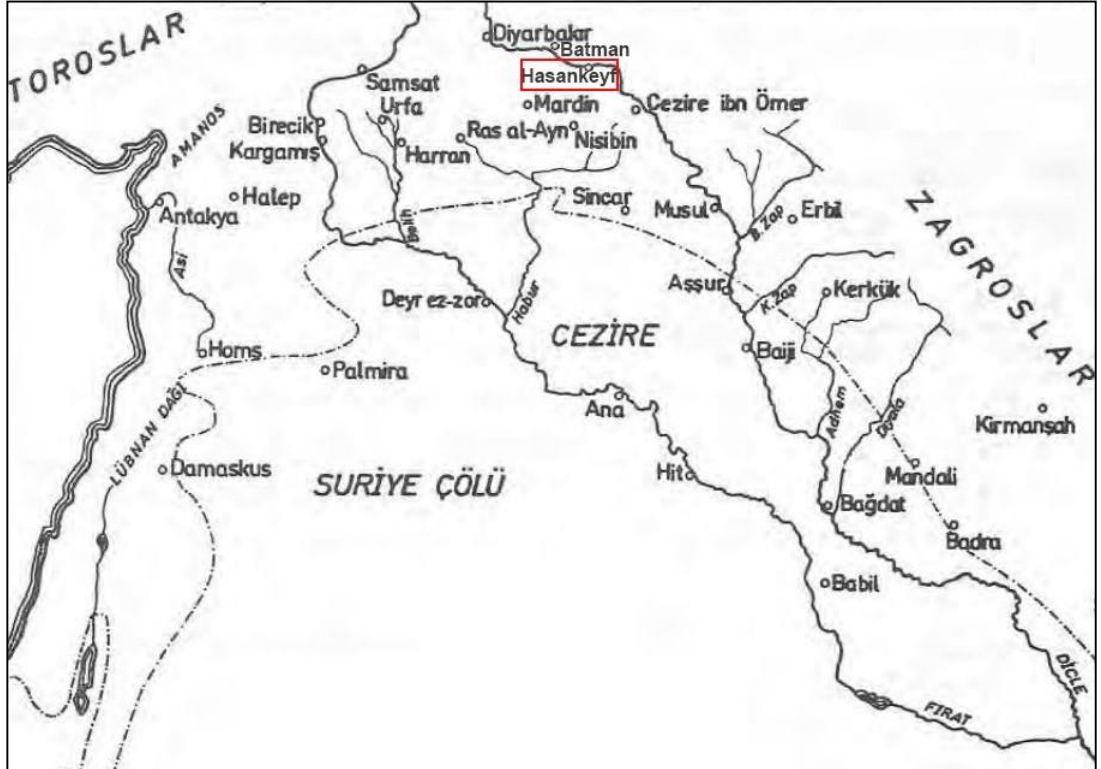
This master's thesis study, which is about the ancient city of Hasankeyf in the southeast of Turkey, has been prepared in 5 main chapters. In the first section, the introduction, a plan was created by explaining the problem, purpose, importance, hypothesis, limits and method of the research. In the second chapter, summaries of sources suitable for the content of this thesis are included. In the third chapter, issues such as places in ancient, urban and rural settlements, settlement, individual and society relations, culture, belonging to the region and social transformations in historical settlements are explained. The cultural heritage texture of Hasankeyf has been tried to be examined through these topics. Then, examples of cities from around the world and from Turkey that were flooded due to dams are given, and Hasankeyf's geographical features, geological structure, climate, origin of its name, history, socio-cultural and economic structure are explained. The fourth chapter started with the urban architecture and spatial analysis of old and new Hasankeyf. Surveys of the houses in Hasankeyf's castle, Üçyol village and the newly established settlement were taken and catalogues containing plans, photographs and information about these houses were prepared. The spatial transformations of the settlement in the historical process were explained and it was tried to determine which effects of the cultural heritage texture of the old Hasankeyf were in the newly established settlement. In the results and suggestions section, the results of all sections were evaluated, the architectural texture of old and new Hasankeyf was compared and the hypotheses in the study were supported. The importance of the study is revealed and several suggestions are presented.

Keywords: Hasankeyf, Culture, Place, Society, Settlement

1. GİRİŞ

İnsan, varoluşundan beri maddi ve manevi ihtiyaçları doğrultusunda yaşadığı toplumsal gelişmelerle birlikte birçok mekânsal örgütlenmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Prehistorik (tarih öncesi) döneme ait doğal topografyayla uyumlu, ilk mekânsal örgütlenmelerin gerçekleştiği mağaraların bulunduğu ve insan eliyle yapılmış yerleşimlerin var olduğu bilinmektedir. Birçok kültürü kendi potası içinde toplamış Hasankeyf, bu yerleşimlerden birisidir.

Mezopotamya bölgesinde yer alan Hasankeyf'in bulunduğu coğrafya, verimli topraklarından ve hilale benzeyen yerleşim dokusundan dolayı "Bereketli Hilal" olarak adlandırılmaktadır (Bkz. Şekil 1.1). Arkeolojik çalışmalar sonucu Hasankeyf'in, binlerce yıllık zengin bir tarihi geçmişe sahip olduğu bilinmektedir (Uluçam, 2007: 9). Hasankeyf, zengin tarihi geçmişinde çok sayıda kadim medeniyete başkentlik yapmış ve bulunduğu stratejik konum itibarıyla uygarlıkların paylaşılabilir değerleri arasına girmiştir.

Şekil 1.1 Mezopotamya bölgesi (Sevin, 1999:4)

Tarihsel süreçte coğrafi konumuyla önemli bir geçiş güzergâhında yer alan Hasankeyf, içerisinde geçmiş medeniyetlerden izler barındıran köprü, hamam, höyük, mezar, cami ve mağara¹ konut gibi sayısız tarihi anıt eseri barındırmaktadır.

1964 yılında yayınlanan Venedik tüzüğünde (Erder, 1977:170) tarihi anıtlarla ilgili şu madde yer almaktadır:

“Tarihi anıt kavramı sadece bir mimari eseri içine almaz, bunun yanında belli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin, tarihi bir olayın tanıklığını yapan kentsel ya da kırsal bir yerleşmeyi de kapsar. Bu kavram yalnız büyük sanat eserlerini değil, ayrıca zamanla kültürel anlam kazanmış daha basit eserleri de kapsar.” Bu bağlamda tarihi anıtlar, ait oldukları dönemlere dair kanıt sunan birer belge niteliği taşımaktadır. Tarihsel bir zaman diliminden farklı uygarlıkların izini taşıyarak günümüze değin gelen yapılar, geçmiş ile günümüz arasında köprü kurulmasına olanak sağlamaktadır.

Dicle Nehri kıyısında yer alan Hasankeyf; Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Dünya Miras Listesi'ne girebilecek üstün evrensel değerleri olan bir kültür mirası iken, Ilısu Barajı ve Hidroelektrik santrali (HES) projesinden dolayı; bu listeye alınmamıştır. Hasankeyf, UNESCO Dünya Miras Listesi içinde yer almamakla birlikte aşağıdaki özellikleri yerleşim dokusu üzerinde barındırmaktadır:

- İnsanın yaratıcı dehasının ürünü ve kültürel geleneğin taşıyıcısı olması,
- Mimarlık, teknoloji, anıtsal sanatlar, şehir planlama ve peyzaj gibi alanlarda insani değerler arasındaki etkileşimi temsil etmesi,
- İnsanlık tarihinin seçkin ve eşsiz bir örneği olması,
- Ekolojik, biyolojik ve jeolojik süreçlerin önemli aşamalarını göstermesi
- Doğal habitatları içermesi (Eraslan, 2020:313)

Tarihsel süreç içerisinde barınma ihtiyacıyla paralel olarak mekânsal yerleşimlerde konutlar ortaya çıkmıştır. Bu konutlar, geçmişten günümüze kadar mekân tasarım kriterlerine, çevresel etmenlere ve toplumun sosyo-kültürel yapısına bağlı olarak

¹ Mağara, bir kayaca veya yamaca doğru uzanan yer altı boşlukları, doğal anıtlardır. Hasankeyf'teki mağaralar, karma oluşumludur. Hasankeyf'te Dicle Nehri'nin kayaları yüzyıllar süren aşındırmasıyla birlikte kaya oyukları oluşmuş ve bu oyuklar insanlar tarafından işlenerek mağaralar meydana gelmiştir (Arık, 2003: 9).

dönüşüm geçirmiştir. Eski Hasankeyf yerleşiminde kayalara oyulmuş mağara konutlar, yığma tekniğiyle inşa edilmiş konutlar, kaya oyuğunun ve yığma tekniğinin birlikte kullanıldığı konutlar ve sonradan yapılmış betonarme tipi konutlar mevcut olagelmıştır (Bkz. Şekil 1.2). Eski Hasankeyf'teki yerel halkın bir kısmı, 2018 yılına kadar mağara konutları mesken olarak kullanmıştır.

Şekil 1.2 Hasankeyf antik kentinde (solda) yer alan betonarme konutlar (Z. Yıldız, 2019) ve mağara (sağda) tipi konutlar (Kartal, 2022)

Tarihi yerleşimlerdeki anıt eserlerin korunarak bölgesel kalkınma projelerinin uygulanması ve günümüzün ihtiyaçlarına cevap verecek baraj gibi yapıların kentsel kimlik değerleri korunarak inşa edilmesi, her dönem önem arz etmiştir. Ancak tarihi Hasankeyf yerleşimindeki anıt eserler, yerinde korunamadan ve arkeolojik kazı çalışmaları tamamlanamadan Ilısu Barajı inşa edilmiştir. Günümüzde artan enerji gereksinimi ve sudan elde edilen enerji, bölgesel kalkınma projeleri kapsamında Ilısu Barajı gibi yapıların inşa edilmesine neden olmuştur. İnsanlığın ortak mirası Hasankeyf antik kenti, Dicle Nehri kıyısında bulunduğundan dolayı baraj yapımıyla karşı karşıya kalmış ve antik kentteki birçok tarihi eser sular altında kalmıştır. Bu durum kentsel kimlik değerlerinin yıkımına ve toplumun kentsel hafızasının yitimine neden olmuştur.

Hasankeyf, tarihsel süreç içerisinde doğal afetlere, savaşlara, baraja ve yanlış iskân politikalarına maruz kalmıştır. 1981 yılında kentsel sit alanı ilan edilen Hasankeyf, Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından 1954 yılında başlatılan Ilısu Barajı ve HES projesinden dolayı 2020 yılında sular altında bırakılmıştır (Yıldız, 2007: 20). Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), kapsamında yer alan Ilısu Barajı'nın gerçekleştirilmesine yönelik çeşitli konsorsiyumlar kurulmuş, ulusal ve uluslararası bankalardan yardım istenmiş, Çevre Etkileme Değerlendirme Raporu (ÇEDR) hazırlanmış ve Yeniden Yerleşim Eylem Planları (YYEP) tasarlanmıştır (Yıldız;

Düzgören, 2001:40). Ilısu Barajı'nın inşa sürecinde kamuoyunun tüm itirazlarına rağmen Sultan Süleyman Camisi, Koç Camisi, Er-Rızk Camisi, Kızlar Camisi, İmam Abdullah Zaviyesi, Orta Kapı, Zeynel Bey Türbesi ve Külliyesi gibi bazı tarihi yapılar bağlamından koparılarak Yeni Hasankeyf'e taşınmış, toplumsal ve kültürel yaşam alanları yok edilmiştir. Ekosistem tahribata uğramış, endemik bitki ve hayvan türlerinin nesli tükenmiştir.

Mağara konutların bir kısmı, çok sayıda höyük, mezarlar, tarihi Hasankeyf Köprüsü gibi yapılar, inşa edilen baraj nedeniyle sular altında kalmıştır. Eski Hasankeyf'te yaşayan halk, 3 bin dekar alana kurulu Yeni Hasankeyf'teki 875 yeni konuta taşınmıştır (Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, 2020). Yeni kurulan Hasankeyf yerleşimindeki bu betonarme tipi konutların her biri, 160 m² lik bir alana sahip olmakla birlikte mekânsal açıdan toplumun geleneksel yapısını ihtiva etmede yetersiz kalmıştır. Yeni Hasankeyf, yerleşim dokusunda Dünya Bankası kriterlerini taşımamaktadır.

Yerel halkın baraj inşası nedeniyle yeni yerleşim alanlarına zorunlu göçü, toplumsal, kültürel ve mekânsal bağlamda aidiyet bulan değerleri yok etmiştir. Hasankeyf'te yapılan sözlü görüşmeler ve ev ziyaretleri sonucunda, yerel halkın yeni yerleşimlerdeki konutlarda ısınma ve yalıtım gibi fiziksel sorunlar yaşamasının yanında eski yerleşimlerdeki değerleri kaybetmenin verdiği psikolojik, kültürel, ekonomik ve toplumsal birçok sorunla da karşı karşıya kaldığı tespit edilmiştir. Eski Hasankeyf'te tarım, hayvancılık ve dokumacılıkla uğraşan halk, Yeni Hasankeyf'e iskân edilmelerinin ardından kafe ve restoran işletmelerinde çalışarak geçimini sağlamaya çalışmıştır. Geçimini tarımdan sağlayan halkın bir kısmı da barajın kurulmasıyla birlikte geçim kaynağını kaybetmiştir.

Şırkı (2022), Yeni Hasankeyf'teki yerleşim düzeninin yerleşik halk üzerindeki kültürel, sosyal ve ekonomik etkisini araştırmak için 2022 yılında SPSS (bilgisayar programı) aracılığıyla bir anket çalışması hazırlamıştır. Yerleşimdeki 220 katılımcıyla yapılan anket sonuçlarına göre de; yerel halkın Yeni Hasankeyf'teki durumdan genel olarak memnun olmadığı ve barajın Hasankeyf halkı üzerinde olumsuz bir etki bıraktığı sonucu çıkarılmıştır (Şırkı, 2022:77).

Özdemirkol (2023), yeni Hasankeyf yerleşim düzeniyle ilgili yürütülen kamusal politikaların halk üzerindeki etkisini araştırmak için 2023 yılında 128 kişinin katıldığı mülakat çalışması hazırlamıştır. Mülakat sonuçlarına göre de; Yeni Hasankeyf'te yürütülen kamusal politikalar, halkı olumsuz yönde etkileyerek Dünya Bankası standartlarıyla uyuşmamaktadır. Halka verilen kamulaştırma bedelleri ve tazminatlar yetersiz olmakla birlikte halk borçlandırılmıştır (Özdemirkol, 2023:2750).

1.1 Problemin Belirlenmesi

İnsanlık tarihinde ilk avcı-toplayıcı toplumların barındığı mekânlar olan mağaralar, zamanla yerini fiziksel çevreyi işleyerek oluşan tarım toplumlarının barındığı sürekli mekânlara bırakmıştır. Günümüzde ise küreselleşme hareketleriyle birlikte toplumların sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarında hızlı bir dönüşüm gerçekleşmiş ve modern mekânlar ortaya çıkmıştır. Tarihi bir zenginliği olan Hasankeyf yerleşimi, geçmişten günümüze değin mağaralara, geleneksel ve modern mekânlara ev sahipliği yapmıştır. Hasankeyf, uygarlıklara ait izler taşıyan çok sayıda tarihi yapıyı bünyesinde barındırmıştır.

Dicle Nehri kenarında daha önce var olan tarihi Hasankeyf yerleşiminde, artan enerji ihtiyacı nedeniyle sudan enerji elde edilmesini sağlayan Ilısu Barajı inşa edilmiştir. Bu durum Hasankeyf antik kent yerleşiminin mekânsal, toplumsal ve kültürel açıdan olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur.

Bu çalışmada; Tarihsel süreç içerisinde Hasankeyf'teki toplumsal, mekânsal, kültürel ve sosyo-ekonomik faktörlerin, fiziki müdahalelerin ve baraj nedeniyle gerçekleşen yer değişiminin halk üzerindeki etkisi ele alınmıştır.

HES projesi nedeniyle sular altında kalan Hasankeyf'te barajın bölgenin sosyo-ekonomik yapısı ile fiziki coğrafyasına olumlu/olumsuz yansımalarının var olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tarihsel süreçte Hasankeyf'in mimari anlayışında mekânsal dönüşümlerin gerçekleşip gerçekleşmediği ve bölgenin doğal yapısının mekânlarda etkisini gösterip göstermediği açıklanmıştır.

1.2 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Hasankeyf antik yerleşiminin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşümleri; mekânsal, kültürel ve toplumsal açıdan incelemek çalışmanın ana amacını oluşturmuştur.

Geçmişten günümüze kadar Hasankeyf'in tarihi yerleşim dokusundaki kültürel ve toplumsal dönüşümleri mimari açıdan ele almak ve Ilısu Barajı'nın bölgeye etkilerini tespit etmek araştırmanın diğer amaçları arasında yer almıştır. Hasankeyf antik yerleşiminin baraj suları altında kalması sonucu, tarihi yapılar yok olmuş ve bağlamından kopararak taşınan tarihi eserler, kimliksiz yapılara dönüşmüştür.

Eski Hasankeyf'in yerleşim dokusundaki konutların ve diğer tarihi yapıların çevresiyle olan bağamları ve mekân tasarım kriterleri, toplumun Yeni Hasankeyf'teki yaşadığı mekânla aidiyet hissi oluşturması bakımından önemlidir. Çünkü yeni kurulan Hasankeyf'e zorunlu göç eden yerel halkın geleneksel ve kültürel değerleri, yeni inşa edilen mekânlarda dikkate alındığı sürece yerel halk, yeni yerleşime uyum sağlar. Ancak yeni kurulan Hasankeyf yerleşimi, eski Hasankeyf yerleşiminin tasarım kriterlerini, mekânsal ve sosyo-kültürel dokusunu yansıtmamaktadır. Toplumun Eski Hasankeyf'teki yaşam şekli, kültürü, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı, Yeni Hasankeyf'teki tasarlanan mekânlara yansıtıldığı sürece geçmiş değerler yaşatılır.

1.3 Hipotez

Hasankeyf tarihi yerleşimi, farklı kültürlerin, toplumların ve mekânların birleşimiyle ortaya çıkan çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Tarihsel süreçte GAP programı, Hasankeyf'in sosyo-kültürel ve doğal yapısı, Hasankeyf yerleşiminde mekânsal, kültürel ve toplumsal dönüşümler yaratmıştır.

Alt hipotez 1: Geçmişten günümüze kadar Hasankeyf üzerinde yapılan fiziki müdahaleler, Hasankeyf'in kültürel miras dokusunda bozulmalara neden olmuştur.

Alt hipotez 2: Tarihsel süreç içerisinde Hasankeyf antik kentinde yaşanan toplumsal, kültürel ve sosyo-ekonomik gelişmeler ve bölgedeki yerleşim dokusunu biçimlendiren tarihi yapılar, yerleşim alanlarının hayat bulmasına yön vermişlerdir.

Alt hipotez 3: Yeni Hasankeyf yerleşiminde inşa edilen yapıların bir bölümünde yöreye özgü “Midyat Taşı” kullanılması ve eyvan, kemer, revak gibi mimari elemanların yapılarda yer alması, halkın geleneksel değerlerinin ve ihtiyaçlarının bir uzantısıdır.

Alt hipotez 4: Eski Hasankeyf’teki yapılar, doğal topografyaya göre biçimlenmiş ve yapılarda kullanılan malzemeler, yerel ve bölgenin jeolojik yapısıyla uyumlu iken Yeni Hasankeyf’teki yapılaşma doğal topografiyla uyumlu değildir.

Alt hipotez 5: Eski Hasankeyf yerleşiminde yaşayan aileler, ihtiyaçları doğrultusunda konutlara yeni birimler ekleyebilirken, Yeni Hasankeyf yerleşiminde var olan ve sınırlı bir şekilde genişleyen uygulama imar planından dolayı konutlara yeni birimler ekleyememiştir.

Alt hipotez 6: Düünden bugüne Hasankeyf’in geleneksel mimari dokusunda mekânsal, toplumsal ve kültürel dönüşümler gerçekleşmiştir.

Alt hipotez 7: HES projesinden ötürü sular altında kalan Hasankeyf’te barajın, bölgenin sosyo-ekonomik yapısı ile fiziki coğrafyasına hem olumlu hem de olumsuz yansımaları bulunmaktadır. Yeni Hasankeyf yerleşiminde sağlık, sosyal, eğitim ve idari alanlarda inşa edilen kamu kuruluşları, eski yerleşimdeki kuruluşlara göre konfor düzeyi, kullanıcı kapasitesi daha yüksektir.

1.4 Araştırmaya Yönelik Sınırlamalar

Çalışma kapsamı Hasankeyf yerleşimiyle sınırlı tutulmuştur. Hasankeyf kalesindeki baraj kotunun üstünde yer alan mağara konutlardan, Hasankeyf’in Üçyol köyünden ve Yeni Hasankeyf’teki konutlardan 7 tanesinin rölövesi alınmıştır. Hasankeyf’in yerleşimlerinde çok sayıda değişimin yaşanması ve Üçyol kırsalında geleneksel, sürdürülebilir ve tarihi konutların sayıca fazla olması, bu yerleşimlerdeki konutların rölövelerinin alınma ihtiyacını doğurmuştur. Ayrıca; örnek rölöve çalışmaları analiz edilmiş ve Hasankeyf tarihi yerleşimiyle benzer durumda olan Türkiye ve dünyadan eski kent örnekleri incelenmiştir.

1.5 Araştırma Yönteminin Belirlenmesi

Hasankeyf antik kent yerleşimini konu alan bu tez çalışmasının temel kurgusu oluşturulup çalışmanın zengin içeriklere sahip olması amacıyla veri toplama yöntemlerinden biri olan “literatür taraması” yapılmıştır. Tezin içeriğine uygun kitaplar, makaleler, tezler, gazeteler, bildiriler, mülakatlar ve röportajlar incelenmiştir. Literatür taraması yapıldıktan sonra Hasankeyf antik kent yerleşimi kapsamında “mekân”, “kültür” ve “toplum” bileşenleri açıklanarak tezin aşamaları oluşturulmuştur. Eski ve Yeni Hasankeyf yerleşimleri, fotoğraflar üzerinden karşılaştırılmıştır. Hasankeyf antik kent yerleşimi içinde arşiv yöntemine başvurulup Hasankeyf Kaymakamlığı ve Hasankeyf Belediyesi ziyaret edilmiştir. Hasankeyf Belediyesi’nden eski ve yeni Hasankeyf yerleşimlerine ait haritalar alınmıştır. Eski Hasankeyf yerleşiminden yeni Hasankeyf yerleşimine göç eden yerel halktan 30 kişiyle sözlü görüşmeler ve ev ziyaretleri gerçekleştirilmiştir.

Şırkı’nın 2022 yılında, Hasankeyf yerleşimi içerisinde 220 kişiye yaptığı anket çalışmasına ait sonuçlar değerlendirilmiştir (Şırkı, 2022:77). Ayrıca; Özdemirkol’un 2023 yılında Hasankeyf’in yerel halkından 128 kişiyle gerçekleştirmiş olduğu mülakatlar da incelenip teze entegre edilmiştir (Özdemirkol, 2023:2750). Yeni Hasankeyf yerleşiminin mekânsal, antropolojik, kültürel, psikolojik ve ekonomik açıdan toplumsal yapıya etkisi araştırılarak, tezin kuramsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Hasankeyf’in tarihi yapılarının plan ve kesitleri incelenmiş ve fotoğraflar üzerinden eski ve yeni hâllerinin karşılaştırmalı değerlendirmeleri yapılmıştır. Yerinde gözlem, tespit ve analizler yapılarak Hasankeyf yerleşimlerindeki konutların rölöveleri alınmıştır. Rölövesi alınan yapıların fotoğrafları çekilip mimari bilgilerinin yer aldığı kataloglar hazırlanmıştır. Bu kataloglarda yapıların tipolojisi, kat adedi, yapım tekniği, işlevi, planı ve mekân kurgusu açıklanmıştır. Böylece Hasankeyf’te yaşanan mekânsal, kültürel ve toplumsal dönüşümler, açıklanmaya çalışılmıştır. Yeni Hasankeyf ve eski Hasankeyf yerleşimi, mekânsal, toplumsal ve kültürel açıdan karşılaştırılarak tablolar şeklinde çıkarımlar yapılmıştır.

2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Sami (2010); Hasankeyf bölgesindeki yerel halkın gelenek-göreneklerini yansıtan mekânların tasarım kriterlerini dikkate alarak bu kriterlerin Ilısu Barajı kurulduktan sonraki yeni yerleşim planlarına uygulanması gerektiğine makalesinde vurgu yapmıştır. Çalışmaya altlık oluşturmak amacıyla kırsal yerleşimlerde ve Hasankeyf antik kent dokusunda bulunan bazı yapıların örnek rölövelerini analiz etmiştir. Sonuç olarak yazar, barajla birlikte göçlerin ortaya çıkacağını ve bu göçlerin bölgedeki toplumsal hayatı olumsuz yönde etkileyeceği fikrini ileri sürmüştür. Bu olumsuzluğun giderilmesi için yeni yerleşim planlarının, yerel halkın taleplerini yansıtacak şekilde ve kültürel miras dokusuna uygun olacak şekilde tasarlanması gerektiğini dile getirmiştir.

Yıldız (2007); Hasankeyf'in sular altında kalmasına neden olan Ilısu Barajı'nı engellemek için çeşitli meslek gruplarının görüşlerini paylaşp yerel ve ulusal örnekler üzerinden barajın yaratacağı tarihi yıkımları kitabında eleştirmiştir. Çalışmada, belediyeleri ve kurumları ziyaret edip evrak ve bilgiler edinmiştir. Çalışma alanlarına giderek gözlemler yapmıştır. Sonuç olarak barajın doğal çevreye ve tarihe büyük derecede tahribat vereceği ortaya çıkmıştır. Yıldız, halkın baraja karşı verdiği tepkinin yetersiz olduğunu ileri sürmüştür.

Eroğlu (2022); Barajın enerji üretimindeki yerine değinmiş, Ilısu Barajı'nın özelliklerini ve kurulum sürecini kitabında dile getirmiştir. Barajın kurulduktan sonraki yeni Hasankeyf yerleşiminin günümüzdeki durumunu açıklamıştır. Çalışmada Ilısu Barajı ve HES projesini tanıtmak için resmi kurumları ziyaret edip çeşitli paneller düzenlemiştir. Sonuç olarak yazar, Ilısu Barajı'nın ülke ekonomisine büyük katkı sunduğuna vurgu yapmış, taşınan tarihi eserler ve yeni inşa edilen yapılar ile kurulan yeni Hasankeyf yerleşiminin vizyon proje olduğunu ileri sürmüştür.

Yıldız; Düzgören (2001); Ilısu Barajı ve HES projesi kapsamında kurulan konsorsiyumlara, heyetlere, Dünya Komisyonuna ve İhracat Kredis Kuruluşlarına (İKK) ait değerlendirmeleri kitaplarında açıklamışlardır. İhracat Kredis Kuruluşlarının Ilısu Barajı ve HES projesine kredi verme şartlarını açıklayarak barajdan etkilenen insanların görüşlerini dile getirmişlerdir.

Başkaya; Türk (2015); Ilısu Barajı ve Hidroelektrik santrali (HES) projesinin yaratacağı etkileri, Hasankeyf halkına yaptıkları anket çalışmasıyla dile getirmişlerdir. Alternatif Beşli Sistem Ilısu Baraj Projesi'nin yararlarına dikkat çekmişlerdir. Hazırladıkları anket çalışmasının sonuçlarını değerlendirip yorumlamışlardır. Sonuç olarak alternatif baraj projelerinin değerlendirilmesi gerektiğine aksi takdirde Ilısu Barajı'nın kültürel, tarihi ve çevresel birçok yıkıma neden olacağına vurgu yapmışlardır.

Arık (2003); Hasankeyf'te gerçekleştirilen kazılarda çıkartılan eserlerin analizini yapıp arkeolojik çalışmalar esnasında yaşanan sorunları kitabında açıklamıştır. Hasankeyf'teki tarihi eserleri, içinde yer aldığı bağlamla birlikte incelemiştir. Çalışmada Oluş Arık ve kazı ekibi tarafından belediyeler ve kurumlar ziyaret edilmiştir. Arık, Hasankeyf'le ilgili kayıtlı dosya, evrak ve bilgilere erişmeye çalışmıştır. Arık, çalışma alanlarını ziyaret edip, çeşitli gözlemler yapmıştır. Sonuç olarak kazı ekibi tarafından gerçekleştirilen Hasankeyf'teki kazılar sayesinde toprak altında kalan birçok tarihi eser ve kent meydanı gün yüzüne çıkarılmıştır. Böylece geçmişe ait değerlere ışık tutulmuştur.

Zengin (2001); Hasankeyf'in tarihi, konumu ve kaynaklarıyla ilgili bilgileri açıklayıp bölgede yaşayan âlimleri kitabında konu edinmiştir. Çalışmada belediyeleri ve kurumları ziyaret edip evrak ve bilgiler edinmiştir. Zengin, çalışmayı fotoğraflarla zenginleştirip Hasankeyf'in tarihine ışık tutmaya çalışmıştır. Sonuç olarak Hasankeyf'in tam tarihi ile ilgili belirsizliklerin var olmasının yanında binlerce yıllık zengin bir tarihi geçmişe sahip olduğu kanısına varmıştır.

Yılmaz (2019); "Geleneksel Mimari Verilerin Sürdürülebilirlik Bağlamında İncelenmesi: Hasankeyf Örneği" adlı tez çalışmasında, ekolojik mimarlık ve sürdürülebilirlik bağlamında Hasankeyf coğrafyasına ait mimari yapıyı incelemiş, konutların rölövelerini almış, yapıları analiz ederek sınıflandırmış ve karşılaştırmıştır. Sonuç olarak yazar, Yeni Hasankeyf'in eski Hasankeyf'in kent dokusu dikkate alınmadan kurulduğunu ileri sürmüş, yeni yerleşimin ekolojik ve sürdürülebilir ilkelere uygun olmadığını tespit etmiştir.

Sevindik (2002); "Baraj'ın Yerleşim Birimlerine Etkileri ve Hasankeyf" adlı tez çalışmasında Türkiye'deki barajların yerleşim birimlerine etkilerini ve Ilısu Barajı'nın Hasankeyf'in doğal, beşeri ve ekonomik yapısına etkisini açıklamıştır. Sonuç olarak baraj yapımı yerine farklı alternatiflerin bulunmasını ve tarihi yerleşimlerde baraj yapılsa dahi su seviyesinin belli bir değerde tutulması gerektiğini ileri sürmüştür.

Uluçam (2007) "Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma, Kazı ve Kurtarma Projesi" adlı çalışmasında Hasankeyf'in kültürel dokusunu araştırmış, ortaya çıkarmış, korumuş, kurtarmış ve tanıtmıştır. Arkeolojik kazılar sonucu yer altından çıkarılan eserlerin video, fotoğraf ve çizim yoluyla belgeleme çalışmalarını yapmıştır. Sonuç olarak envanteri çıkarılan yapıların bir kısmı harabeye dönüşmüşse de diğer kısmı sağlam bir şekilde günümüze ulaşmayı başarmış ve geçmişe ışık tutmuştur.

Yılmaz (2005); Hasankeyf coğrafyasına ait fotoğraf çalışmalarına kitabında konu edinmiştir.

İsen (2014); "Hasankeyf'in Şehircilik Tarihi" adlı tez çalışmasında Hasankeyf'in şehir yapısını, tarihsel süreç içerisindeki konumunu, mağara meskenlerini ve şehrin mimari özelliklerini açıklamıştır. Hasankeyf'in coğrafyasını ve tarihini aktarmıştır. Şehircilik kavramını açıklayıp Hasankeyf'in fiziki yapısını dile getirmiştir.

Mıynat (2008); "Bir Ortaçağ Kenti: HASANKEYF" adlı tez çalışmasında Hasankeyf'in siyasi tarihi ve fiziki yapısını açıklamıştır.

Karasu (2017); Kentsel değerlere, kentteki işleyişe ve kentte yaşayan insanların haklarına saldırı niteliğinde olan "kentkırım" kavramını makalesinde açıklamıştır. Kentkırımın etnik, dini ve kültürel değerleri yansıtan yapıları yok etme ve insanların çevreleriyle olan ilişkilerini keserek toplumsal hafızayı silme amaçlı olduğunu dile getirmiştir. Bosna Hersek'te yaşanan savaş üzerinden, kentkırımını açıklamıştır. Sonuç olarak yazar, kentkırımın neden olduğu zararlar ile savaş sonucunda meydana gelen zararların aynı olmadığını belirtmiştir. Gelecekte kentkırımın bir insanlık suçu olacağını öngörmüştür.

Ekici; Tuncel (2017); İnsanların eğitim, sağlık, siyasi, savaş ve doğal afet gibi çeşitli nedenlerle yer değiştirmesi anlamına gelen göç kavramını makalelerinde açıklamışlardır. Göçün ekonomik, sosyal ve kültürel alanda birçok değişim ve dönüşümü beraberinde getirdiğini dile getirmişlerdir. Sonuç olarak yazarlar, Türkiye tarihinde önemli bir yere sahip olan göç olgusu hakkında kapsamlı ve ayrıntılı bir araştırma yapılması gerektiğini açıklamışlardır. Çalışmada göç politikalarının iyi yürütülmediği takdirde önüne geçilemeyen sorunlar doğurabileceğine vurgu yapılmıştır.

Eraslan (2020); UNESCO’nun kabul ettiği “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme” çalışmasının önemine değinmiş ve Dünya Miras Listesi’nde bulunan eserlerin, arkeoloji bilim dallarına göre temsiliyet oranlarını makalesinde dile getirmiştir. Yazar, literatür taramasına başvurmuştur. Sonuç olarak yazar, doğal ve kültürel varlıkların korunup yaşatılması gerektiğine ve kültürel mirasımıza sahip çıkacak toplumsal bilinci oluşturmaya vurgu yapmıştır. Dünya Miras Listesi’nde bulunan eserlerin, arkeoloji bilim dallarına göre temsiliyet oranlarının daha dengeli bir dağılımı için çeşitli önerilerde bulunmuştur.

Özservet, Çakırer (2014); İstanbul Beyoğlu ilçesi, Sötlüce-Halıcıoğlu yerleşiminin tarihsel süreçte geçirdiği mekânsal ve toplumsal dönüşümleri makalesinde açıklamıştır. Yapılmış ve yapılması planlanan kentsel dönüşüm projelerini dile getirmiştir. Sonuç olarak yazar, Cumhuriyet’in kurulduğu dönemde bölgedeki sanayi faktörünün, kimliksiz yapıların ortaya çıkmasına neden olduğunu belirtmiştir. Sonraki süreçte ise sanayi yapılarının, kültürel işleve sahip yapılara dönüştüğünü açıklamıştır. Yazar, günümüzde yapılması planlanan kentsel dönüşüm projelerinin yerel kimlik değerleriyle örtüşmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu projelerin yapılmadan önce bölgenin tarihi ve sosyolojik yapısının araştırılmasını önermiştir.

Güvenç (2003); İnsana dair soruları kültür kuramı yoluyla açıklamıştır. Antropoloji üzerinden çeşitli sanat dallarının ayrıştırdığı insanı bir bütün olarak göstermeye çalışmıştır. Sosyal/kültürel antropoloji kuramlarını açıklayıp akrabalık ve soy ilişkilerine kitabında yer vermiştir. İnsan, toplum ve kültür kavramlarına odaklanmıştır.

Atıcı (2021); Doktora tezleri üzerinden kültürün mekânı nasıl şekillendirdiğini incelemiştir. Çalışmasında ulusal ve uluslararası alandaki tezlerin bibliyometrik² analizini yapmıştır. Kent dokusunu, kültür ve mekânla ilişkilendiren tezler araştırmıştır. Kültürel değerlerin mekânı oluşturduğunu dile getirmiştir.

Weber (2014); Toplumbilimine ait genel kuramları kitabında açıklamıştır. Ekonominin toplumsal yapıya yansımaları olan para, pazarlama, ekonomik örgütlenme gibi kuramların özelliklerine yer vermiştir. Erk türlerini açıklayıp siyasi ve ekonomik ilişkileri dile getirmiştir.

Lefebvre (1991); Mekâna dair çok çeşitli tanımlamalar yapmıştır. Mekânın üretimini felsefik açıdan analiz etmiştir. Bunu yaparken de Hegel, Karl Marx, Nietzsche, Sartre gibi birçok ünlü filozofu da eleştiriye tabi tutmuştur. Marksist bir anlayış olan üretim tarzlarının dönemselleştirilmesi görüşüyle örtüşen mekânlar, açıklamıştır. Bu anlayışa göre toplumlar arası eşitlik ve özgür insanlar düşüncesini genişleterek mekân üretiminde kullanmıştır.

Altan (1993); Mimarının temeli olan mekân kavramını doğal, yapay, karma, iç ve dış mekân gibi çeşitli yönleriyle tanımlamış ve mekânların kültürlere göre değişebileceğine vurgu yapmıştır. Sınırlandırıcı elemanlara göre doğal, yapay ve karma mekânlar olmasının yanında iç ve dış mekân ayrımına da makalesinde yer vermiştir.

Hasol (1979); Ansiklopedik mimari terimlerin tanımlarına kitabında yer vermiştir. Fotoğraf ve çizimlerle desteklenen sözcüklerin açıklamalarını kapsamlı hâle getirmiştir. Eski ve yeni birçok sözcük kitabında yer almıştır. Hasol, çalışmasında yapı malzemeleri, akımlar, mimarlık gibi çeşitli alanlara ait sözcüklerin kullanımını açıklamıştır.

Seyyar (2007); Sosyal alanda insan ve toplum bilimlerine ait terimlerin tanımlarını açıklamıştır. Sosyal içerikli birçok farklı bilim dalına ait sözcüklerin açıklamalarını kapsamlı bir şekilde kitabında dile getirmiştir.

² Belirli bir alanda kurumlar veya kişiler tarafından hazırlanmış çalışmaların ve bu çalışmalar arasındaki ilişkilerin sayısal olarak analizidir (Cahit Arf Bilgi Merkezi, n.d.).

Botton (2014); Japon, Avrupa ve Ortadoğu'ya ait farklı mimari üslupları örnek yapıtlar üzerinden incelemiştir. Mimarının psikoloji, felsefe gibi diğer dallarla ilişkisine kitabında değinmiştir. Le Corbusier³, Louis Kahn⁴, Oscar Niemeyer⁵ ve Otto Wagner⁶ gibi ünlü mimarların tasarım anlayışlarını yapıları üzerinden açıklamıştır.

Coştu (2009); Bireyin içinde bulunduğu toplumun normlarını, değer yargılarını, inançlarını ve bilgi birikimini öğrenerek bir kimlik kazanması süreci olan toplumsallaşma kavramını, sosyolojik açıdan incelemiştir. Sonuç olarak yazar, küreselleşen dünya ile birlikte toplumsallaşma sürecinde değişim ve dönüşümlerin yaşandığını makalesinde dile getirmiştir. Bu değişim ve dönüşümlere yönelik bilimsel çalışmaların artırılması hâlinde kamusal düzenin sağlanabileceğini ve bilinçli bireylerin yetiştirileceğini açıklamıştır.

Lynch (1979); Los Angeles, Boston ve Jersey City şehirleri üzerinden kent planlamalarını analiz ederek insanlar üzerindeki etkilerini kitabında açıklamıştır. Kentsel planlamaların insanlar üzerindeki etkilerini anlayabilmek için insanlarla sokak görüşmeleri yapmıştır. Lynch'in yollar, sınırlar, bölgeler, düğümler ve nirengi noktaları olmak üzere 5 başlıktan oluşan kent imgeleri, insanların çevrelerini şekillendirmesinde etkili olmuştur.

Hegel (2020); Dünya tarihini us (akıl) kavramına uygun felsefik düşünce tarzıyla kitabında açıklamıştır. Evrenin temeli olan tinin kendi içerisinde çeşitli tarihi dönemlerden oluştuğunu ve tinsel yaşamın sonsuz maddesi olan “töz” kavramını dile getirmiştir. Tarihte yaşananları, Avrupalılar, Yunanlılar, Çinliler v.b farklı milletler üzerinden örneklendirerek açıklamıştır. Farklı düşünürlerden alıntılar yaparak devlet ve birey ilişkisine yer vermiştir.

³ İsviçre asıllı Fransız mimar olan Le Corbusier, modern mimarlık akımının savunucusudur. Gelenekselci ve süslemeci mimarlık anlayışına karşı çıkıp yapılarında yalınlığı ve işlevselciliği ön plana çıkarmıştır (Vikipedi, n.d.).

⁴ Amerikalı, modernist mimar Louis Isadore Kahn, yapılarında ışık, malzeme ve geometrik formları etkin bir şekilde kullanmıştır (Vikipedi, n.d.).

⁵ Brezilyalı mimar Oscar Niemeyer, modern mimarlığın önde gelen temsilcilerinden birisidir. Yapılarında betona estetik bir görünüm kazandırmak için eğrisel, kabuk ve düz formlar kullanmıştır (Vikipedi, n.d.).

⁶ Avusturyalı bir mimar olan Otto Wagner, Art Nouveau oluşumunun önde gelen isimlerindendir (Vikipedi, n.d.).

Konak (1995); “Atatürk Barajı'nın neden olduğu yeniden yerleşim sonunda Yenisamsat, Söke, Reyhanlı örneklerinde sosyal antropolojik açıdan incelenmesi” adlı tez çalışmasında Fırat Nehri üzerindeki Atatürk Barajı'nın inşa edilmesiyle birlikte sular altında kalan eski yerleşimleri ve yeni kurulan yerleşimleri analiz etmiştir.

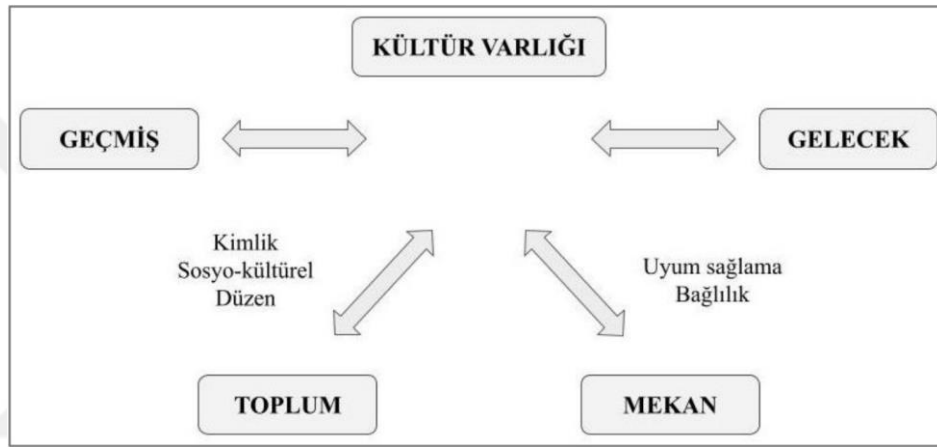
Tekin (2014); Eski Mezopotamya'nın coğrafi ve etnik yapısını makalesinde açıklamıştır. Mezopotamya'nın Aşağı ve Yukarı Mezopotamya olmak üzere iki bölgeden oluştuğunu ifade etmiştir. Etnik yapı açısından Aşağı Mezopotamya bölgesine Sumer etnik kökenin egemen olduğunu, Sumerliler'in yanında Akadlılar ve Proto-Fıratlılar'ın da yaşadığını açıklamıştır. Yukarı Mezopotamya bölgesine ise Asurluların hâkim olduğunu dile getirmiştir. Sumer ve Akad bölgelerinin ikisine birden Babil ülkesi denilirken buranın kuzeyi Asur ülkesi olarak adlandırılmıştır.

Kayra (2003); Osmanlı (1884-1885) döneminin idaresi tarafından Müfettişlikle görevlendirilen Ali Beyin, Anadolu'nun Güneydoğu illerine Dicle Nehri üzerinde kelek⁷ ile yaptığı yolculuğa ait izlenimleri, çalışmada konu edinmektedir. Ali Bey, Bitlis, Van, Diyarbakır, Muş ve Siirt gibi illeri gezdikten sonra Irak'a gitmiş ve ardından da Hindistan'a yolculuk etmiştir. Ali Bey, gittiği yerlerdeki insanların durumlarını, adet ve törelerini, değer yargılarını, yaşayışlarını ve inanışlarını açıklamıştır.

⁷ Kelek, nehir taşımacılığında kullanılan şişirilmiş tulumlar üzerine kurulmuş ilkel bir saldır (Arkeolojik Haber, 2019).

3. YERLEŞİM(LER): MEKÂN, KÜLTÜR VE TOPLUMSAL YAPI

İnsan, doğası gereği sosyal ilişkiler kuran ve bulunduğu mekânı ölçütler dâhilinde paylaşan, ihtiyaç halinde ise; bir araya gelerek toplumsal dokuyu oluşturan bir varlıktır. İnsanın kendine özgü eylemlerini gerçekleştirdiği mekânlar, toplumsal ve kültürel kimliklerin oluşumunda önemli bir rol oynar. Her mekân kendine ait geleneksel, töresel, dinsel ve mimari değerleri içermektedir. Bu değerler, her toplumda farklı kültürel katmanlara belli oranlar dâhilinde etki ederek yersel aidiyetlere referans olur. Geçmişten günümüze kadar toplumsal yapı ve kültürel değerler değiştikçe mekânlar da değişmiştir (Bkz. Şekil 3.1).

Şekil 3.1 Kültür, mekân ve toplum (Sağdıç, 2001; Akt. Örs, 2022:35)

Tarihsel süreçte farklı yerleşim dokularında farklı mekânlar ortaya çıkmıştır. İnsanların eylemleri sonucunda fiziksel çevre şekillenerek kırsal, kentsel ve eski yerleşim dokuları oluşmuştur. Bu yerleşim dokularında yaşanan toplumsal ve kültürel gelişmeler nedeniyle çok sayıda mekân tipi ortaya çıkmıştır. Bu durum birçok disiplinde, mekân ve yer olgularıyla ilgili çeşitli tanımlamalara neden olmuştur.

Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğüne göre mekân; “İnsanı çevreden belli bir ölçüde ayıran ve içinde eylemlerini sürdürmesine elverişli olan boşluktur. Mimari bir mekân yaratmak, geniş anlamdaki doğadan veya peyzaj mekânından insanın kavrayabileceği bir bölümü sınırlamaktır” (Hasol, 1979:344). Mekânlar, geçmişten günümüze kadar insanların fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarına cevap verecek bir şekilde dönüşüm geçirmiştir. Günümüzde birçok tarihi yerleşimlerdeki mekânlara, zaman içerisinde değişen ihtiyaçlara uygun eklemeler yapılmış, kafe ve restoran gibi farklı işlevler yüklenmiş ve yeni mekânlar inşa edilmiştir.

Botton’a göre mekân psikolojik bir sığınaktır. Bu anlamda mekân sadece salt fiziksel boyutuyla düşünülemez. İnsanların anılarının geçtiği mekânlar, kullanıcılarının psikolojik bir kimliği haline gelmiştir. Mekânda kullanılan renkler ve malzemeler, oturma düzeni gibi etkenler kullanıcıların ruh hâlini belirlemiştir (Botton, 2014:12). Eski yerleşimlerde yaşayan yerel halkın, bulundukları mekânları kendi istekleri, gelenekleri, örf ve adetleri doğrultusunda tasarlayarak dönüştürdüğü örneklerle rastlamak mümkündür. İnsanın aidiyet duygusuyla bağlı bulunduğu ve anılarının geçtiği yerleşim dokularındaki mekânlar, birer yer hâline gelmiştir.

Mimarlık disiplininde mekân olgusu, mekânın tasarlanması ve üretilmesi sürecinden oluşmaktadır. Bu süreçte modern mekânların yapım tekniği, malzemesi, taşıma kapasitesi, akustik konforu ve kullanıcı gereksinimleri gibi birçok faktör dikkate alınmaktadır. Ayrıca; bir mekânın iklim, rüzgâr ve fiziksel çevreyle uyumu, sürdürülebilir mekân tasarımında dikkat edilecek kriterlerdendir. Dicle Nehri’nin aşındırdığı kaya kütlesi üzerinde yer alan Eski Hasankeyf yerleşimi, doğal bir kent dokusuna sahiptir. Eski Hasankeyf yerleşiminde doğal topografyaya göre şekillenen sürdürülebilir mekânlar bulunmaktadır.

Mekân sadece sınırları belli bir alan veya boşluk değildir. Altan’a göre mekân, hem duvarlarla sınırlandırılmış hem de kesin bir sınırı olmayan yeryüzü gibi sonsuz olan bir yerdir. Sınırlandırıcı elemanlara göre farklı tipte mekânlar vardır. Bunlar gökyüzü, yeryüzü, ağaçlar gibi elemanlar ile sınırlandırılmış doğal mekân, kolon, kiriş, duvar gibi elemanlarla sınırlandırılmış yapay mekân ve bu mekânların sentezi olan karma mekânlardır (Altan, 1993:79). Bu anlamda mekân kesin sınırlarla da ayrılmayabilir. Mekân aynı zamanda toplumların kendilerine özgü kabulleri olan kültürlerin oluştuğu, yaşadığı, evrildiği bir yerdir.

Lefebvre’e göre mekân bir ürünü ve aynı zamanda bir üreticiyi temsil eder. Bir ürün olan mekân, üretime de dâhil olur. Ekonomik ve toplumsal ilişkilerin temel yapı taşını oluşturur (Lefebvre, 2014:24). Eski yerleşimlerde yaşayan halkın, dokumacılık, hayvancılık, tarım ve ticaret gibi birçok ekonomik faaliyet alanında çalıştığı bilinmektedir. Kısaca mekân, ekonomik, fiziksel, psikolojik, kültürel ve benzeri çok sayıda alanla ilişkilidir.

İnsanlar, yaşamlarını idame ettirebilmek için bir araya gelerek toplumları oluşturmuştur. Toplum ve toplumun çevresiyle kurmuş olduğu toplumsal ilişkiler ağı ise toplumsal yapıyı meydana getirmiştir. Lévi-Strauss'a göre toplumsal yapı, bir ürün olmakla birlikte insan zihni tarafından üretilmektedir (Lévi-Strauss, 1986:31; Akt. Örs, 2022:35) Toplum, tüm bileşenleriyle birlikte insanın zihinsel sürecinde analiz edilmektedir. Toplumların bir araya gelmesini ve toplumsal yapının ortaya çıkmasını ise kültür olgusu sağlamıştır. Geleneksel değerleri temsil eden kültür, toplumların bulunduğu mekânla aidiyet hissi oluşturmasında etkili olmuştur. Zengin bir tarihi geçmişe sahip olan Hasankeyf antik kent örneğinde de görüldüğü üzere hayvancılık, tarım ve ticaretle uğraşan toplumlar yaşaya gelmiş ve bu toplumlar, kendi kültürlerini yansıtan kırsal, kentsel ve eski yerleşim dokularını oluşturmuştur.

3.1 Eski Yerleşimlerde Mekân

Eski yerleşimlerdeki mekânlar, yüzyıllar süren oluşumları sonucu üst üste birikerek çok katmanlı bir dokuyla süregelmışlerdir. Bu mekânlar, geçmişten günümüze kadar birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış ve içerisinde uygarlıklara ait izler barındırmıştır. Eski yerleşimler, tarihi dönemlerin dini ve sivil mimarisi hakkında bilgi vermektedir. Tarihte her uygarlık, kendi kültürlerine uygun örf ve adetlerini yansıtmak için yapılar inşa etmişlerdir. Eski yerleşimler, binlerce yıllık kültürel, mekânsal ve toplumsal değerlere sahiptir (Bkz. Şekil 3.2).

Şekil 3.2 Eski bir kent yerleşimi (Kartal, 2022)

Antik yerleşimlerdeki kalıntılardan hareketle yerleşimlerin ne zaman kurulduğuna dair tespitler yapılabilmektedir. Bu tespitler çoğu zaman arkeolojik kazılar, yüzey araştırması, video, fotoğraf veya yazılı belgeler yardımıyla gerçekleştirilmektedir.

Arkeolojik kazılar sonucunda antik yerleşimlerin hangi dönemleri geçirdiği belirlenmektedir.

Tarihsel süreçte birçok uygarlık, su kaynaklarının olduğu ve verimli topraklara sahip antik yerleşimler üzerinde kurulmuştur. Antik yerleşimlerin bir kısmı, kırsal yerleşimler üzerinde yer almaktadır. Kırsal mimarinin özelliklerini taşıyan antik yerleşimler, kültürel ve geleneksel dokulara sahiptir. Bu yerleşimlerde, binlerce yıllık zengin bir tarihi geçmişin birikimi sonucu farklı kültürel kimliğe sahip toplumlar yaşayagelmıştır. Toplumsal bellekte değer bulan kültürel kimlikler, modern çağda yaşanan küreselleşme hareketlerinden dolayı zarar görmüştür. Modern çağın getirdiği yenilikler ve insanların temel ihtiyaçlarından doğan tüketim olgusu, mekânlarda hızlı bir dönüşüm yaşanmasına neden olmuştur.

Toplumların kollektif belleğinde yıkıma neden olan barajlar, bireylerin zorunlu iskân ettiği yeni yerleşimlerinde, fiziki ve sosyal çevresiyle iletişim kopuklukları yaşamasına neden olmuştur. Bireyler sular altında kalan eski yerleşimlerinden ötürü kimlik bunalımı yaşamıştır. Hasankeyf gibi antik kent yerleşimlerinde, enerji ihtiyacını sudan karşılamak amacıyla inşa edilen barajlar, toplumsal kimlik ve yersel aidiyetleri yok etmiştir. Baraj nedeniyle sular altında kalan eski Hasankeyf'in karşısında yeni bir yerleşim kurularak mekânlarda hızlı bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Hasankeyf'te yaşanan baraj ve iskân politikaları, eski yerleşimdeki mekânsal kriterler dikkate alınmadan tasarlanan yeni yerleşim, tarihi eserlerin bağlamından koparılarak taşınması, yerleşimdeki mekânsal ve kültürel değişimleri etkilemiştir.

Eski ve yeni yerleşimlerin bir arada bulunduğu tarihi Hasankeyf, bu yönüyle palimpsest⁸ kent olma özelliği taşımaktadır. Yeni Hasankeyf yerleşiminde, sular altında kalarak silinen eski Hasankeyf yerleşiminin izleri görülmektedir. Zengin bir tarihsel dokuya sahip olan Hasankeyf'te, farklı dönemlerin izlerini barındıran tarihi Hasankeyf Kalesi gibi palimpsest mekânlar bulunmaktadır. Toplumsal bellek işlevi gören palimpsest mekânlar, her döneme ait kültürel, sosyal ve ekonomik katmanların üst üste birikmesiyle oluşmuştur.

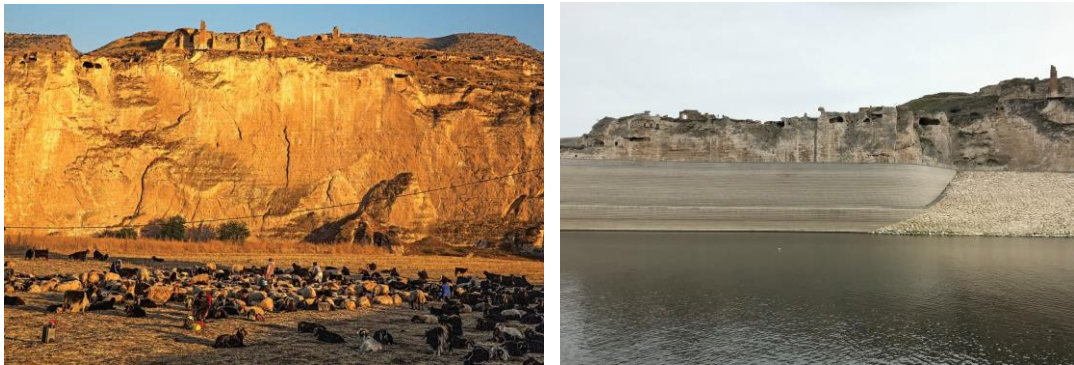
⁸ Palimpsest kavramı, yunanca kökenli olup parşömenlerdeki metinlerin kazınarak veya silinerek yeniden kullanıma hazırlanması anlamına gelmektedir. Eski metin üzerine yazılan yeni metnin altından eski yazının izleri görülmektedir (Apaydın, 2019:91). Mimari disiplinde palimpsest, yeni inşa edilen mekânlarla birlikte geçmişte inşa edilen mekânların da bulunduğu çok katmanlı bir yapıdır.

3.2 Kırsal Yerleşimlerde Mekân

Kırsal yerleşimler, yerel özelliklerin referans alındığı, kendine özgü bir mimari dokuya sahip az nüfuslu ve küçük ölçekli yerleşimlerdir. Yerel tasarımın, halka ait geleneksel değerlerin temel ölçüt alındığı kırsal yerleşimlerdeki mekânlarda, doğal çevrenin biçimlendirdiği bir mekânsal kurgu bulunmaktadır. Kırsal yerleşimlerdeki geleneksel mekân olgusunun ortaya çıkmasında yöredeki aile yapısı, dinsel inanışlar, kullanıcı gereksinimleri, kültürel, mimari, sosyal ve ekonomik değerler de etkili olmuştur. Bu değerler, kırsal yerleşimlerin karakteristik kimliğini yansıtarak halk mimarisini meydana getirmiştir.

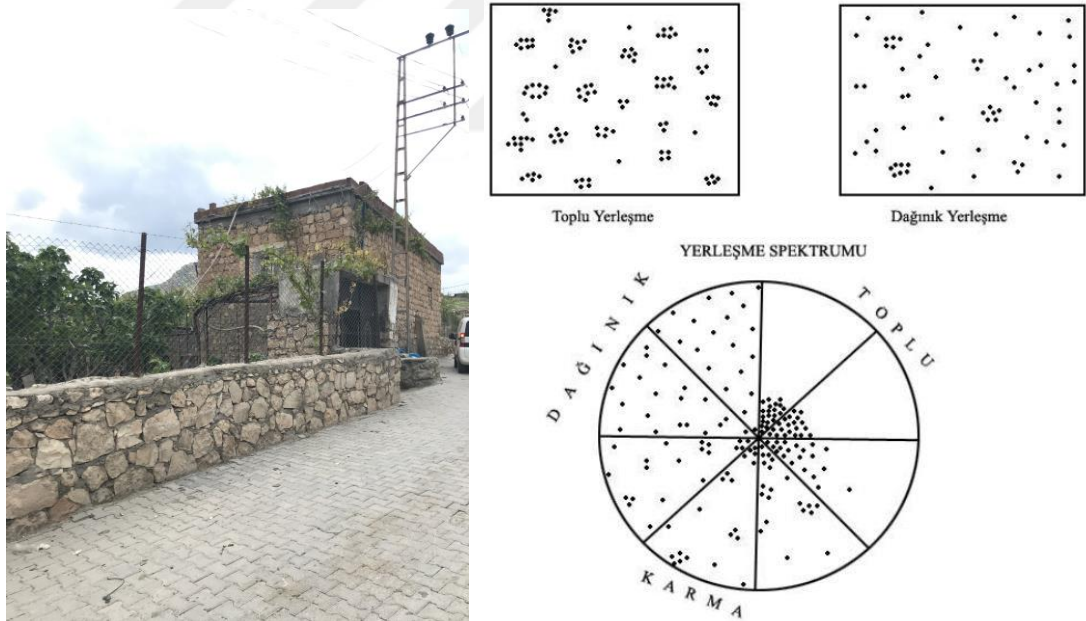
Kırsal yerleşimler, ekonomik, sosyo-kültürel, demografik, toplumsal ve mekânsal açıdan kentsel yerleşimlerden farklılaşmaktadır. Kırsal yerleşimler, tarım ve hayvancılıkla uğraşan toplumların yaşadığı sosyo-ekonomik bir yapıya sahiptir. Kırsal yerleşimlerin sanayileşmiş kentlerden uzak olması, bu yerleşimlerde tarım ve hayvancılığın yoğun olarak yapılmasına olanak sağlamıştır. Hasankeyf'in köylerinde de tarım ve hayvancılık temel geçim kaynağı olmuştur.

Halk mimarisinin örneklerinden biri olan ilk yerleşim biçimlerinin görüldüğü Hasankeyf kalesindeki mağaralar da (Bkz. Şekil 3.3) yerel tasarım kriterleri dikkate alınarak oluşturulmuştur. Dicle Nehri'nin yüzyıllar süren aşındırmasıyla yerleşimde kaya oyukları oluşmuş ve Hasankeyf'in kolay işlenebilen kalker grubu kayaç yapısı sayesinde bu oyuklar halk tarafından gelenekler, adetler, inanışlar gibi yerel değerler doğrultusunda işlenerek mağaralar inşa edilmiştir (Arık, 2003: 9). Mağaralar, yerel halk tarafından yaşam alanı, atölye, hayvanların bırakıldığı barınak ve kümes gibi farklı fonksiyonlarla işlevlendirilmiştir.

Şekil 3.3 Eski Hasankeyf Kalesi'nin (solda) 2016 yılına ait kuzey görünümü (Engin, 2016) Yeni Hasankeyf Kalesi'nin (sağda) 2021 yılına ait kuzey görünümü (Kartal, 2022)

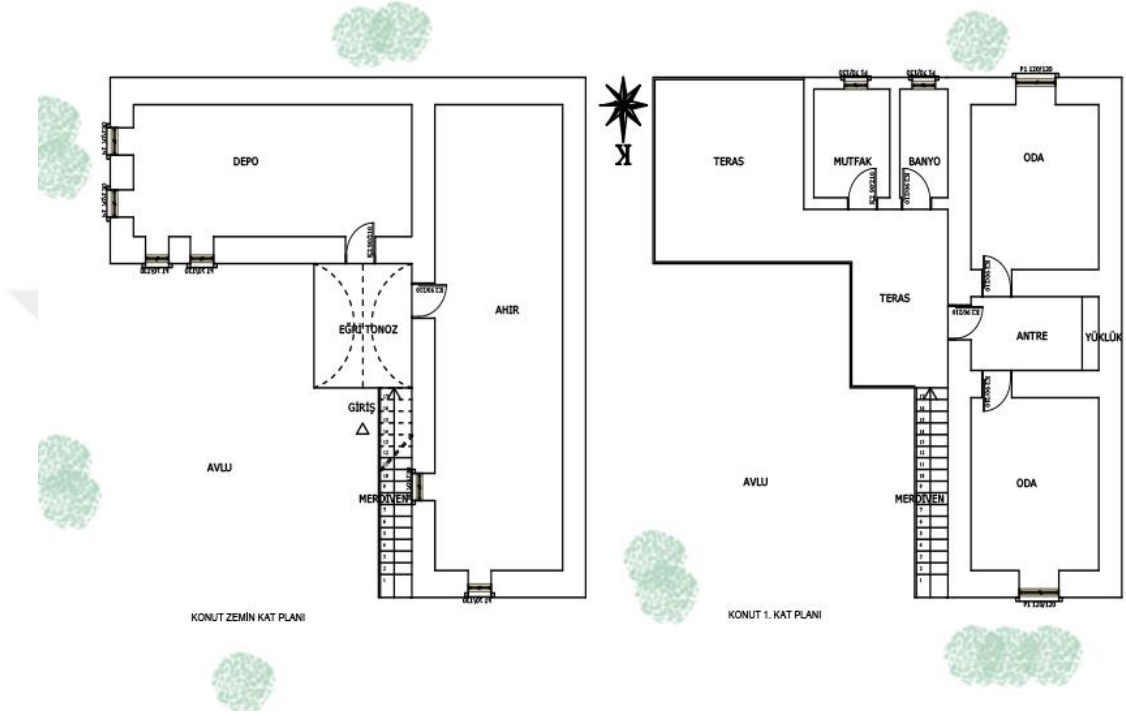
Kırsal yerleşimlerde, yapıların birbirine yakın konumlandığı toplu yerleşimler ve yapıların birbirinden uzak olduğu dağınık yerleşim dokuları görülmektedir. Kırsal yerleşimlerde mekânlar, genel olarak yerel malzemenin kullanımıyla inşa edilmektedir (Bkz. Şekil 3.4) ve bu mekânlar daha çok köy ünitelerinde bulunmaktadır. Kentsel yerleşimlerin aksine mühendislik hizmetlerinin nadir görüldüğü kırsal yerleşimlerdeki geleneksel konutlar yöre halkı tarafından inşa edilmektedir. Bu konutlar, genellikle 1-2 katlıdır ve doğal çevreyle uyumlu bir mekân kurgusuna sahiptir. Konutlarda sürdürülebilir tasarım ilkelerine uygun teras ve avlu mekânları bulunmaktadır. Konutların zemin katı ahır ve depo gibi mekânlara ayrılırken üst katı yaşam alanlarına ayrılmıştır (Bkz. Şekil 3.5). Karasal iklimin hâkim olduğu Hasankeyf'in Üçyol kırsalında bulunan bir konutta da, ısıyı muhafaza etmek için kalın duvarlar inşa edilmiş ve kalın duvarların inşasında yerel malzeme olan harçlı moloz taş kullanılmıştır. Bu durum konutun sürdürülebilir tasarım kriterleriyle uyumlu olduğunu göstermektedir.

Şekil 3.4 Hasankeyf'in Üçyol Köyü'nde, (solda) yerel malzeme kullanımıyla inşa edilen bir konut (Kartal, 2022), toplu ve dağınık yerleşim (sağda) dokuları (Karagel, 2017:52)

Kırsal yerleşimlerde yerel halkın kültürüne özgü yapım tekniklerinin kullanıldığı, mahremiyet olgusunun ve dini inanışların etkilerinin görüldüğü sürdürülebilir mekânlar bulunmaktadır. Halkın geleneksel kabullerini yansıtan kırsal yerleşimlerdeki mekânlarda kullanılan yapım tekniği ve malzemeler, bölgeden bölgeye değişmektedir. Ülkemizin doğusundaki kırsal yerleşimlerde yığma

teknikleriyle inşa edilmiş kerpiç ve taş malzemeden oluşan yapılar bulunmaktadır. Batısındaki kırsal yerleşimlerde ise yığma teknikleriyle inşa edilmiş taş malzemenin ve karkas-bağdadi⁹ yapım teknikleriyle inşa edilmiş ahşap malzemenin kullanıldığı yapılar yer almaktadır.

Şekil 3.5 Hasankeyf'in Üçyol kırsalında yer alan bir konutun zemin ve 1.kat planları (Kartal, 2022)

Türkiye'nin güneydoğusunda görülen kesme taş yapı tekniği, Geç Roma ve Erken İslami dönemi kalıntılarını temsil etmektedir (Kuban,1995:26). Eski Hasankeyf yerleşiminde betonarme yapıların yanında yöreye özgü taş malzemenin kullanıldığı geleneksel tarihi yapılar da inşa edilmiştir. Ayrıca; yerleşim üzerinde geleneksel konutlar da yer almıştır (Bkz. Şekil 3.6).

Kırsal yerleşimlerde geleneksel mimarinin oluşumunu etkileyen faktörler, şu şekilde özetlenebilir:

- **Fiziksel çevre faktörleri:** İklim, Topografya, Jeolojik Yapı, Bitki Örtüsü, Malzeme Kullanımı, Su Kaynakları, Yerleşim Dokusu

⁹ Geleneksel bir yapım tekniği olan bağdadi, 1-2 cm aralıklarla çakılan ahşap çıtaların üzerine sıva uygulanmasıdır. Türkiye'nin Akdeniz bölgesinde bulunan geleneksel yapılarda sık kullanılan bir yapım tekniğidir (Vikipedi, n.d.).

- **Sosyo-ekonomik faktörler:** Ekonomik Etkinlikler, Yapım Teknikleri, Geçim Kaynakları, İş Gücü Potansiyeli, Kalkınma Planları
- **Sosyo-kültürel faktörler:** Gelenek-Görenekler, Dil, İnanç Değerleri, Mahremiyet, Nüfus Yapısı, Göç, El Sanatları ve Zanaatları

Şekil 3.6 Hasankeyf'in geleneksel mimari dokusu (N. Kırış, 2021)

Cumhuriyetin ilk yıllarında kırsal alanların modernleştirilmesine ve kalkınmasına yönelik kanunlar çıkartılmış, planlar hazırlanmış ve bu yönde politikalar oluşturulmuştur. 1924 yılında çıkartılan Köy Kanunuyla birlikte Türkiye genelindeki kırsal yerleşimlerin nasıl planlanması gerektiği açıklanmış ve 1930'lu yıllarda (Mevzuat Bilgi Sistemi, 1930) Türkiye'nin güneydoğu yerleşimini kalkındırmak amacıyla GAP programı başlatılmıştır. GAP bölgesindeki yerleşimlerde, kalkınma projeleri kapsamında yürütülen baraj politikaları nedeniyle her alanda değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler, kırsal mimari dokunun özgünlüğünü yitirmesine neden olmuştur. Kalkınma projeleri ve sanayi alanındaki gelişmeler nedeniyle kırsal yerleşimlerdeki mekânlar, hızlı bir dönüşüme tabi olmuş ve kırsaldan kente göç artmıştır. Modern çağın gereksinimleri, kırsal yerleşimlerdeki yeniden yerleşim politikaları, baraj ve göç gibi unsurlar geleneksel dokunun özgünlüğünü kaybetmesine yol açmıştır.

Günümüzde GAP kapsamında Dicle Nehri üzerinde, Ilısu Barajı'nın kurulmasıyla birlikte tarihi Hasankeyf yerleşiminin geleneksel dokusunda bozulmalar ve mekânsal dönüşümler meydana gelmiştir. Hasankeyf'in kırsal yerleşimlerinde, Ilısu barajı kurulmadan önce tarım ve hayvancılık yoğun olarak yapılmıştır. Ancak baraj kurulduktan sonra tarım alanlarının sular altında kalması ve halkın yeni yerleşim alanlarına zorunlu göç etmesiyle birlikte tarım ve hayvancılık önemini kaybetmiştir. Kırsal yerleşimler (Bkz. Şekil 3.7) üzerinde yapılan fiziki müdahaleler, kırsal yapı kimliğinin ve bu yerleşimlerin kendine özgü sosyo-kültürel geleneklerinin yok olmasına neden olmuştur. GAP'ın kalkınma hedefleri arasında ekonomik yatırımlar ön planda olduğu kadar insan odaklı toplumsal ilişkiler ve geleneksel değerler de aynı önemde dikkate alınmamaktadır.

Şekil 3.7 Ilısu Barajı kurulmadan önce Eski Hasankeyf kırsal yerleşimi (M. Yoksı, 2019)

Hasankeyf'te, Ilısu Barajı'nın inşa edilmesi nedeniyle Batı Raman'a taşınan Çayüstü, Suçeken, Urganlı, Kılıç köy yerleşimlerinde yeni inşa edilen konutlar, çevrelerinden kopuk bir vaziyettedir (Bkz. Şekil 3.8). Eski Hasankeyf'in kışın sıcak, yazın da serin tutan kalın taş duvarlı, avlulu, geleneksel, sürdürülebilir mekânları yerini tek katlı, geleneksel değerleri yansıtmayan betonarme mekânlara bırakmıştır. Fiziksel çevresiyle uyum içerisinde olan tarihi kırsal yerleşimlerdeki mekânsal doku baraj nedeniyle korunamamıştır. Geçmişten günümüze kadar halkın değer yargılarını yansıtan bu mekânsal doku, aynı zamanda tarihsel bir bellektir. Tarihi kırsal

yerleşimler, somut ve somut olmayan kültürel miras değerleri ile korunarak geleceğe aktarılmalıdır.

1999 yılında yayınlanan Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü'nün ilkeleri (Icomos, 1999) arasında şu ifade yer almaktadır:

“Geleneksel mimarinin takdir edilmesi ve başarıyla korunması toplumun buna katılımı, desteği, sürekli bakımı ve kullanımına bağlıdır.” Bu bağlamda kırsal yerleşimlerdeki mekânların sürdürülebilirliğinin sağlanması için restore edilip korunması sağlanmalıdır. Tarihi kırsal yerleşimlerin geleceğe aktarılması için bir kültür mirası olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

Şekil 3.8 Yeni Hasankeyf kırsal yerleşimi (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2019)

Gelecekte kurulacak yeni yerleşimlerde, kırsal yerleşimlerdeki mekân tasarım kriterleri referans alınmalıdır. Lefebvre'e göre *“Köylü evleri ve köyler, buraları inşa edenlerin ve buralarda oturanların yaşamını, mırıldanılan ve biraz da karıştırılıp bozulmuş bir öykü gibi dile getirirler. Bu yaşamın damgasını taşırlar ”* (Lefebvre, 2014:183). Bu bağlamda kırsal yerleşimlerdeki mekân ve sokak dokusu, yerel halkın yaşam şeklini yansıtmaktadır. Kırsal kesimden iskân edilen yerel halkın yaşadığı çevreyle uyumunu sağlamak için yeni kurulacak yerleşimlerde, kırsal yerleşimlerdeki mekân tasarım kriterleri dikkate alınmalıdır.

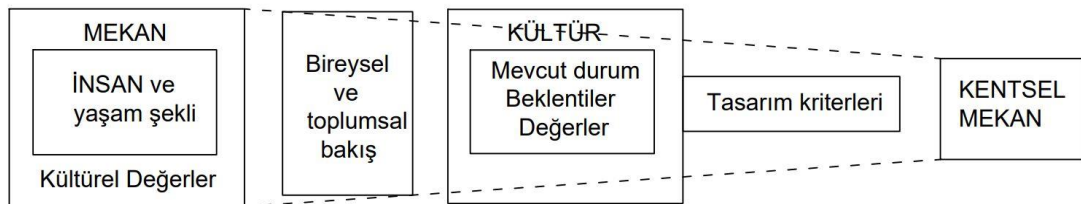
3.3 Kentsel Yerleşimlerde Mekân

Kent(ler), toplumların ve kültürlerin şekillendirmesiyle ortaya çıkan farklı yaşam biçimlerinin ve inanışların var olduğu sosyal mekânlardır. Kentteki sokaklar, yeşil alanlar ve yapılar, coğrafi birer mekân olmanın ötesinde toplumların değer yargılarından etkilenerek meydana gelmiştir.

Kent, aynı zamanda nüfusunun büyük çoğunluğunun turizm, sanayi ve ticaret gibi hizmet alanlarında çalıştığı bir yerleşim alanıdır (Yahyagil, 1998:105). Kent, çok çeşitli anlamlara ve kullanım alanlarına sahiptir. Kent; siyasi bir varlık, idari bir birim, toplumsal ilişkiler ağı anlamlarına gelmekle birlikte ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı, çalışma ve oyun alanlarının bulunduğu mekânsal bir konumdur (Hubbard, 2006:1). Kentsel doku ise kenti oluşturan çevresel, fiziksel ve sosyo-ekonomik bileşenlerin tümünün karşılıklı etkileşimi hâlinde ortaya çıkan bir örüntüdür (Erkan; Akın, 2015: 440).

Kent, değişen zamanla birlikte kendini yenileyerek sürekli geliştirir (Lynch, 1979:154). İnsanlar her çağın gereksinimlerine uygun kentler inşa eder. Bunun sonucunda da modern çağa uyum sağlayan kentsel mekânlar ortaya çıkar. Bu mekânlar, farklı dini ve etnik değerleri simgeleyen yapılara ev sahipliği yapar. Toplumların bir arada yaşamasıyla ortaya çıkan ve yöreden yöreye değişen kültür, bir tasarım kriteri olarak kentsel mekâna etki etmektedir (Bkz. Şekil 3.9). Kentsel mekânlar, kendilerine ait kimliklerin ve bu kimliklerin bir arada bulunduğu kültürel ilişkiler ağıdır.

Ansiklopedik mimarlık sözlüğüne göre kentsel mekân “*Sokaklarda, alanlarda, parklarda, bahçelerde, özetle insan yapıtlarının arasında kalan ve bunlarla sınırlanan mekândır*” (Hasol, 1979:344). Bu anlamda yapıların sınırladığı kentsel mekân, aynı zamanda insanların geleneksel kabullerinin bir ürünüdür.

Şekil 3.9 Kentsel Mekân-Kültür etkileşimi (Atıcı, 2021:6)

Farklı kültürel ve toplumsal özelliklere sahip olan kentsel mekânlar, kamusal ve özel mekânları içermektedir. Kent morfolojisini oluşturan meydanlar, yollar, sokaklar ve parklar gibi kamusal mekânlar, toplumun sosyo-kültürel yapısıyla karşılıklı etkileşim içerisinde. Kentsel mekânların tasarlanmasıyla birlikte kamusal yapıların yanında konutlar ve bahçeler gibi özel mekânlar da ortaya çıkmıştır (Bkz. Şekil 3.10).

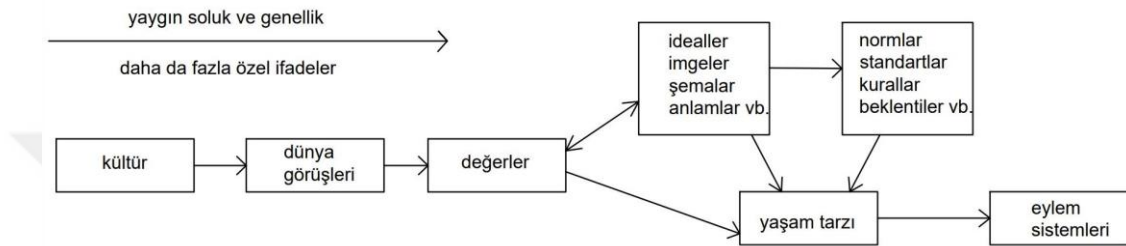
Kentsel mekânların yapılanma sürecinde kentlerin taşıdığı tarihsel kimliğin iyi korunması gerekmektedir. Ancak günümüzde Hasankeyf antik kentinde kurulan Ilısu Barajı, tarihsel bağlam içerisindeki kentsel kimliklerin yok edilmesine neden olmuştur. Hasankeyf'in tarihi kentsel yerleşim dokusu, barajla birlikte zarar görmüştür. Bu durum, kentlilerin toplumsal, kültürel ve mekânsal aidiyetlerinde bozulmalara yol açmış ve kentte yaşayanların haklarına bir saldırı niteliği taşımıştır. Barajdan dolayı kurulan yeni yerleşimle birlikte eski Hasankeyf'in kentsel belleğinde yer alan kültürel değerler, kaybolmuştur.

Şekil 3.10 Yeni Hasankeyf kent yerleşimi (Kartal, 2022)

3.4 Yerleşimlerde Kültürel ve Yersel Aidiyet

Kültür, toplumların oluşmasını ve bir arada olmasını sağlayan, yaşadığımız mekânları ortaya çıkaran bir olgudur. Rapoport (2005)’a göre kültür, insanların ideallerini, alışkanlıklarını, kurallarını ve normlarını (Bkz. Şekil 3.11) içeren yaşam biçimidir (Rapoport, 2005:84). Toplumların yaşadığı mekânla aidiyetini sağlayan kültür olgusu, çevre-insan ilişkilerinin temel yapıtaşını oluşturmuştur. Toplumların kimliklerini inşa eden kültür, çevrenin şekillenmesinde rol oynayarak toplumlara ait kültürel ve yersel aidiyetleri meydana getirmiştir.

Şekil 3.11 Kültür’ün parçalarına ayrılması (Rapoport, 2005:104)

Güvenç (2003)’e göre birçok olguya “kültür” denilebilir. Bilimsel, beşeri, estetik, maddi ve biyolojik alanlara göre kültürün tanımı (Bkz. Tablo 3.2) çeşitlenmektedir (Güvenç, 2003:95). Toplumların tarihsel süreç içerisindeki faaliyetlerinin birikimiyle bu alanlarda eğitim, sanat ve üretim kültürleri ortaya çıkmıştır. Kültür, tarihsel, öğretici, üretici, eğitici, bütünsel v.b özelliklere sahiptir.

Tablo 3.1 Çeşitli kültür ve kavramları (Güvenç, 2003:99)

KAVRAMLAR	ANLAMLAR		NİTELİKLER GÖREVLER
	Genel	Özel	
Kullanma Alanlarına göre			
Bilimsel alanda kültür	Uygarlık	Çin, Hint, Fransız, Batı ve İslam Kültür ya da uygarlığı, gibi.	Tarihsel, bütünsel ve evrimsel.
Beşeri alanda ve günlük dilde kültür	Eğitim	Genel mesleki ve teknik eğitim; tıp, hukuk, din, sanat ve fen eğitimi; örgün ve yaygın eğitim ya da öğretim, gibi.	Değerlendirici, eleştirci, geliştirici, öğretici ve yayıcı.
Estetik alanında kültür	Sanat	Gotik, Barok, Rönesans ve Modern sanat; resim sanatı, müzik sanatı, ilkel ve modern sanat; romantik ya da gerçekçi sanat, gibi.	Eleştirci, yaratıcı, eğitici, değerlendirici güzel ya da güzelleştirici, estetik.
Maddi (teknolojik) ve biyolojik alanda kültür	Üretim	Avcılık, tarım ve endüstri kültür-mikrop kültürü, ekin kültürü, gibi.	Günlük toplumsal yaşamı destekleyici: üretici, deneyici, çoğaltıcı, yögeçirici ve besleyici.

Hegel (2020)'e göre kültür, bireyin isteklerine göre hareket etmesinin yerine kuramsal davranmasını sağlayan, düşüncenin aldığı biçimdir (Hegel, 2020:67). Toplumda bilinçli bireylerin yetişmesinde, görgü ve ahlak kurallarının oluşumunda kültür, önemli bir rol oynar.

Kültür, toplumların önem atfettiği geleneksel ve mekânsal değerler sistemidir. Kültür, toplumları bulunduğu yere bağlayarak toplumların bir kimlik kazanmasında etkili olmuştur. Din ve inançlar, gelenek ve görenekler, aile yapısı, dünya görüşü, diller gibi manevi unsurlar ile el sanatları, giyim-kuşam, çevre gibi maddi unsurlar, etnografik kültürü oluşturmuştur. Kültür, birçok bilim dalına konu olmakla birlikte bu dallarla etkileşim içerisinde. Sosyal/kültürel antropoloji, arkeoloji, sosyoloji, filoloji, etnografya, edebiyat, tarih v.b bilim dalları, kültürle ilişkilidir. Zamanın devingen örgüsü içerisinde kültür çeşitlenmiş ve kültürel süreçler meydana gelmiştir. Kültürel süreçler şu şekilde sıralanabilir:

- Bireyin içinde bulunduğu toplumun kültürünü öğrenme süreci “kültürleme”
- İki farklı kültürün etkileşmesi süreci “kültürleşme”,
- Bir kültürün başka kültürlerle yayılması süreci “kültürel yayılma”
- Bireyin yeni kültürlerle karşılaşması süreci “kültür şoku”
- Bireyin içinde bulunduğu kültürün başka bir kültür tarafından zorla değiştirilme süreci “zorla-kültürleme”
- Bir kültürün başka bir kültürü kendine benzetmesi süreci “kültürel özümseme (asimilasyon)”
- Toplumun bütünüyle değişme süreci “kültürel değişme” (Güvenç, 2003:122).

İlusu Barajı'nın kurulmasıyla birlikte Yeni Hasankeyf ve çevresine zorunlu göç eden yerel halkta kültürel değişime uğramıştır. Eski Hasankeyf'in sular altında kalmasıyla birlikte kültürel ve mekânsal değerlerini kaybeden halk, silinen geçmiş değerlerinin üzerine yeni kültürel değerler, inşa etmek zorunda bırakılmıştır.

Günümüzde üretim-tüketim kültürünün yaygınlaşmasıyla birlikte popüler ve kitle kültürleri, kültürel farklılıkların yarattığı alt ve karşıt kültürler, güçlü gruplara ait baskın ve yüksek kültürler gibi çeşitli kültürler de ortaya çıkmıştır (Bkz. Şekil 3.12).

Şekil 3.12 Kültürle ilgili kavramlar

Kültür, yerleşim dokularını oluşturan bir dinamik olmakla birlikte yerleşimlerin birbirinden farklılaşmasını da sağlamaktadır. Kentsel, kırsal ve eski yerleşimlerde var olan kültürler, bulundukları yerleşimlere ait değerlerden dolayı farklı nitelikler taşımaktadır. Kültürel bir zenginliği bulunan Hasankeyf'in yapısı, kentsel, kırsal ve eski yerleşim dokularına ait kültürleri içermektedir.

Hasankeyf örneğinde de görüldüğü üzere antik yerleşimlerdeki anıtsal eserler ve mekânlar, farklı uygarlıkların kültürel ve yersel aidiyetlerini temsil etmektedir. Ilısu Barajı'ndan dolayı Eski Hasankeyf'teki mekânların sular altında kalması ve yeni kurulan yerleşime bazı eserlerin taşınması, yerleşimdeki toplumlara ait kültürel ve mekânsal aidiyetlerin yok olmasına neden olmuştur. Yeni Hasankeyf yerleşimindeki mekânsal planlama, bölgedeki kırsal ve kentsel kültürün yapısına aykırı bir nitelik taşımaktadır. Yeni yerleşimin doğal olmayan topografyası, fiziksel çevre kriterleri dikkate alınmadan konumlanan yapıları ve yolları, eski yerleşim dokusuna tezat nitelikleri oluşturmaktadır. Eski Hasankeyf yerleşiminde doğal çevrenin şekillendirdiği eğimli arazi üzerinde yer alan, geleneksel değerleri yansıtan ve yerel halkın öğrenme, düşünce ve davranış kalıplarını geliştirdiği tarihi mekânlar, Yeni Hasankeyf uygulama imar planlamalarına yansıtılamamıştır.

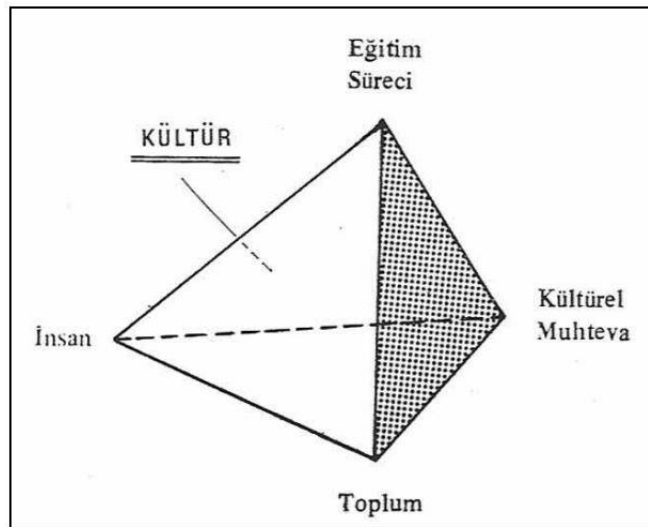
Binlerce yıllık kültürel bir birikimle günümüze değin gelebilmeyi başarmış Hasankeyf'in sular altında bırakılarak tarihinin silinmesi sadece mekânsal boyutta değil aynı zamanda antropolojik boyutta da yıkım yaratmıştır. Arkeolojik kazılar tamamlanamadığı için eski uygarlıklara ait kültürler, eserler, diller, dinler, yaşam şekilleri aydınlatılamamıştır. Bu durum toplumsal ve kültürel kimliklerin gelecek

nesillere aktarılmasını engellemiştir. Toplumsal bellekte yer alan kimliksel değerlerin yok oluşu, toplumların kültürel yozlaşmasına neden olmuştur.

3.5 Yerleşim(ler) Bağlamında Birey ve Toplum İlişkisi

İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya gelmesi ve dil, kültür gibi normların etrafında örgütlenmeleri sonucu toplumlar oluşmuştur (Coştu, 2009:117). Geçmişten günümüze kadar farklı tip yerleşimlerde toplumlar var olagelmıştır. Toplumların yaşadığı yerleşimlerin topografyası, iklimi, ekonomik etkinlikleri bireylerin gelişim sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Geleneksel ve modern toplumlar, kendi kültürlerine özgü bireyler yetiştirmiştir. Bireyler, ait oldukları toplumun değer yargılarını, geleneklerini, dilini ve inanışlarını öğrenirken kendi kimliklerini oluşturmuştur. Bireyler, kimliklerini oluşturan toplumlara bağlı hissederek aidiyet duygusunu edinmiştir (Bkz. Şekil 3.13).

Tarihsel süreç içerisinde çok çeşitli toplumlar ve kültürler ortaya çıkmıştır. Seyyar’a göre “Kültürel açıdan toplum, çeşitliklere rağmen örgütlenmiş ve işbirliği halinde olan sosyal birimdir. Toplum, ortak mekânı paylaşan bir birimdir. Aile, din, ekonomi, siyaset, eğitim gibi toplumun farklı fonksiyonel kurumları vardır” (Seyyar, 2007:1033). Zaman içerisinde dönüşüm geçiren toplumsal yapı, farklı türlerde ortaya çıkmıştır. Modern ve geleneksel toplumlar başta olmak üzere demokratik, dindar, ilerici, gerici, açık, kapalı toplum türleri var olagelmıştır. Örneğin günümüz Hasankeyf yerleşiminde yapılan sözlü görüşmeler ve ev ziyaretleri neticesinde kapalı, dindar ve geleneksel bir toplum yapısının olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 3.13 Kültür piramidi - Tylor’dan uyarlayan Güvenç (Güvenç, 2003:280)

İlkel toplumlardan günümüz modern toplumlara kadar toplumsal yapıların ve düzenlerin ortaya çıkmasında çeşitli unsurlar etkili olmuştur. Fiziksel çevre, demografi, teknoloji, sanayi gibi maddi unsurlar ile gelenekler, toplumsal normlar, değerler, roller gibi manevi unsurlar, toplumsal yapıların oluşumunda rol oynamıştır.

GAP kapsamında inşa edilen barajlar, Doğu Bölgelerinde yer alan tarihi, kentsel ve kırsal yerleşimleri etkileyerek birey ve toplum ilişkilerinin zedelenmesine neden olmuştur. Hasankeyf antik kent yerleşiminde yaşayan halk, eski yerleşimlerinin sular altında kalması sonucu yeni kurulan Hasankeyf yerleşimine zorunlu göç etmiştir. Halkın kültürel değerlerinin yitimine yol açan bu zorunlu göç politikası, tarihsel ve yerel kimliğin unutulmasına neden olmuştur. Ev ziyaretleri sırasında Yeni Hasankeyf yerleşimine göç eden bireyler arasında aile bağlarının zayıfladığı görülmüştür. Manevi yönden etkilenen bireyler, daha içe kapanık bir ruh halini benimseyerek bulundukları yere yabancılaşmıştır.

Hasankeyf yerleşiminde geniş ailelerin yaşamlarını idame ettirdiği toplumsal bir yapı bulunmaktadır. Yeni yerleşimde inşa edilen konutlar, taşama kapasitesi dikkate alınmadan tasarlandığı ve küçük bir alanda inşa edildiği için Hasankeyf'in geniş aileli toplumsal yapısına uygun değildir. Konutların çoğu benzer tasarım ve planda inşa edilmiş olup kullanıcı ihtiyaçları göz ardı edilmiştir. Bu durum geçmiş değerleri silinen bireylerin sosyal anlamda dışlanmışlık duygusunu artırmıştır. Ayrıca; yerel halk ile yapılan sözlü görüşmelerde halkın Yeni Hasankeyf'teki istihdam olanakları konusunda endişeli olduğu tespit edilmiştir.

Her toplum kendi kültürel değerlerini yansıtacak yerleşimler kurmaya çalışır. Toplumu oluşturan bireyler, ihtiyaçları doğrultusunda bulundukları mekânı ve yerleşimi şekillendirir. Mekânlar, kullanıcı istekleri gözetilerek tasarlanır ve inşa edilirken geleneksel mekânların tasarım kriterleri dikkate alınarak kültürel değerler yaşatılabilir. Bireyler, ancak kendi kültürlerini yansıtan çevreyle uyum sağlayabilir.

3.6 Tarihi Yerleşimlerde Toplumsal Dönüşüm (ler)

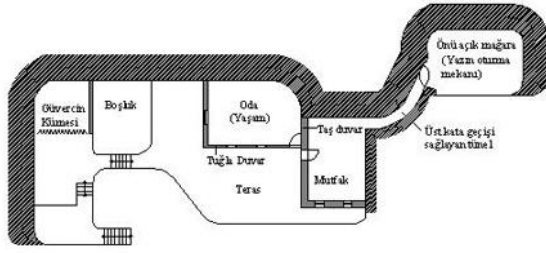
Eski çağlardan günümüze değin yaşanan teknolojik ilerlemeler sonucu farklı mekânsal, kültürel ve toplumsal oluşumlar meydana gelmiştir. Tarihi yerleşimlerde geçmiş uygarlıklardan kalan kültürel, sosyal, dini ve tarihsel değerler, modern çağın gereksinimlerine cevap verecek bir şekilde dönüşüm geçirmiştir. İlk avcı-toplayıcı göçebe toplumların barınmak amaçlı kaldığı mağara ve kaya oyukları, günümüzde yerini modern toplumlara ait ileri teknoloji yapılarına bırakmıştır. Nehir gibi su kaynaklarının bulunduğu antik yerleşimler de zaman içerisinde mekânsal, toplumsal ve kültürel açıdan hızlı bir dönüşüme tabi olmuştur. Dicle Nehri kıyısında kurulmuş Hasankeyf yerleşiminde tarihi mekânların yanında günümüzün ihtiyaçlarına cevap verecek yeni mekânlar inşa edilmiştir.

Hasankeyf antik kenti, binlerce yıllık bir yerleşim kültürüne sahip olmakla birlikte tarihin her döneminde farklı kimlik ve misyonlar yüklenmiştir (Özservet, Ç. 2014:43). Hasankeyf yerleşiminde, birçok uygarlığa ait anıtsal eser bulunmaktadır. Bu anıtsal eserlerin yanında tarihsel süreçte özgün dokuya aykırı betonarme tipi yapılar inşa edilmiştir (Bkz. Şekil 3.14).

Şekil 3.14 Eski Hasankeyf 'te 2006 yılına ait (solda) El Rızk Cami, mağara ve betonarme evlerin yerleşimi (Vikipedi, n.d.) Yeni Hasankeyf'te 2021 yılına ait (sağda) El Rızk Cami yerleşimi (Kartal, 2022)

Ilısu Barajı kurulmadan önce Hasankeyf'in tarihi mağaralarında barınan yerel halk, değişen zamana ayak uydurmak için mağara içerisinde sonradan mutfak, oda gibi yaşam alanları eklemişlerdir (Bkz. Şekil 3.15). Mehmet Tilki'ye ait mağara evde teraslar, oturma alanı ve güvercin kümesi gibi mekânlar yer almıştır.

Şekil 3.15 Mehmet Tilki'ye ait mağara ev şeması (Sami, 2010)

Hasankeyf tarihi kentinde, Ilısu Barajı'nın yapım sürecinde tarihi anıtların bir kısmı yeni yerleşim alanlarına taşınmış diğer kısımları ise taşınamadığından dolayı yerinde bırakılmıştır (Bkz. Şekil 3.16). Baraj kurulduktan sonra taşınamayan, farklı dinî ve etnik değerleri temsil eden tarihi köprü, mağara, höyük, mezar gibi sayısız tarihi eser sular altında bırakılmış ve tarihi yerleşim dokusunda aidiyet bulan değerler yok olmuştur.

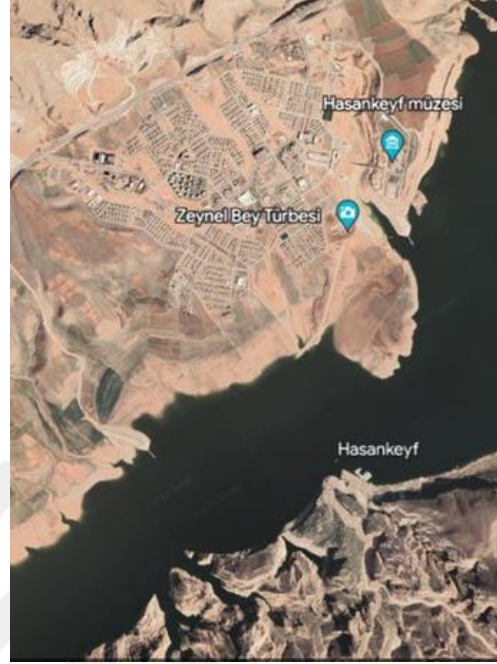
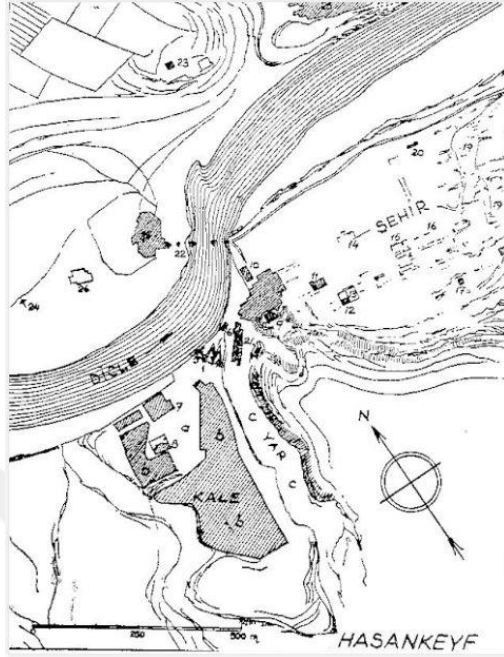
Şekil 3.16 Hasankeyf'in 2006 yılına ait baraj yapımından önceki hâli ve 2020 yılına ait sonraki hâli (Değer, 2020)

Hasankeyf antik kentinde barajın kurulmasıyla birlikte yaşanan plansız ve sağlıksız gelişmelerin ve rant kaygılarının neden olduğu tarihi kentin yok oluşu, bir kentkırım¹⁰ sayılabilmektedir (Karasu, 2008:54). Bu bağlamda Hasankeyf'te yaşayanların mekânsal, mülkiyet, politik, sosyal, kültürel haklarının ihlal edilmesi ve tarihsel önemi olan sayısız eserin sular altında kalması, kentkırımla benzer nitelik taşımaktadır.

Türkiye'de GAP programı kapsamında inşa edilen Ilısu Barajı, geleneksel ve tarihi öneme sahip yerleşimlerin fiziki dokularında önemli değişimlere neden olmuştur (Bkz. Şekil 3.17 ve 3.18). Bu değişimler, mekânsal ve toplumsal yapıda dönüşümler meydana getirmiştir. Hasankeyf'te yaşayan toplum, günümüzde inşa edilen Ilısu

¹⁰ Kentkırım (urbicide) "urban" (kente ait olan) ve "cide" (öldürme) kelimelerinin bir araya gelmesidir. Kent yaşamına ve kentli haklarına karşı yapılan saldırılardır (Coward, 2004; Akt. Karasu, 2008:52).

Barajı'ndan dolayı yeni kurulan yerleşimlere iradi olmayan bir göç gerçekleştirmiştir.

Şekil 3.17 Gabriel'in 1932 yılına ait (solda) eski Hasankeyf yerleşimi Yeni Hasankeyf'in 2022 yılına ait (sağda) baraj kurulduktan sonraki yerleşimi (Google Earth, 2022)

Şekil 3.18 Eski Hasankeyf'in 2018 yılına ait baraj kurulmadan önceki yerleşimi (Google Earth, 2018)

3.7 Baraj Suları Altında Kalan Kent Örnekleri

3.7.1 Dünya'dan örnekler

Hindistan: Narmada Vadisi Barajlarının Toplumsal Açıdan Değerlendirilmesi

Hindistan, farklı mekânsal, toplumsal, kültürel, tarihsel ve demografik özelliklere sahip olmakla birlikte içerisinde çok zengin etnisiteler ve mekânlar barındıran bir ülkedir. Ancak Türkiye'de olduğu gibi Hindistan'da da merkezi otorite tarafından bölgesel kalkınma amaçlı inşa edilen barajlar, zengin kültürel ve mekânsal değerlerin yok edilmesinin önünü açmıştır. Barajların inşa edilmesi, her iki ülkede de büyük toplumsal içerikli hareketlere neden olmuştur.

Hindistan'da artan enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla inşa edilen barajlara yönelik ilk projeler, Narmada Nehri üzerinde planlanmıştır. Narmada Vadisi Baraj Projeleri'nin toplumsal, mekânsal ve fiziksel çevre etkilerine maruz kalacak insanlar, baraja büyük bir tepki göstermiştir. Baraj projeleri arasında yer alan Narmada Nehri üzerinde yapımı planlanan Sardar Sarovar Projesi (SSP), (Bkz. Şekil 3.19) büyük toplumsal içerikli hareketlere neden olmuştur. Dünya Bankası'nın SSP için 1985 yılında 450 milyon \$'lık kredi vermeyi kabul etmesi üzerine inşaat ilerlemiştir. Barajın yaratacağı kültürel, çevresel, mekânsal ve toplumsal etkileri dikkate alarak projenin verimsizliğini ortaya koyan Morse Raporu'ndan sonra Dünya Bankası Hindistan hükümetine projenin geliştirilmesine yönelik önerilerde bulunmuştur. Dünya Bankası, sunduğu şartların yerine getirilmemesi üzerine 30 Mart 1993 tarihinde SSP'den desteğini çekmiştir (Roy, 1999; Akt. Atvur, 2014: 283). Türkiye'de ve Hindistan'da da uygulanan yeni yerleşim politikaları, Dünya Bankası standartları ile uyumsuzdur.

Narmada Vadisi örneğinde, Narmada Bachao Andolan (NBA) gibi farklı kesimleri bir araya getiren baraj karşıtı bir ana örgütün kurulmuş ve bu örgüt toplumsal hareketin yerel düzeyden çıkıp ulusal ve uluslararası boyuta taşınmasına olanak sağlamıştır (Swain, 2010: 47-48; Akt. Atvur, 2014: 283).

Hindistan'da, Türkiye'de olduğu gibi toplumsal içerikli hareketlerin amacı baraj politikalarından vazgeçilip alternatif projelerin dikkate alınmasıdır. İki ülkede de toplumsal içerikli hareketler doğrultusunda şehir sakinleri ile köy sakinlerinin

dayanışma hâlinde bir araya gelerek mücadele edebildiği toplumsal örgütler kurulmuştur.

Narmada Vadisi'nde Hasankeyf'te olduğu gibi büyük ilgi gören toplumsal içerikli hareketlere rağmen baraj projesi engellenememiştir. Barajlara karşı çıkan toplumsal içerikli hareketlerin başarıya ulaşması ve yerinden edilenlerin ihtiyaçlarının karşılanması için, toplumların bir araya gelerek dayanışma hâlinde olup daha katılımcı bir yöntem benimsemeleri ve tüm sivil toplum kuruluşlarının barajlara karşı birleşmeleri sağlanmalıdır. Aksi taktirde ilerleyen zamanlarda da tarihi değerlere sahip yerleşimlerin yok olması kaçınılmaz olacaktır.

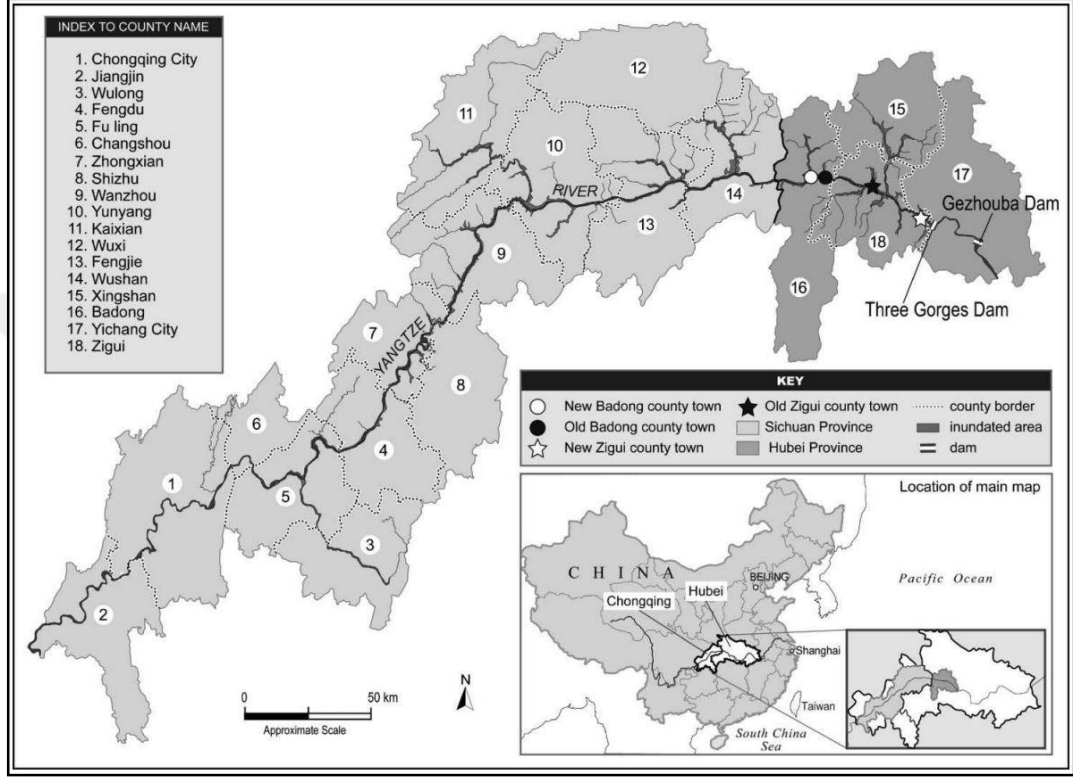

Şekil 3.19 Sardar Sarovar Barajı (The Telegraph, 2019).

Çin: Üç Boğaz (Geçit) Barajı'nın Toplumsal Açıdan Değerlendirilmesi

Üç Boğaz (Geçit) Barajı, Çin'in Hubei eyaleti, Yichang İlçesi, Sandouping'de Yangtze Nehri üzerinde inşa edilen bir hidroelektrik barajıdır (Bkz. Şekil 3.20). 2006 yılında inşa edilen Üç Boğaz Barajı, 22500 MW (Vikipedi, n.d.) kapasitesiyle dünyanın en büyük barajı ve beton yapısıdır. Çok sayıda yerleşim alanlarını sular altında bırakan baraj, elektrik üretmek, nehir taşkınlarını önlemek ve nehirdeki nakliye kapasitesini artırmak amaçlı inşa edilmiştir.

Üç Boğaz (Geçit) Barajı'nın inşa edildiği bölge yüksek dağları, derin boğazları, mitleri, kültürleri ve kaliteli portakallarıyla ünlüdür (Heming; Waley; Rees, 2001:201). Bölge de çok sayıda tarihi yerleşimler, tarım arazileri, konut, sanayi ve ticaret alanları bulunmuştur. Üç Boğaz (Geçit) Barajı'nın inşa edilmesiyle birlikte tüm geleneksel değerleri yansıtan yerleşimler, sular altında bırakılmıştır.

Şekil 3.20 Üç Boğaz (Geçit) Barajı konumu (Wılmsen; Webber; Yuefang, 2011:23).

Tarihsel süreçte Çin'deki merkezi otorite, baraj nedeniyle gerçekleştirilen yeniden yerleşimlerde, Sovyet sosyalist modelinin yansıtıldığı şu ekonomik planlama stratejilerini benimsemiştir:

- Sanayileşme ve kentleşmenin ayrıştırılması;
- Büyük kıyı kentlerinin mevcut ekonomik ve nüfus yoğunluğunun merkezileştirilmesi;
- Kuzeydoğu, kuzeybatı ve orta Çin'de yeni sanayi üsleri inşa etmek;
- Kırsal kesimde yaşayanların şehirlere, kasabalara ve özellikle büyük şehirlere akışını kontrol etmek (Heming; Waley; Rees, 2001:197).

TGP (Three Gorges Project)'nin inşa edilme sürecinde olduğu 1990'lı yıllarda ise Çin hükümeti ekonomik planlama stratejilerinde değişiklikler gerçekleştirmiştir. Hükümet, merkezi planlamadan pazar odaklı ekonomiye geçiş yapmıştır. Kırsal

kesimde yaşayanların şehirlere akışını kontrol etmedeki uygulamaları esnekleştirmiştir. Hükümet tarafından sosyo-ekonomik kalkınmayı teşvik eden uygulamalar getirilmiştir. Böylece bölgedeki kapalı olan toplum yapısı daha açık hâle gelmiştir (Ma, 1993; Shen,1996; Akt. Heming; Waley; Rees, 2001:198).

TGP nedeniyle kırsal kesimden yerinden edilenler için yeniden yerleşimde üç politika kullanıldı:

- Çiftçilik uğraşımı için yakın bölgelere, karaya göçmenlerin yerleştirilmesi;
- Göçmenlerin kentsel alanlardaki akrabalarıyla birlikte yaşamasına ve taşınmasına izin vermek;
- Göçmenleri uzak yerleşimlere taşımak (Heming; Waley; Rees, 2001:202).

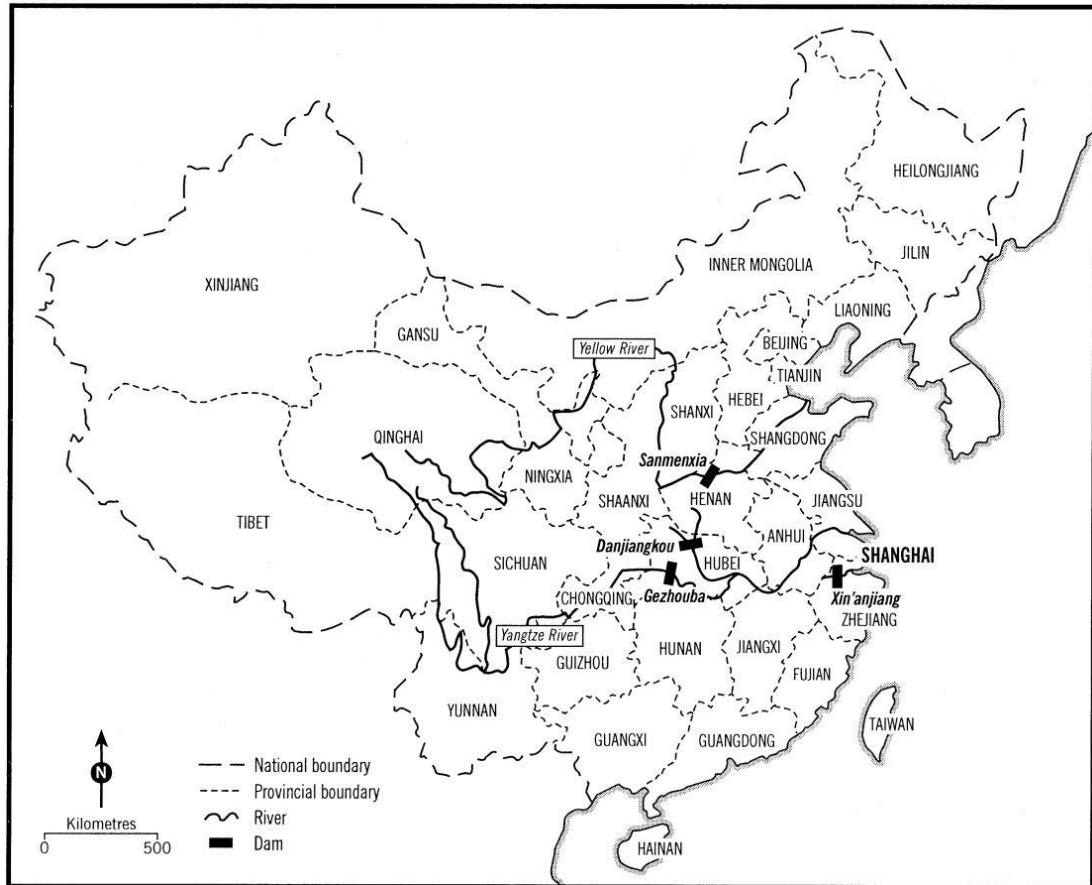
TGP (Bkz. Şekil 3.21) kapsamında tarım alanları kamulaştırılmış, yerel halk çevredeki yeni yerleşim alanlarına yerleştirilmiştir. Çin hükümeti tarafından halka tazminat ve kredi desteği sağlanmıştır. Hasankeyf'te olduğu gibi Hubei eyaletinde de baraj suları altında kalacak olan bazı tarihi yapılar bağlamından alınarak kültür park alanına taşınmıştır (Wilmsen; Webber; Yuefang, 2011:39).

Şekil 3.21 Üç Boğaz Barajı görünüm (Donanım Haber, 2023)

Üç Boğaz (Geçit) Barajı'nın kurulması, birçok toplumsal, kültürel, ekonomik, politik, mekânsal sorunları beraberinde getirmiştir. Baraj nedeniyle milyonlarca insan zorunlu göç etmiş ve bölgede erozyon, toprak kaymaları gibi doğal afetler yaşanmıştır. Üç Boğaz (Geçit) Barajı, tarihi öneme sahip alanların sular altında kalmasına neden olmuştur. Baraj, fiziksel çevre dokusunun bozulmasına ve nehir üzerinde atık kirliliğine yol açmıştır.

Çin'in Sarı Nehri üzerinde inşa edilen Sanmenxia Barajı'nda, Yangtze Nehri üzerinde inşa edilen Üç Boğaz (Geçit) Barajı'nda olduğu gibi (Bkz. Şekil 3.22) binlerce kişi yurtlarından zorunlu göç etmiş ve yaşam alanları yok olmuştur (Heming; Waley; Rees, 2001:199). Barajların inşa edilmesinden sonra halka verilen tazminatlar, yetersiz olmakla birlikte barajlar, bölgede yoksullaşma, sosyal istikrarsızlık, işsizlik gibi sorunlara neden olmuştur.

Şekil 3.22 Üç Boğaz Barajı ve Sanmenxia Barajı konumları (Heming; Waley; Rees, 2001:198).

3.7.2 Türkiye’den örnekler

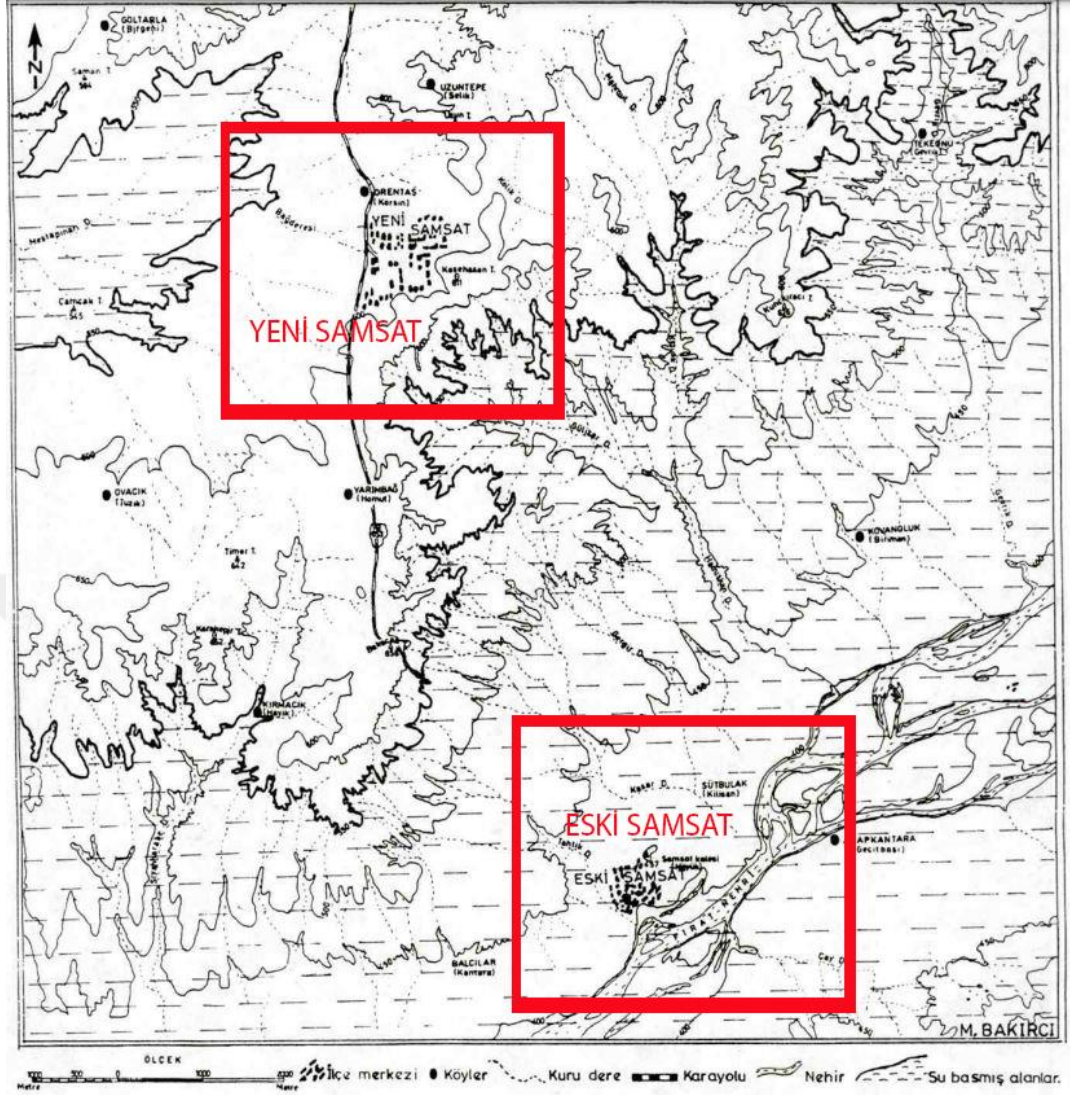
Samsat Kenti

Adıyaman’ın bir ilçesi olan Samsat antik kenti, zengin bir tarihi geçmişe sahip olup; içerisinde yer alan tarihi kalıntıların Neolitik, Kalkolitik ve Eski Tunç Dönemleri’ne ait olduğu ortaya çıkmıştır (Bkz. Şekil 3.23). Tarihsel süreçte birçok medeniyete ev sahipliği yapan antik kent, 1989 yılında Fırat nehri üzerinde Atatürk Barajı’nın inşa edilmesiyle birlikte sular altında kalmıştır (Aykaç, 2013:20). Baraj kurulmadan önce Kommagene Krallığına başkentlik eden eski Samsat yerleşiminde arkeolojik çalışmalar başlatılarak Hitit dönemine ait çok sayıda tarihi eser, sular altında kalmaktan kurtarılmıştır (Samsat Belediyesi, n.d.).

Şekil 3.23 Eski Samsat Kalesi (solda) ve Kenti, Yeni Samsat (sağda) Kenti (Samsat Belediyesi, n.d.)

GAP kapsamında yer alan Atatürk Barajı’nın inşa edilmesinden dolayı yerel halkın iskân edebileceği yeni yerleşim yerleri kurulmuştur. Yeni Samsat, eski Samsat’ın 10 kilometre kuzeyinde kurulmuştur (Bkz. Şekil 3.24). Ailelerin bir kısmı şehrsel iskâna diğer kısmı ise tarımsal iskâna tabi tutulmuştur. Şehrsel iskân kapsamında Adıyaman/Yeni Samsat’ta kurulan yerleşime 191 aile, tarımsal iskân kapsamında Aydın/Söke-Yalıköy’de kurulan yerleşime 74 aile ve Hatay/Reyhanlı’da kurulan yerleşime 18 aile göç ettirilmiştir (Konak, 1995: 197). Yeni Samsat’a iskân edilen aileler, farklı şehirlere iskân edilen ailelere göre daha iyi konumdadır. Çünkü Yeni Samsat’a göç eden aileler, yaşadıkları coğrafyada kaldıkları için bölgenin gelenek ve göreneklerine uyum konusunda yabancılık çekmemektedir (Konak, 1995: 151).

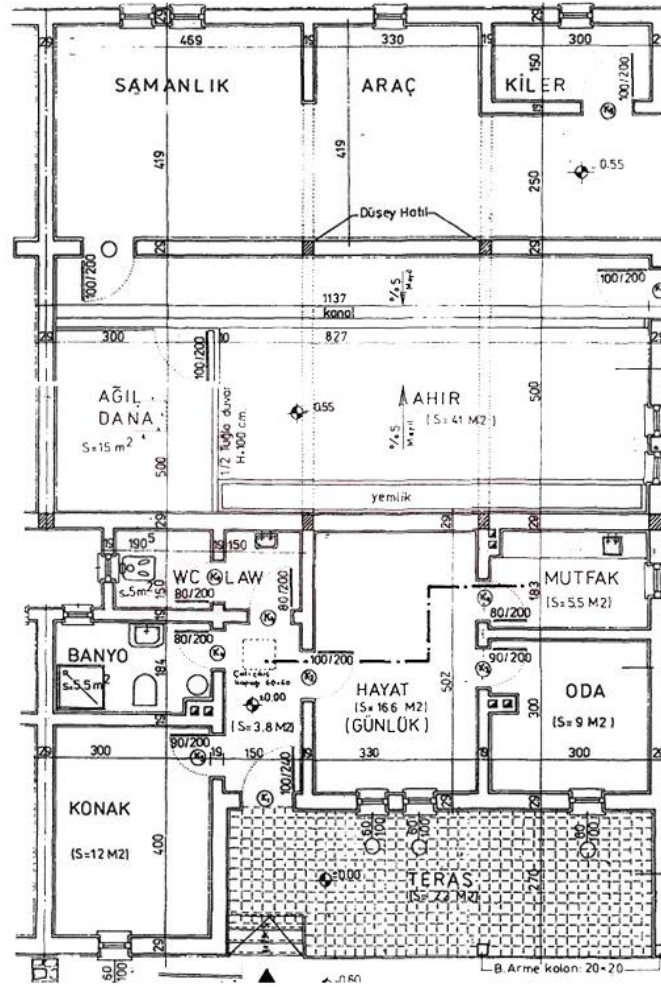
Şekil 3.24 Eski ve Yeni Samsat yerleşimi (Bakırcı, 1997: 385)

Yeni Samsat uygulama imar planı (Bkz. Şekil 3.25) Hasankeyf'teki imar planında olduğu gibi parsellere göre şekillenen bir tasarım mantığıyla oluşturulmuştur. İçe dönük bir imar planına sahip olan yeni Samsat yerleşimi fiziksel çevresinden kopuk bir vaziyettedir. Uygulama imar planında konut alanları, ticari alanlar, yeşil alanlar, kamu hizmet alanları, sağlık tesislerine ayrılan alanlar, ulaşım gibi alanlar tasarlanmıştır. Yeni yerleşimde Hasankeyf'te olduğu gibi çok sayıda kamusal yapılar ve konutlar inşa edilmiştir.

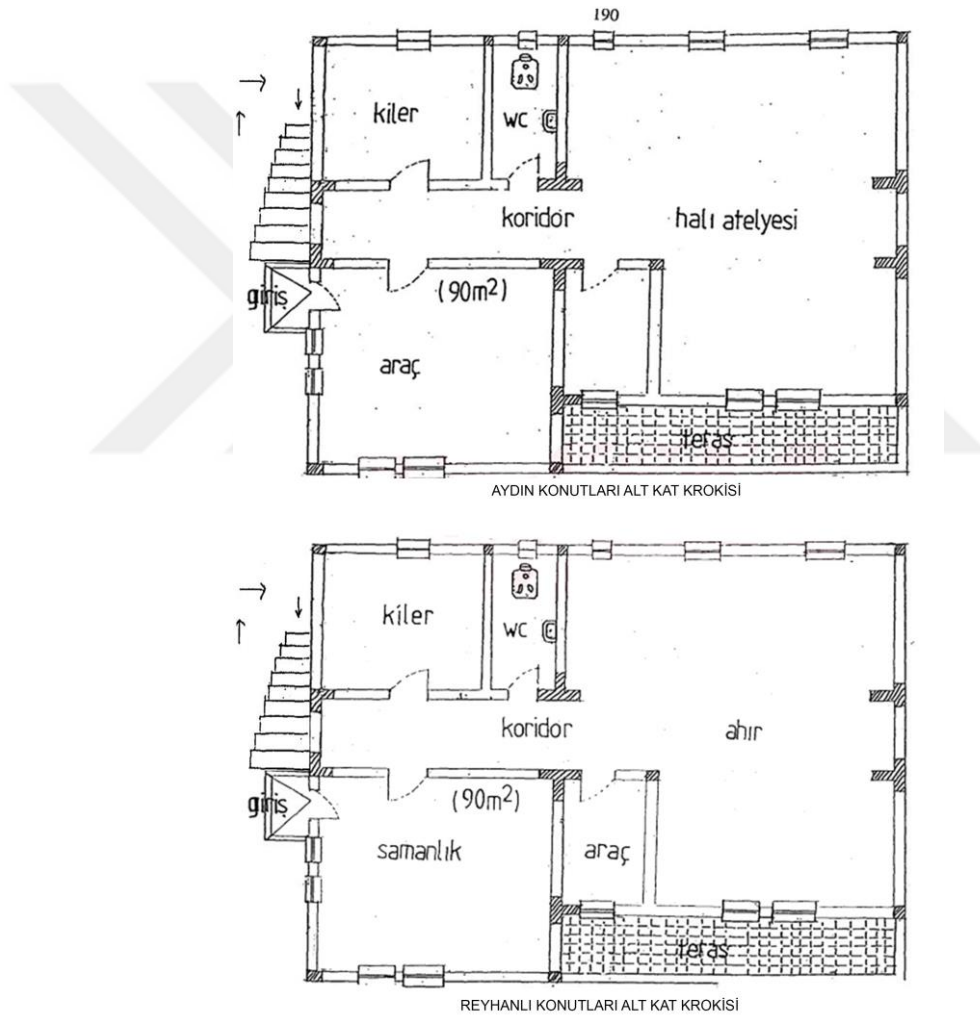
Şekil 3.26 Eski Samsat Konutları (Samsat Belediyesi, n.d.) ve Yahk ydeki yeni konutlar (Konak, 1995: 200).

Yeni Samsat konutlarında misafirlerin ağırlandığı “konak” adı verilen bir oda bulunmaktadır (Bkz. Şekil 3.27). Eski Samsat konutlarında iç avlu bulunurken yeni Samsat konutlarında iç avlu bulunmamaktadır. Yeni Samsat konutlarında samanlık, ahır gibi odalar, ihtiyaçları karşılayacak yeterli bir alana sahip değildir.

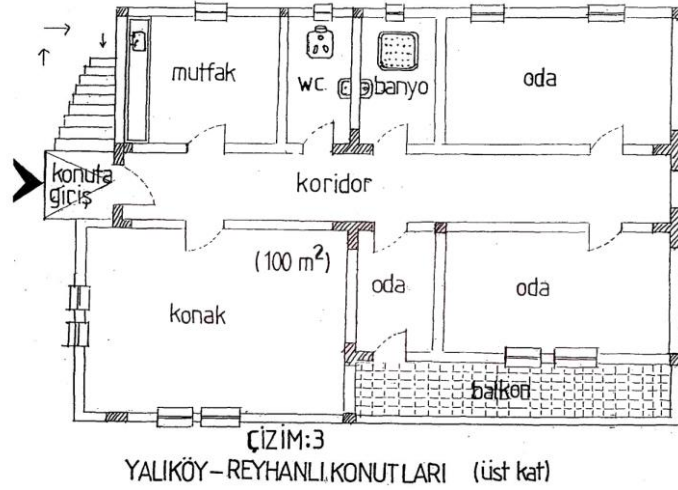
Şekil 3.27 Yeni Samsat konut planı (Konak, 1995: 187).

Aydın ili, Söke ilçesine bağlı Yalıköy'de kurulan yeni yerleşim, Söke -Yenihisar karayolunun 45. km.sinde bulunmaktadır. Yalıköy yerleşiminde bulunan konutlar, betonarme-karkas sistemde inşa edilmiş olup tek yöne eğimli çatılara sahiptir. Yalıköydeki yerleşim, büyük merkezlere bağımlı bir şekilde tasarlanmıştır. Yeni Samsat yerleşimine kıyasla Yalıköy yerleşiminde daha az fonksiyonlu yapılar inşa edilmiştir (Bkz. Şekil 3.28). Yapıların zemin katında garaj niteliği taşıyan ve konut sakinlerinin araçlarını koyduğu bir mekân bulunmaktadır. Ayrıca; zemin katta ahır ve teras gibi mekânların bulunması, mekânsal kurgunun sorunlu olduğunu göstermektedir.

Şekil 3.28 Aydın ve Reyhanlı iskân konutları alt kat krokileri (Konak, 1995: 190).

Hatay ili, Reyhanlı ilçesine bağlı yeni yerleşim ise ilçe merkezine 12 km mesafede bulunmaktadır. Reyhanlı yerleşiminde ön plana çıkan özellik, yerleşimin tarım alanlarıyla çevrili olmasıdır. Yalıköy ve Reyhanlı yerleşimlerindeki konutlar genellikle 2 katlıdır (Bkz. Şekil 3.29).

Şekil 3.29 Aydın ve Reyhanlı iskân konutları üst kat krokileri (Konak, 1995: 190).

Halfeti Şehri

Fırat Nehri'nin doğusunda bulunan sular altındaki Eski Halfeti şehri (Bkz. Şekil 3.30), Şanlıurfa ilinin 130 km batısında yer almaktadır. Romalılar tarafından Fırat'ın doğu tarafında Ekamia ismiyle kurulan antik kent, Birecik Barajı'nın inşa edilmesiyle birlikte 2000 yılında sular altında kalmıştır (Boyras; Bostancı, 2015: 55). Antik kent sular altında kaldığı için yerel halk, Karaotlak Mevkii'nde kurulan Yeni Halfeti yerleşimine taşınmıştır.

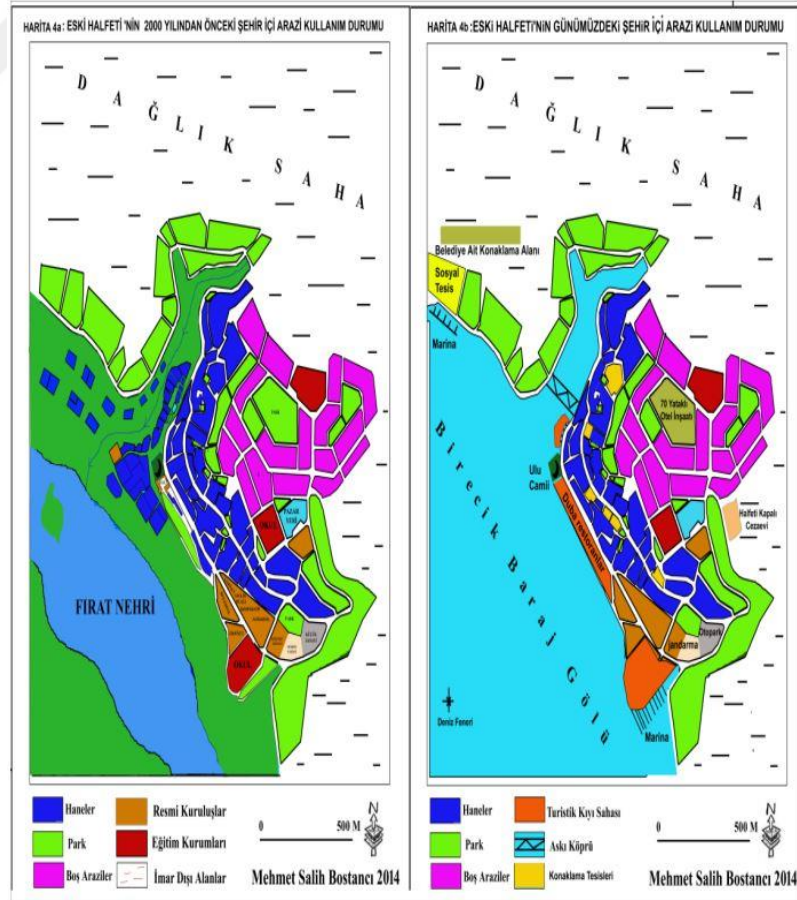
Şekil 3.30 Halfeti (solda) şehri, Yeni Halfeti (sağda) şehri (Kartal, 2023)

Halfeti'nin ilk yerleşim yeri Rumkale (Bkz. Şekil 3.31) iken 19.yy'dan sonra günümüzde Eski Halfeti olarak bilinen mevkiiye taşınmıştır (Yılmaz, 1999, s:2).

Şekil 3.31 Rumkale (Kartal, 2023)

Yeni Halfeti yerleşim alanı kademeli olarak genişlemiştir (Bkz. Şekil 3.32). Yeni Halfeti yerleşiminde Hasankeyf'te olduğu gibi 4 etap şeklinde konutlar, kamusal ve ticari yapılar inşa edilmiştir (Boyras; Bostancı, 2016: 89).

Şekil 3.32 Eski Halfeti (solda) Yeni Halfeti (sağda) arazi kullanım haritası (Boyras; Bostancı, 2015: 60)

Eski Halfeti’de evler, eğimli arazi üzerinde kademeli ve Fırat’a doğru bakacak şekilde konumlanmıştır. Kot farkının kullanıldığı evlerde, avlular bulunmaktadır. Yöreye özgü “Nahit Taşı” malzemesinden inşa edilen evler, birer konak mimarisine sahiptir (Bkz. Şekil 3.33).

Şekil 3.33 Eski Halfeti evleri (Türkeli, 2011:25)

Eski Halfeti’de yerel halkın temel geçim kaynağı tarımdı. Eski yerleşimin Birecik Barajı suları altında (Bkz. Şekil 3.34) kalmasından sonra restoranlar, hediyelik eşya dükkânları, marketler yapılmış ve hizmet sektörü gelişmiştir. Baraj üzerinde tekne gezintileri yapılmaktadır.

Şekil 3.34 Eski Halfeti batık kent (Kartal, 2023)

Baraj suları üzerinde tekne turlarının gerçekleştiği bir antik kent olan Halfeti, (Bkz. şekil 3.35) kendine özgü mimarisi, kültürleri, tarihi yapıları, yöreye özgü Siyahgl' gibi endemik bitki türlerini içermesi ve sürdürülebilir mekânları nedeniyle 2013 yılında Cittaslow'a (Sakinşehir) ye olmuştur.

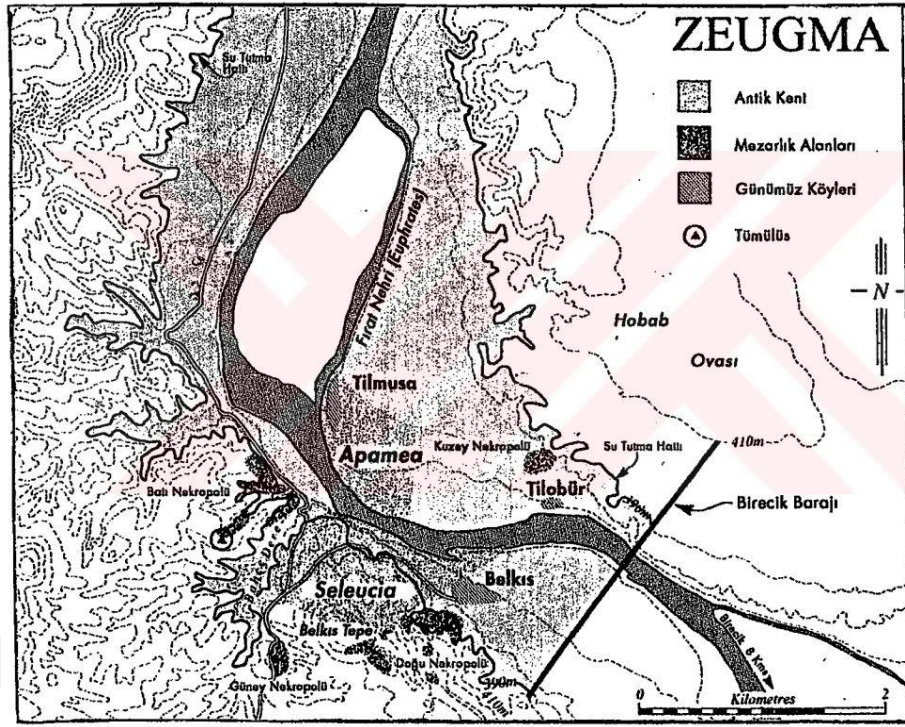

şekil 3.35 Eski Halfeti (Kartal, 2023)

Zeugma Antik Kenti / Belkıs – Gaziantep

Belkıs / Zeugma Antik Kenti, Gaziantep'in Nizip ilçesine bağlı Belkıs Köyü sınırları içerisinde ve Fırat Nehri'nin batı kıyısında yer almaktadır (Bkz. şekil 3.36).

Zeugma'da 18. yüzyıldan beri devam eden araştırmalar, 19. ve 20. yüzyıllarda da devam etmiştir. 2000 yılında Birecik Barajı su tutmaya başladığında kazı ve yüzey araştırmaları hızlandırılmıştır. Kentin çeşitli yerlerinde kent surları araştırılmış ve Roma konutlarıyla ilgili çalışmalar yapılmıştır (Dilaver, 2020: 4). Arkeolojik alışmalar, Zeugma'nın tarihinin Neolitik Dönem'e kadar gittiğini göstermektedir. Zeugma'dan çıkarılan freskler ve mozaikler, kentin çok katmanlı kültürel ve tarihi dokusunu yansıtmakla birlikte uygarlıkların izini taşımaktadır.

Şekil 3.36 Zeugma antik kenti planı (Sevindik, 2002: 20).

Halfeti ve Rumkale antik kentlerini sular altında bırakan Birecik Barajı, Zeugma antik kentinin de sular altında kalmasına neden olmuştur. Zeugma'daki birçok tarihi eser, arkeolojik çalışmalar tamamlanmadan sular altında kalmıştır. Zeugma antik kentindeki kazı çalışmaları (Bkz. Şekil 3.37), A, B ve C (Mousalar Evi) olmak üzere üç bölümde incelenmiştir. Antik kentteki villaların ve çarşıların bulunduğu A ve B bölümleri, Birecik Barajı'nın inşa edilmesiyle birlikte sular altında kalmıştır. Antik kentin C bölümü de bir açık hava müzesi şeklinde planlanmıştır.

Şekil 3.37 Zeugma antik kenti (Türkiye Kültür Portalı, 2013)

Zeugma kentindeki arkeolojik kazı çalışmalarında çıkartılan eserler Zeugma Müzesi'nde (Bkz. Şekil 3.38) sergilenmektedir.

Şekil 3.38 Zeugma Müzesi (Kartal, 2023)

Tarihsel süreçte Zeugma ve Hasankeyf'in birbirine yakın coğrafyada bulunmaları nedeniyle Zeugma'nın bulunduğu yerleşime Hasankeyf yerleşiminde olduğu gibi ilk Hurriler gelmiştir. Daha sonra Geç Tunç Çağı'nda Mittaniler egemen olmuştur. Demir Çağı ile birlikte bölgeyi Asur ve Med'ler ele geçirmiştir. M. Ö. 6. yy' da Persler, bölgede hâkimiyet kurmuştur. Büyük İskender doğu seferinde bölgedeki Pers egemenliğine son vermiştir. Kent Büyük İskender'in ölümünden sonra general Seleukos I Nikator'un eline geçmiştir. Bu dönemde kentin kurucusunun adını taşıyan Seleukeia adında bir kent kurulmuştur. M. Ö. 63 yılında kent, Kommagene Krallığı'na dâhil olmuştur. M. S. 72 yılında ise Suriye Eyaleti'ne katılmıştır. Kent, M. S. 17'de Roma'ya bağlandıktan sonra köprü, geçit anlamlarına gelen Zeugma adını almıştır. M. S. 66 yılında kente Legio III Scythica, hâkim olmuştur. Kentin gelişmesini sağlayan Legio III Scythica'nın kentte birçok imar faaliyeti olmuştur. M. S. 6. yy'da gerçekleşen deprem ve Sasani saldırıları, kentin özgün dokusunda bozulmalara yol açmıştır (Dilaver, 2020: 7).

Allianoi

Bergama'ya yaklaşık 15 kilometre uzaklıkta bulunan Allianoi antik tedavi ve sağlık merkezi, Yortanlı Barajı'nın inşa edilmesiyle birlikte 2010 yılında sular altında kalmıştır. Baraj inşaatı yapılmadan önce binlerce yıllık zengin bir tarihi geçmişe sahip olan Allianoi antik kentinin kurtarılması için baraj içinde baraj inşa edilerek korunması önerisi reddedilmiştir (Bkz. Şekil 3.39). Bulgar asıllı bir mimarın geliştirmiş olduğu bu koruma projesi, UNESCO tarafından ödüllendirilmiştir.

Şekil 3.39 Allianoi antik kenti (Aray, Ataç&Uçar 2011: 17) ve antik kenti barajdan kurtaracak UNESCO ödüllü alternatif proje (Çiftlik, 2010)

Allianoi'un merkezi, Paşaköy sınırları içinde bulunan Paşa Ilıcası mevkidir. Tarihsel süreçte bir çeşit sanatoryum işlevi gören Allianoi, sıcak su kaynaklarıyla zengin bir yerleşimdir. Kazılardan çıkarılan buluntular, yerleşimde Asklepios¹¹ kültürünün var olduğunu göstermekle birlikte eczacılık ve tıp literatürüne önemli bir kaynak teşkil etmektedir (Aray, Ataç&Uçar 2011: 16).

Allianoi, tarihsel süreçte birçok farklı kültüre ve uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Helenistik Çağ sonlarında kullanılmaya başlanan yerleşimde, M.S. 2. yüzyılda Roma İmparatoru Hadrian (M.S. 117-138), yerleşimi bayındır hâle getirmiş ve bu yüzyılda Allianoi'daki Roma yapıları inşa edilmiştir. Geç Antik Çağ'da (Bizans Çağı'nda) Allianoi son evresini yaşamıştır. Kazı çalışmalarında, M.Ö. 22. yüzyıldan, M.S. 11. yüzyıla değin kültürel yapılar tespit edilmiştir. Allianoi yerleşiminde, Bizans döneminin kültürünü yansıtan seramik, cam ve demir üretim atölyeleri bulunmuştur (Aray, Ataç&Uçar 2011: 17).

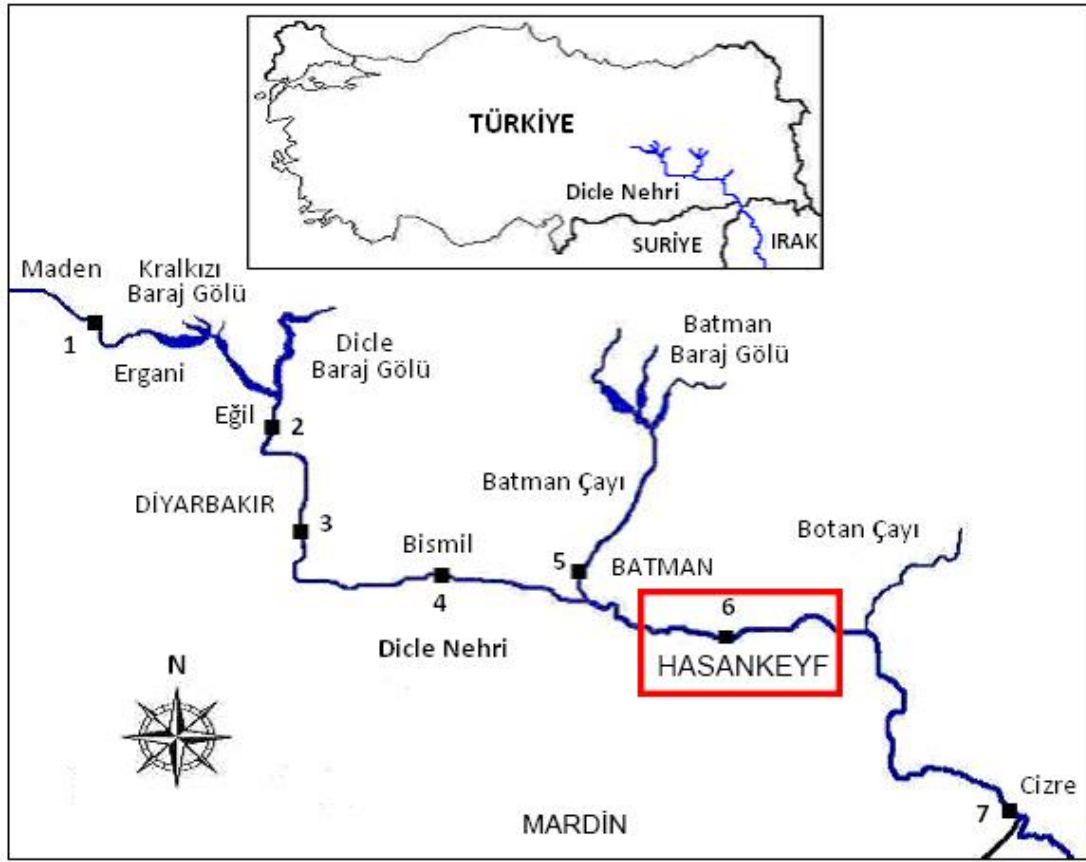
Allianoi, Hasankeyf gibi insanlık tarihine referans olmuş antik yerleşimler, farklı uygarlıkların kültürel ve mekânsal sentezini taşıyan önemli tarihi yapılara ev

¹¹ Asklepios, antik yunanda tıp tanrısı olarak bilinir. Bu tıp tanrısının adına kutsanmış şifa tapınağı ise Asklepieion'dur (Vikipedi, n.d.).

sahipliği yapmıştır. Bu yerleşimlerin sular altında bırakılması, tarihi değerlerin gelecek nesillere aktarılmasını engellemiştir.

3.8 Hasankeyf'in Mekânsal, Kültürel ve Toplumsal Yapısı

Türkiye'nin güneydoğusunda (Bkz. Şekil 3.40) yer alan tarihi Hasankeyf'in yerleşim dokusundaki anıtsal eserler ve mekânsal oluşumlar, bölgenin toplumsal ve kültürel kimlik değerlerini temsil etmektedir. Hasankeyf'in kent morfolojisini; toplumun sosyo-kültürel yapısı ve fiziksel çevre parametreleri oluşturmuştur.

Şekil 3.40 Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan Hasankeyf (Şen; Varol, 2014: 254)

Dicle Nehri'nin iki yakasına kurulu, derin kanyonların bulunduğu Hasankeyf'te, ilk yerleşimler yekpare kaya kütesinden oluşan etrafı surlarla çevrili Hasankeyf Kalesi'nde görülmüştür. Mezopotamya topraklarının kadim kenti Hasankeyf'te, kale yerleşimi olarak bilinen "Yukarı Şehir" kesimi, Roma döneminde savunma amaçlı inşa edilmiş ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Özellikle Artuklular döneminde han, hamam, cami ve çarşılarıyla bayındır hale gelen Yukarı Şehir, Osmanlı döneminde restore edilip yeniden iskâna açılmış ve 1970'li yıllara kadar kullanılmıştır (Uluçam, 2007: 10). Yukarı Şehir, giriş-çıkış kapıları, burç ve

surlarıyla korunaklı bir kent dokusuna sahiptir. Şehrin doğusunda rampalı bir yol ile kaleye erişim sağlanmaktadır. Yukarı Şehirde mağaralar, saraylar ve caminin çevrelediği bir meydan, sarnıçlar, burçlar, dükkânlar ve su kanalları bulunmaktadır (Bkz. Şekil 3.41-3.42). Kolay işlenebilen kayaç yapısından oluşan Yukarı Şehir yerleşiminde, kayalara oyularak inşa edilen su kanalları aracılığıyla su ihtiyacı karşılanmıştır. Su kanalları, birleşik kaplar¹² ilkesine dayalı bir sistemle inşa edilmiştir. Eski zamanların yetersiz imkânlarında kurulan bu sistem, günümüzde dâhi bilimsel çalışmalara ilham vermektedir. Ayrıca yerleşimde su ihtiyacını karşılamak için kaleden nehre doğru inen basamaklı bir merdiven yolu da yer almıştır. Yukarı Şehir kent dokusunda, su kanallarının çevrelediği mağara üniteleri, bitişik nizamda olup topografyaya paralel konumdadır. Mağaraların konumlanma biçimi ve çok sayıda olması, savunma amaçlı inşa edilen kale yerleşiminin korunmasına katkı sağlamaktadır. Kentte mimari açıdan topografyanın şekillendirdiği sürdürülebilir çok katmanlı bir mekânsal kurgu bulunmaktadır. Bu mekânsal kurgunun oluşumunda aynı zamanda geleneksel kabuller, inanç değerleri, kültürel ve tarihi birikimler de etkili olmuştur. Eski Hasankeyf'te Yukarı Şehir yerleşiminin yanında akıp giden bir vadi yer almakla birlikte vadinin aşağısında Aşağı Şehir yerleşimi bulunmuştur.

Şekil 3.41 Yukarı şehirde bulunan (solda) su kanalları (Arık, 2003: 15), dükkânlar (sağda), giriş kapısı ve mağaralar (Türkiye Kültür Portalı, 2013)

Ortaçağda Dicle Nehri'nin düzlük alanında cami, medrese, imaret, han, hamam gibi anıtsal eserlerin bulunduğu "Aşağı Şehir" yerleşimi kurulmuştur (Uluçam, 2007:10).

¹² Birleşik kaplar, kesitleri ve şekilleri farklı silindirlerin tabanlarından birleştirilmesiyle oluşan araçlardır (Bilgioloji, n.d.).

Şekil 3.42 Yukarı şehirde bulunan saray ve cami yapıları (Kartal, 2022)

Ortaçağda Dicle Nehri'nin düzlük alanında cami, medrese, imaret, han, hamam gibi anıtsal eserlerin bulunduğu “Aşağı Şehir” yerleşimi kurulmuştur (Uluçam, 2007:10). Aşağı şehir yerleşimi de güvenliği sağlamak amaçlı surlarla çevrenmiştir. Kale yerleşimi iskâna kapatıldıktan sonra “Aşağı Şehir” yerleşiminde çarşılar, mahalleler kurulmuş ve devlet tarafından yerel halkın mağaralarda barınmasını önlemek amaçlı avlulu ve tek katlı betonarme tipi konutlar inşa edilmiştir (Bkz. Şekil 3.43). İnşa edilen bu konutlar, Hasankeyf'in mekânsal ve kültürel dokusuyla uyumlu olmamıştır. Eski Hasankeyf'te, eğimli arazide, kot farkının kullanıldığı bir yerleşim dokusu tespit edilmiştir. Bu yerleşim dokusu üzerinde doğal çevrenin şekillendirdiği yollar ve basamaklar halinde nehre doğru inen konutlar yer almıştır. Dicle Nehri'nin kuzey kıyısında, surun dışında kalan yerleşim bölgesinde ise han, hamam ve medrese gibi sosyal işlevli yapılar bulunmuştur.

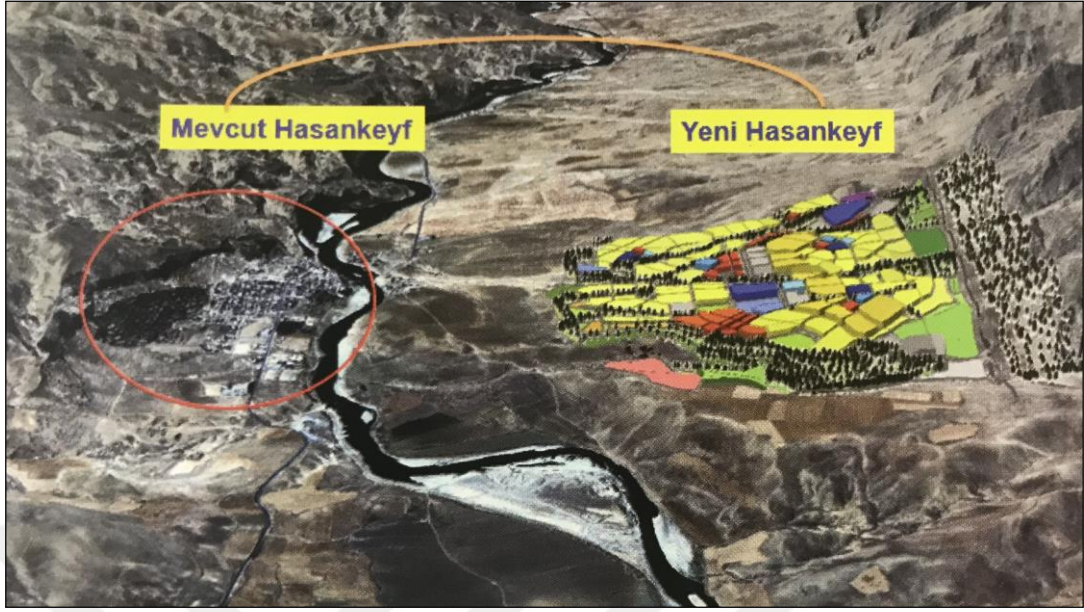
Şekil 3.43 Eski Hasankeyf Aşağı Şehir yerleşimleri (Türkiye Kültür Portalı, 2013)

Günümüzde Ilısu Barajı ve HES projesinin uygulanmasıyla birlikte eski Hasankeyf yerleşimi sular altında kalmıştır (Bkz. Şekil 3.44). Eski Hasankeyf'te yaşayan yerel halkın ikamet edebileceği yeni Hasankeyf yerleşimi planlanmıştır. Yeni Hasankeyf yerleşimi, iklim koşullarının elverişsiz olduğu bir arazi üzerine kurulmuştur. Raman dağı eteklerine kurulan Yeni Hasankeyf yerleşimi, doğal olmayan bir kent dokusuna sahiptir. Eski Hasankeyf yerleşiminde doğal ve eğimli bir topografya bulunurken, Yeni Hasankeyf yerleşiminde düz bir arazi bulunmaktadır. Yeni yerleşim dokusunda parsellere göre şekillenen yollar, tesviye edilen arazi üzerine inşa edilen ve yalıtım gibi yapısal sorunları bulunan konutlar yer almıştır (Bkz. Şekil 3.45). Yeni yerleşim üzerinde inşa edilen kamusal binalar ve konutların yanında eski yerleşimden taşınan tarihi eserlerin yer aldığı kültürel park oluşturulmuştur.

Şekil 3.44 Ilısu Barajı'nın etkilediği Hasankeyf yerleşimi (Uluçam, 2017:10)

Eski Hasankeyf yerleşiminden Yeni Hasankeyf yerleşimine zorunlu iskân edilen yerel halkın, kültürel, toplumsal ve mekânsal aidiyet değerleri yok olmuştur. İskânın ardından toplumsal ilişkiler zayıflamış, yerleşim düzeni bozulmuş ve sosyo-kültürel kimlik değerleri tanımsız hale gelmiştir. Hasankeyf'te yapılan saha analizlerine göre toplumsal bellekte yok olan kimliksel değerler, gelecekte kurulacak yeni yerleşimlerin belirsizleşmesine neden olacaktır.

Şekil 3.45 Eski ve Yeni Hasankeyf yerleşimleri (Eroğlu, 2022: 87).

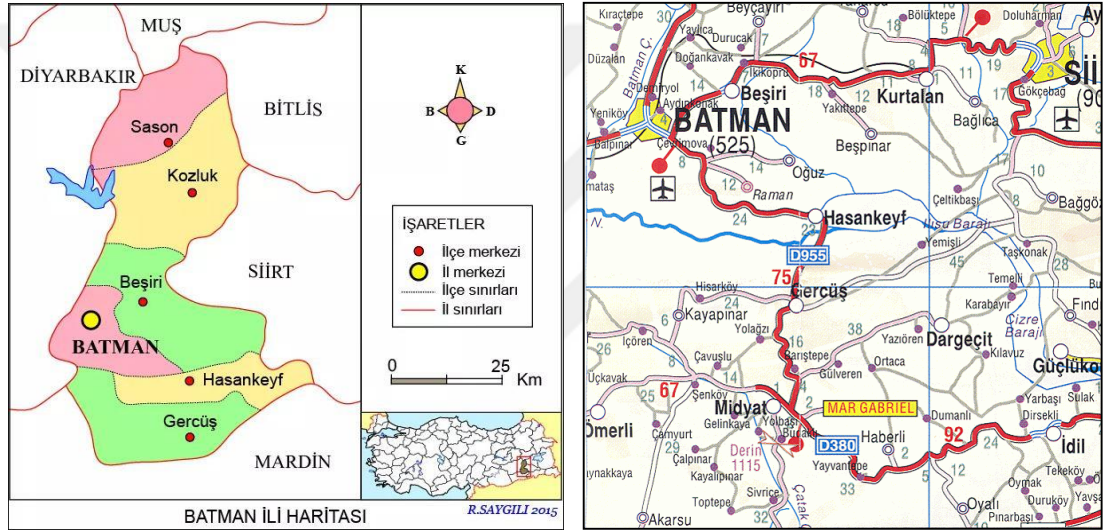
Barajdan etkilenen halkın Batman, Mardin, Siirt, Şırnak ve Diyarbakır illerinde bulunan yerleşimleri ve arazileri, Ilısu Barajı'nın rezervuar suları altında kalmıştır (Bkz. Tablo 3.1).

Tablo 3.2 Ilısu Barajı'ndan etkilenen yerleşim bölgeleri (Eroğlu, 2022: 82).

		YERLEŞİMİ VE ARAZİSİ ETKİLENEN			ARAZİSİ ETKİLENEN		
		İLÇE	KÖY	MEZRA	İLÇE	KÖY	MEZRA
MARDİN	DARGEÇİT		3	1		5	
ŞIRNAK	GÜÇLÜKONAK		2	5		5	
SİİRT	MERKEZ		5	5		19	
	KURTALAN		3	4		8	
	ERUH		1			4	
	TİLLO (AYDINLAR)					1	
BATMAN	MERKEZ		3	4		4	
	HASANKEYF	1	2	5		7	
	BEŞİRİ		5	10		13	
	GERCÜŞ					4	
DIYARBAKIR	BİSMİL		3	8		11	
TOPLAM		1	27	42		81	

3.8.1 Hasankeyf'in coğrafi konumu

Batman ilinin bir ilçesi olan Hasankeyf, Dicle Nehri'nin doğu kıyısında bulunmaktadır. Yukarı Mezopotamya'dan Anadolu'ya geçişte bir köprü işlevi gören Hasankeyf'in güneyinde Midyat Dağları, kuzeyinde zengin petrol yataklarına sahip olan Raman Dağları, doğusunda ise Karakaş Dağı yer almaktadır. Kuzeyi Batman ili, Beşiri ilçesi, doğusu Siirt ili, güneyi ve batısı ise Gercüş ilçesi ile çevrilidir (Bkz. Şekil 3.46). Tarihi Hasankeyf, yakın zamana kadar Mardin'in Gercüş ilçesine bağlı iken 1990 yılında Batman'ın bir ilçesi olmuştur. Batman Hasankeyf arası karayolu mesafesi ise yaklaşık 37 kilometredir (Hasankeyf Kaymakamlığı, n.d.).

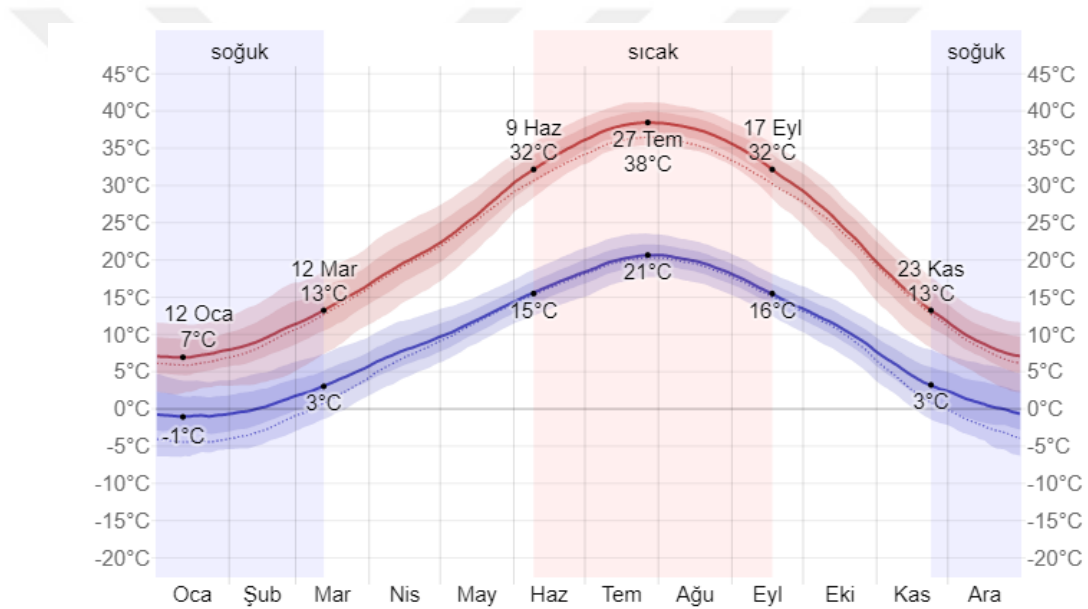
Şekil 3.46 Batman ilçeler haritası (Saygılı, 2015; Akt. Milliyet, 2021) ve ulaşım ağı (Türkiye Medyası, n.d.).

3.8.2 Hasankeyf'in jeolojik yapısı ve iklimi

Hasankeyf, Dicle Nehri'nin aşındırdığı dik bir yamaç gerisinde ve kenarları akarsular tarafından derince yarılmış bir yerleşim üzerinde kurulmuştur. Derin kanyonların yer aldığı Eski Hasankeyf'te yaygın olan kayaç türü kalker grubu kayaçlardır. Jips, anhidrit, kireçtaşı ve dolomit gibi çözünebilir kayalardan oluşan Hasankeyf'te karstik erime süreçlerinden dolayı çok sayıda yamaç oyucu meydana gelmiştir. Karstik kökenli bu oyuklar, zamanla insanlar tarafından işlenerek mağaralar oluşturulmuştur.

Yekpare bir taştan oluşan Hasankeyf Kalesi, Diyarbakır havzasının doğusunda, Raman ve Softek¹³ antiklinalleri arasında yer alır. Dicle Nehri ise bir senklinalin içerisinde bulunmaktadır (Sinanoğlu; Siyako; Karadoğan; Erdem, 2017: 36).

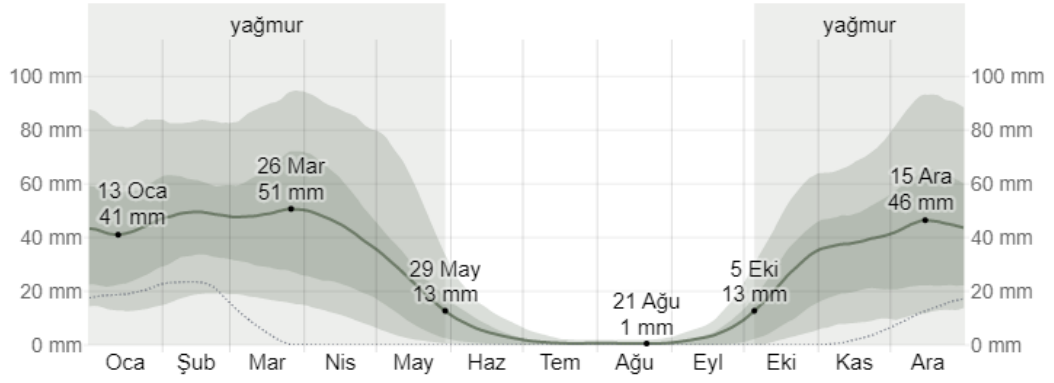
Güneydoğu Anadolu’da hakim olan karasal iklim, Hasankeyf’te de görülmekle birlikte Hasankeyf’in iklimi, Dicle Nehri’nden etkilenmektedir. Hasankeyf’te sıcak mevsim yaklaşık 3 ay sürmektedir. Bölgedeki en sıcak ay Temmuz ayıdır; bu ayda ortalama yüksek sıcaklık 38°C iken düşük sıcaklık 20°C civarındadır (Bkz. Şekil 3.47). Soğuk mevsim ise yaklaşık 4 ay sürmektedir. Bölgedeki en soğuk ay Ocak ayıdır; bu ayda ortalama düşük sıcaklık -1°C iken yüksek sıcaklık 7°C civarındadır.

Şekil 3.47 Hasankeyf bölgesinde ortalama yüksek ve düşük sıcaklık (Weather Spark, n.d.)

Yağmurlu mevsim yaklaşık 7 ay uzunluğundadır. Hasankeyf bölgesinde en çok yağmurlu günün olduğu ay Şubat ayıdır (Bkz. Şekil 3.48). Kurak mevsim ise yaklaşık 5 ay uzunluğundadır. Hasankeyf bölgesinde en az yağmurlu günün olduğu ay Ağustos ayıdır.

¹³ Orojenez (dağ oluşumu) sırasında dağın kıvrılarak yüksekte kalan kesimleri antiklinalleri, alçakta kalan kesimleri ise senklinalleri oluşturmaktadır. Hasankeyf, Raman ve Softek antiklinalleri arasında yer almaktadır (Coğrafyanın Kodları, 2022).

Şekil 3.48 Hasankeyf bölgesinde ortalama aylık yağmur (Weather Spark, n.d.)

3.8.3 Hasankeyf'in adının kökeni

Hasankeyf ismi ilk kez Asur kaynaklarında kullanılmıştır. Yekpare bir taştan oluşan Hasankeyf Kalesi'nden dolayı bölge 'Hısn- Keyfa', 'Kaya Kale' adını almıştır (Yıldız, 2007:13). Hasankeyf isminin nereden geldiği tam olarak bilinmemekle birlikte Hasankeyf, birçok medeniyet tarafından farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Süryanice 'Hesna Kephā' olarak adlandırılan Hasankeyf'e Romalılar tarafından 'Ciphas, 'Cepha', 'Kipas' gibi isimler verilmiştir. Bir başka isimlendirmeler 'Hısn Keyfa'(Arapça), 'Ra's al-Gül', 'Kipani' v.b şeklindedir. Osmanlılar zamanında ise Hasankeyf'e "Hısnıkeyf" denilmiştir (Mıynat, 2008: 11-12). Kürtler, Hasankeyf için "Heskif" isimlendirmesini kullanmıştır.

3.8.4 Hasankeyf'in tarihi

Binlerce yıllık tarihi bir zenginliğe sahip olan Hasankeyf'in millattan önceki dönemi tam olarak bilinmemektedir (Uluçam, 2007:9). Fakat bölgedeki ilk yerleşim ünitelerinin kurulduğu mağaralar ve arkeolojik kazı çalışmalarında ve yüzey araştırmalarında bölgeden çıkarılan buluntular, Hasankeyf tarihinin çok eskiye gittiğini göstermektedir.

2000'li yıllarda Abdüsselam Uluçam başkanlığındaki kazı ekibi tarafından Dicle Nehri'nin kuzey kıyısında Hasankeyf Höyük yerleşimi keşfedilmiştir. Hasankeyf Höyükte Neolitik döneme ait konutlar, gömülü ölü mezarları, yontma taş aletleri tespit edilmiştir (Bkz. Şekil 3.49). Höyükte yarısına kadar toprağa gömülü yuvarlak planlı konutlar ve toprağın üstünde inşa edilen dikdörtgen planlı konutlar bulunmuştur. Yuvarlak planlı yapıların üzerinde dikdörtgen planlı yapıların yer

alması, höyüğün geçiş dönemlerini içerdiği şeklinde değerlendirilebilir. Konutların temelinde kireç taşları, duvarlarında ise killi harç ve taş malzemenin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Şekil 3.49 Eski Hasankeyf höyük (Y. Miyake, 2020)

Oluş Arık başkanlığındaki kazı çalışmaları ve yüzey araştırmaları sırasında ise bölgeden çok sayıda ve çeşitli kültürlere ait seramikler çıkartılmıştır. Çin kültürünü taklit eden seramikler, Büyük Selçuklu kültürüne ait Rey (Şehir) stilindeki seramikler. İznik stilindeki seramikler kazıdan çıkartılan buluntulardan bazılarıdır (Bkz. Şekil 3.50). Bu durum Hasankeyf'in zamanında dünyaya açıldığının ve farklı kültürlerden etkilendiğinin göstergesi şeklinde yorumlanabilir.

Şekil 3.50 Kazı çalışmaları sırasında çıkartılan seramikler (Arık, 2003:254)

Yukarı Mezopotamya'da, El-Cezire bölgesinde (Bkz. Şekil 3.51) yer alan Hasankeyf, jeopolitik ve stratejik konumu nedeniyle tarihte birçok uygarlığın paylaşılabilir değerleri arasında yer almıştır. Bölgenin ilk sakinleri M.Ö. 3 bin yılında yaşayan Hurrilerdir. Bölgede Hurrilerden sonra Akadlılar ve Mitanniler hâkimiyet sürmüştür. M.Ö.1274-1245 yıllarında ise Asurlular, Mitannilerin hâkimiyetine son vermiştir. Med'ler M.Ö. 612 yılında Babiller ile ittifak kurarak Hasankeyf'i Asurluların elinden almıştır. M.Ö. 550 yılında ise Medlerin dönemi son bulup Perslerin dönemi başlamıştır (Mıynat, 2008:21).

Şekil 3.51 Yukarı Mezopotamya bölgesi (Tekin, 2014:125)

İslamiyet'ten önce miladın ilk zamanlarında Hasankeyf, Bizanslılar ile Sasaniler (İranlılar) arasındaki savaşların yaşandığı bir yer haline gelmiştir. Bizanslılar, Hasankeyf'i ellerinde tutmak ve güvenliği sağlamak amacıyla Sasaniler'e karşı Hasankeyf Kalesi'ni yaptırmışlardır (Bkz. Şekil 3.52). Bu dönemde Hasankeyf'te mağara kiliseler de bulunmaktadır. İslam'ın fethinden önce bölgede yaşayan Süryaniler, İslam'ın fethi başlayınca yerlerinde kalmıştır. Hasankeyf, Emeviler döneminde valiler tarafından yönetilmiştir. 8.YY. dan 11.YY. a kadar bölgede hüküm süren Abbasiler, Hamdanileri buraya yerleştirmiştir. Hasankeyf sonrasında Kürt kökenli Mervanlıların yönetimine geçmiştir. 11.YY. sonlarında ise bölge

Selçuklular tarafından zapt edilmiştir. Selçuklular, bölgeyi Artukluların almasına izin vermişlerdir (Arık, 2003: 15).

Şekil 3.52 Hasankeyf: Kale'nin kuzey yamacı (Kartal, 2022)

Artuklular zamanında Hasankeyf, mimari açıdan altın çağını yaşamıştır. Artuklular, bu dönemde tarihi Hasankeyf Köprüsü'nü inşa etmiş ve darphaneler kurarak para basmışlardır. Artuklulardan sonra bölgeye Eyyubiler hâkim olmuştur. Eyyubiler de Artuklular gibi adlarına para bastırıp şehirde, imar çalışmalarında bulunmuştur. Sultan Süleyman Camisi, Kale (Ulu) Camisi, Koç Camisi, El-Rızk Camisi, Kızlar Camisi, İmam Abdullah Zaviyesi Eyyubiler dönemine ait yapılardır. 1290'lı yıllarda El-Muvahhid ve El-Melik Kamil Seyfeddin Ebubekir dönemlerinde Moğollar bölgeyi istila edip şehirde büyük bir yıkım yaratmıştır. Moğolların bölgeden çekilmesiyle birlikte şehir imar edilmiştir. Eyyübiler hâkimiyetinde bulunan Hasankeyf'i, kısa bir süreliğine Akkoyunlular zapt etmiştir. Zeynel Bey türbesi Akkoyunlulara ait tek eserdir. Daha sonra Hasankeyf, Osmanlıların egemenliği altına girmiştir. Bu dönemde bölge geneli bayındır hâle getirilmeye çalışılmış ve tarihi yapıların bakım ve onarımları yapılmıştır (İsen, 2014:20).

Osmanlıların son zamanlarında ana ticaret yolların değişmesi sonucu önemini yitiren Hasankeyf, Midyat kazasına bağlı bir nahiye konumunda iken Cumhuriyetin ilanıya

birlikte Mardin'in Gercüş ilçesine bağlanmıştır. Günümüzde ise 1990 yılında il yapılan Batman'ın bir ilçesi olmuştur (Başkaya; Türk, 2015:353).

3.8.5 Hasankeyf'in sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı

3.8.5.1 Aile yapısı ve etnik yapı

Hasankeyf'in de içerisinde yer aldığı Türkiye'nin doğusundaki yerleşimlerde toplumsal, ekonomik ve siyasal açıdan feodal yapılanmalar¹⁴ görülmektedir. Feodal yapılanmalar sonucunda toprak ağalığı, aşiretler, şeyhler gibi toplumsal, siyasal ve ekonomik örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Doğudaki toplumun feodal yapısı, ilk çağlara değin uzanmaktadır. Osmanlı döneminde merkezi otorite, toprakların işletme hakkını savaşlarda yararlılık gösterenlere vermiş ve böylece topraklar, kişilerin mülkiyetine geçmiştir. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte medeni kanunun çıkartılması gibi yasal düzenlemeler yapılarak aşiret reisi, ağa, şeyh gibi güçlü kişilerin ellerinde bulunan toprak mülkiyeti meşrulaştırılmıştır (Beşikçi, 1993:98).

Osmanlılar zamanında, doğu toplumunda Kürt sancakları ve Osmanlı devlet sancakları şeklinde toplumsal örgütlenmeler bulunmuştur. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçen bölgenin önde gelen kürt sancakları arasında; Cizre, Hazro, Eğil, Palu, Kiev, Bitlis, Hizan, Hakkâri, Mahmudi, Şehrizar, İmadiye, Mihrivana, Uşti, Ekrâd sancakları yer almıştır (Beşikçi, 1993:138).

Cumhuriyetin ilk yıllarında, doğu toplumunda feodal üretim ilişkilerinin hâkim olduğu hiyerarşik bir düzen görülmüştür. Doğü toplumlarında görülen aşiretler, yerleşik ve göçebe olarak kendi içerisinde alt gruplara ayrılmıştır. Türkiye'nin doğusunda yer alan Hasankeyf'te de yerleşik halka ait konutlar ve konar-göçerlere ait çadırlar bulunmuştur. Aşiretler, kan ve akrabalık bağlarıyla kurulmuştur. Evlilikler, genel olarak aşiretler içerisinde yapılmıştır.

Türkiye'nin doğusunda görülen ve feodalizmin bir ürünü olan aşiret yapılanması, zaman içerisinde yaşanan teknolojik ilerlemeler ve nüfus artışı (Bkz. Tablo 3.3) nedeniyle önemini kaybetmiş olmasına rağmen günümüzde hâlen devam etmektedir.

¹⁴ Feodalizm, (Derebeylik) Toprakları ellerinde bulunduran güçlü yöneticiler ile bu yöneticilere bağımlı olan kölelerin oluşturduğu toplumsal, siyasal ve ekonomik bir örgütlenme biçimidir. Feodalizm, Orta Çağ Avrupa'sında ortaya çıkmıştır (Vikipedi, n.d.). Yönetenler ve yönetilenler arasında feodal üretim ilişkileri görülmektedir.

Aşiret yapılanmalarının azalmasıyla birlikte toplumsal mekanizmada yer alan feodal ilişkiler çözülerek kapitalist¹⁵ ilişkilere evrilmiştir. İlkel ekonomik üretimler, yerini tarımda makineleşme gibi çağdaş üretim tekniklerine bırakmıştır. Günümüzde kapitalizme dayanan toplumsal bir düzen bulunmaktadır.

Tablo 3.3 Türkiye'nin doğusunda yıllık artış hızları logaritmik olarak hesaplanan 1945 ve 1965 yıllarına ait nüfus sayımları (Beşikçi, 1993:88).

	1945 (bin)	1965 (bin)	20 Yıllık Artış %
Doğu (Şehir)	700	1.609	43
Doğu (Köy)	2.662	4.694	24
Doğu (Genel)	3.365	5.903	28.8
Türkiye (Şehir)	4.687	10.806	34
Türkiye (Köy)	14.193	21.586	21
Türkiye (Genel)	18.790	31.392	26.5

Hasankeyf yöresinde kalabalık bir aile yapısı mevcuttur. Anne-baba ve kardeşlerden oluşan çekirdek ailenin yanında dede-babanne gibi aile büyüklerinin ve akrabaların da aynı evde kaldıkları tespit edilmiştir (Bkz. Şekil 3.53). Birden çok evli çift ve çocuklardan oluşan geniş ailelerin yapıları tarım toplumuna uygundur (Başkaya; Türk, 2015:370).

Yukarı Mezopotamya'da yer alan Hasankeyf, ilk etnik grup olan Asurlulardan günümüze kadar birçok farklı etnik gruba ev sahipliği yapmıştır (Tekin, 2014:121). İslamiyet'e geçiş döneminde bölgede Süryaniler çoğunlukta olduğundan dolayı Süryanice konuşulmuştur. Günümüzde ise Hasankeyf'te Kürtler çoğunlukta olmak üzere Arap ve Türk etnik grupları da yaşamaktadır. Hasankeyf'in genelinde Kürtçe ve Arapça dilleri konuşulmaktadır.

¹⁵ Kapitalizm, üretim araçlarının özelleştirilerek kar amacıyla işletilmesine ve sermaye birikimine dayanan ekonomik bir sistemdir (Vikipedi, n.d.).

Kürt dili ve edebiyatında Destane Memê Alan, Hozbek, Siyamendê Xace, Xurşid û Xaver, Faxr û Sitiye, Manika û Bijan, Kerr û Kulike Silêmin adlı ünlü destanlar bulunmaktadır. M.S 8.yüzyılda Bacbaraki Mamezani, Kürtlerin savaşlarını kaleme almıştır.17.yüzyılda Ehmede Xani, Mem u Zin adlı büyük eserini yazmıştır. 19.yüzyılda Kürt şairleri arasında Naili Efendi (1797- 1856), Hacı Qadir Koyi (1817- 1847) dönemin önde gelen isimlerindendir (Beşikçi, 1993:178). Gercüş'ün Hesari köyünden olan çağdaş Kürt şairi Cigerxwin ise Kürtlerin Nazım Hikmet'i sayılmakla birlikte Kürtçede “Seyday-e Cigerxwin”, Türkçede “Cigerxwin Hoca” olarak anılır.

3.53 Aile büyüğünün dâhil olduğu geniş bir aile yapısının ikamet ettiği Yeni Hasankeyf'teki bir mekân (Kartal, 2022)

Günümüzde Hasankeyf yerleşimindeki coğrafi, kültürel, sosyal, dini çeşitlilikler her alanda olduğu gibi halkoyunlarına, kıyafetlere, yemek kültürüne de yansımıştır. Yöreye özel çok çeşitli yemekler ve kıyafetler bulunmaktadır. Hasankeyf'in yöresel lezzetleri arasında “Kışk Çorbası”, kapalı lahmacun şeklinde olan “Sembusek”, tiftik kışıl denilen, çamurdan ocaklarda hazırlanan ve tandır ekmeği olan “Hevra” ve haşlanmış içli köfte olan “İkbeybet” yer almaktadır. Hasankeyf'in kendine özgü “Hilve” kahvesi de bulunmaktadır.

3.8.5.2 Nüfus

Hasankeyf'in geçmiş yıllardaki nüfus değişimine bakıldığında 1526 yılında Hasankeyf'te 787 hanede Hristiyanlar, 493 hanede Müslümanlar ve 20 hanede ise Yahudiler yaşamış ve toplam 1301 hane yer almıştır. Yaklaşık nüfus ise 7000-7500 civarında olmuştur (Vikipedi, n.d.). Tarihsel süreçte farklı etnik kökenlerin yaşadığı Hasankeyf, demografik, toplumsal, mekânsal ve kültürel zenginliğe sahiptir.

16.yüzyılın ikinci yarısında bölge nüfusu artarak sosyo-kültürel doku daha fazla gelişmiştir. Bu dönemde 1006 hanede Hristiyanlar, 694 hanede ise Müslümanlar yaşamış ve toplam hane sayısı 1700 olmuştur. 1935 yılında nüfus 1425 kişi iken, 1990 yılında 4399'a yükselmiştir. Ilısu Barajı'nın kurulduğu Hasankeyf antik kentinin, 1975 yılında ilçe nüfusu 13.823 iken devamlı göçler vermesinden dolayı 2000 yılında nüfusu 7493'e düşmüştür (Vikipedi, n.d.). Günümüzde ise toplam nüfus 7319 olmuştur (Bkz. Tablo 4.1).

Tablo 3.4 Hasankeyf nüfus değişimi (TÜİK)

Yıl	Toplam	Kent	Kır
1990	11.690	4.399	7.291
2000	7.493	3.669	3.824
2007	7.207	3.271	3.936
2008	7.412	3.251	4.161
2009	6.935	3.010	3.925
2010	6.796	2.951	3.845
2011	6.637	2.921	3.716
2012	6.702	3.129	3.573
2013	6.748	3.190	3.558
2014	6.509	3.143	3.366
2015	6.374	3.118	3.256
2016	6.370	3.163	3.207
2017	6.393	2.975	3.418
2018	6.724	3.326	3.398
2019	6.859	3.524	3.335
2020	7.284	4.055	3.229
2021	7.496	4.329	3.167
2022	7.319	4.056	3.263

Hasankeyf'te yerinden edilen halkın, baraj nedeniyle inşa edilen yeni yerleşim alanlarına göç etmesiyle birlikte yerleşimin demografik yapısında değişimler yaşanmıştır. Yerel halkın çoğunluğu Yeni Hasankeyf'e iskân edilirken diğer kısmı ise çevre illere dağılmıştır. Bu durum Hasankeyf'in sosyo-kültürel dokusunda bozulmalara neden olmuş ve nüfus değişimini etkilemiştir.

3.8.5.3 Göç

İnsanların bulundukları çevreyi; kendi iradeleri doğrultusunda veya kendi iradeleri dışında gerçekleşen durumlar sonucu terk etmesine “göç” denir. Mekânsal yer değişikliği anlamına gelen göç, bireysel olabileceği gibi kitlesel halinde de gerçekleşebilmektedir. Sosyal, siyasi, ekonomik ve doğal nedenlerden dolayı göçler yaşanmaktadır. Göçlerin nedenleri arasında şunlar yer almaktadır:

- Savaş, terör, sürgün gibi güvenlik sorunları
- Deprem, sel ve erozyon gibi doğal afetler
- Daha iyi bir yaşama sahip olma isteği
- Kan davaları
- Kalkınma politikaları
- Eğitim ve sağlık amaçlı göçler (Ekici; Tuncel, 2017:14)

Tarihsel süreçte yerleşimlerin dokusunu oluşturan mekânlar, toplumsal aidiyet ve kimliklerin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'nin Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde son yıllarda gerçekleşen kırsaldan kentlere doğru göç, kent(ler)in demografik yapısında önemli bir artış meydana getirmiştir (Sami, 2017:465). Bu artış, plansız yeni yerleşim alanları, işsizlik ve kamusal harcamaların artması gibi sorunlara neden olmuştur.

Geleneksel değerleri ortadan kaldıran göç, ekonomik, psikolojik, siyasal ve sosyal açıdan toplumsal yapıyı etkilemiştir. Göç edilen yerlerdeki imkânların ve alt yapının yetersizliğinden dolayı çarpık kentleşme, kimlik bunalımı ve fakirleşme gibi durumlar ortaya çıkmıştır (Başkaya, Türk, 2015:370).

Zorunlu göçün nedenlerinden biri olan kalkınma amaçlı inşa edilen barajlar, sosyo-kültürel yapıyı ve fiziksel çevreyi olumsuz yönde etkilemiştir. Barajdan etkilenen ve yerleşimleri sular altında kalan insanların bir kısmı, sağlık, eğitim, ticaret ve akraba

ziyareti gibi nedenlerden dolayı kentlere doğru göç etmiştir. Sular altında kalan bölgelerden kentlere doğru zorunlu göç eden insanlar, yeni yerleşimlerinde çevreleriyle uyum sorunu yaşamıştır. Sosyal ve fiziki çevre, toplumsal yapı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Kalkınma politikaları kapsamında inşa edilen barajlar nedeniyle yeni yerleşimlerin planlanması ve bu yerleşimlere zorunlu göçün yaşanması “gelişme/kalkınma kökenli yerinden olma” olarak adlandırılmaktadır (Kurban ve ark. 2006: 72). “Gelişme/kalkınma kökenli yerinden olma” durumuna bir örnek, Hasankeyf’te Ilısu Barajı kurulduktan sonra yerel halkın, kitleler hâlinde önceden planlanmış yeni yerleşim alanlarına zorunlu göç etmesiyle yaşanmıştır. Göçle birlikte Hasankeyf’teki yerel halkın mekânsal aidiyet değerleri yok olmuştur. Alan araştırması sonuçlarına göre yerel halk, geleneksel geçim kaynaklarını kaybetmiş ve bölgede işsizlik sorunu baş göstermiştir. Hasankeyf’in yerel halkıyla yapılan görüşmelerde mülkiyet hakkının tam olarak sağlanmadığı tespit edilmiştir. Devlet tarafından yeni inşa edilen evler, yalnızca evli kişilere verilmiş, bekâr kişiler göz ardı edilmiştir. Birleşmiş Milletler’in (BM) kabul ettiği Pinheiro ilkeleri ¹⁶ doğrultusunda yerinden edilmiş kişilere konut ve mülkiyet haklarının verilerek bölgede demokrasinin uygulanması gerekmektedir. Hasankeyf’te yaşanan hak ihlallerinin önüne geçilerek bölgedeki toplumsal uzlaşısı tesis edilmelidir.

Hasankeyf’in 2020 yılında sular altında kalmasının toplum üzerindeki etkileri uzun vadede görülmüştür. 2022 yılında Hasankeyf’ten çevre illere göç yaşanmıştır (Bkz. Tablo 3.5).

Alan araştırması bulgularına göre göç edilen çevre illerdeki imkânların yetersiz kalmasından dolayı fakirleşme ve işsizlik gibi durumlar baş göstermiştir. Göç eden toplum, ruhsal açıdan kimlik bunalımı yaşamıştır (Şırkı, 2022:77).

¹⁶ BM İnsan Haklarının Teşviki ve Korunması Alt-Komisyonu’nun 2005 yılında kabul ettiği “Pinheiro ilkeleri”, yerinden edilmiş kişilere mülkiyet haklarının geri iade edilmesini içermektedir (Kurban ve ark. 2006: 60).

Tablo 3.5 Hasankeyf'te yıllar içerisinde yaşanan göçler (TÜİK)

HASANKEYF YERLEŞİMİNDE GERÇEKLEŞEN GÖÇLER			
YILLAR	ALDIĞI GÖÇ MİKTARI	VERDİĞİ GÖÇ MİKTARI	NET GÖÇ HIZI (Binde)
2022	457	724	-35,83
2021	663	583	10,73
2020	779	463	44,34
2019	536	491	6,58
2018	649	412	35,88

3.8.5.4 El sanatları ve zanaatları

Kültürel miras değerlerinden biri olan el sanatları ve zanaatları, toplumun değer yargılarından, normlarından ve sosyo-kültürel yapısından etkilenmektedir. Halkın ihtiyaçları doğrultusunda yaratıcı özelliklerini kullanarak oluşturduğu el sanatları ve zanaatları, babadan-oğula olacak şekilde nesilden nesile aktarılmıştır. El sanatları ve zanaatları, halkın kültürünü, adetlerini, inanç değerlerini yansıtmakla birlikte ev dekorasyonunda, aksesuarlarda, giyimde v.b alanlarda kullanılmaktadır. Somut olmayan kültürel miras değerleri kapsamına giren el sanatları ve zanaatları, sosyoloji, antropoloji gibi farklı disiplinlerle de ilişkilidir.

Eski Hasankeyf antik kentinde el sanatları ve zanaatları alanında dokumacılık ön planda olmuştur. Dokuma fabrikaları ortaya çıkmadan önce Hasankeyf'teki yerel halk, çarşılarındaki atölyelerinde ve mağaralarında kurdukları dokuma tezgâhlarında şile bezi olarak bilinen şeffaf kumaştan dokuma işi yapmıştır. Geçimini dokumacılıktan sağlayan halk, il ve ilçelerde yaşayanların giysileri için kumaş dokumuştur (Bkz. Şekil 3.54). Kilim ve halı dokumacılığı, kadınlar tarafından evlerde yapılan iğne oyası, tülbent, dantel, kaneviçe üzerinde nakış, yün çorap, el örme işleri v.b yöredeki el sanatlarıdır. Hasankeyf'e özgü ahşap el işleri arasında havan, minyatür beşik ve keklik kafesi bulunmaktadır.

Şekil 3.54 Hasankeyf'te dokumacılıkla uğraşan bir esnaf (Zengin, 2001: 65)

Hasankeyf'teki el sanatları ve zanaatları, dokuma işi kumaşların üretimi, sanayi ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, pazarlamada yaşanan zorluklar ve Ilisu Barajı'nın kurulması nedeniyle bitmiştir. Küreselleşen dünyayla birlikte el sanatları ve zanaatları, yerini fabrikalara bırakmıştır. Bu durum el sanatları ve zanaatlarına olan ilgiyi azaltmıştır.

3.8.5.5 Ekonomi

İnsanların hayatlarını devam ettirmek için yaptıkları faaliyetler, ekonomiyi oluşturmuştur. Geçmişten günümüze kadar Hasankeyf'te tarım, hayvancılık, ticaret, turizm gibi birçok ekonomik etkinlik bulunmuştur. Ortaçağ'da Hasankeyf antik kentinde Dicle Nehri üzerinde “kelek” adı verilen taşıtlarla seyahat edilmiştir. Bu durum Hasankeyf'te “kelek ticareti” adı verilen ekonomik etkinliği doğurmuştur. Osmanlılar döneminde bu ticaret sayesinde Dicle Nehri'nde kelekler aracılığıyla Bağdat'a kadar gidilebilmiştir (Bkz. Şekil 3.55). Yine bu dönemde tarım ve hayvancılık gibi ekonomik etkinlikler de yapılmıştır.

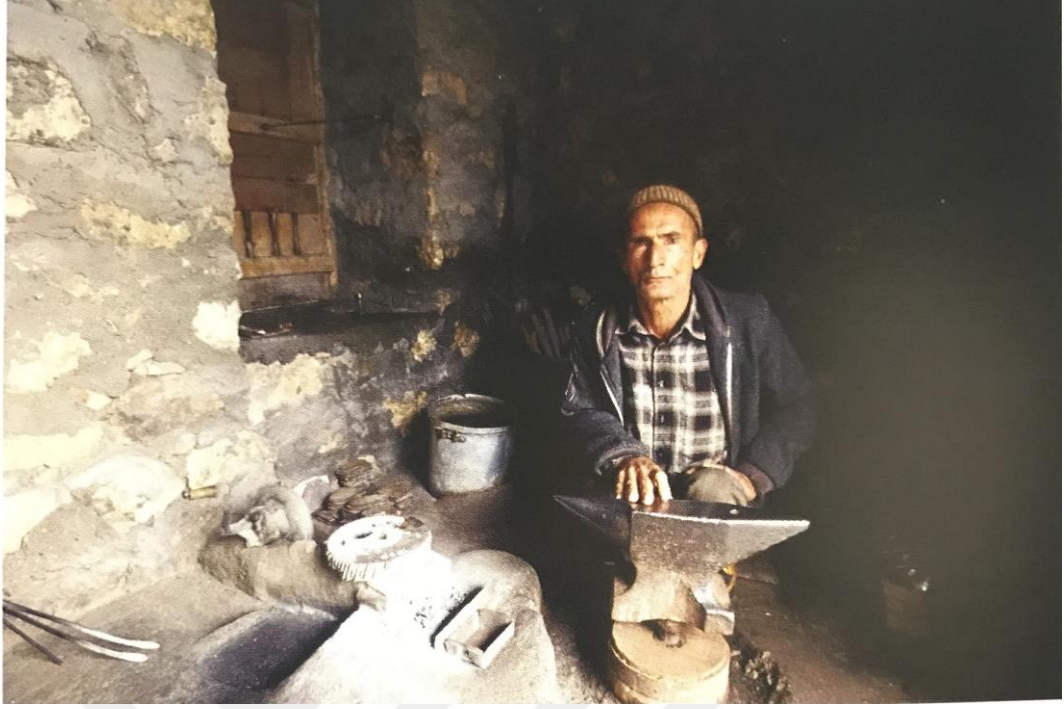

Şekil 3.55 Dicle Nehri üzerinde bir kelek (İBB Atatürk Kütüphanesi; Akt. Dinç, 2021:98)

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Hasankeyf'in de içerisinde yer aldığı Türkiye'nin doğusundaki toplumlarda kapitalist pazarlar için feodal üretim ilişkilerinin görüldüğü ekonomik bir yapı bulunmuştur. Toprakları proleter¹⁷ köylüler tarafından işlenen aşiret reisleri, toprak ağaları, şeyhler üretim sonucunda oluşan artık ürünleri batıda yatırım amaçlı değerlendirmiştir (Beşikçi, 1993:136). Günümüzde ise aşiret gibi yapılanmalar, azalmasına rağmen kapitalist ilişkilerin görüldüğü üretim pazarları gelişerek devam etmiştir.

Ekonomik yönelimli her toplumsal etkinlik ve ekonomik amaç taşıyan her toplu girişim, üretime yönelik gerçekleşen insan etkinliklerinin belli bir biçimde iş alanlarına ayrılmasını ve örgütlenmesini ifade eder (Weber, 2014: 182). Bu bağlamda, Ilısu Barajı kurulmadan önce geniş tarım arazilerine sahip olan Hasankeyf'te halk, tarım, hayvancılık, nalbant, turizm, bağcılık gibi iş alanlarında çalışmıştır (Bkz. Şekil 3.56).

¹⁷ Proletarya, Feodalizmin çözülmesiyle ortaya çıkan sosyal bir alt sınıftır. Bu sınıfa mensup kişilere proleter denir. İşçiler bu sınıfa dâhildir (Vikipedi, n.d.).

Şekil 3.56 Eski Hasankeyf'te nalbantla uğraşan bir esnaf (Yılmaz, 2005: 28)

Yeni kurulan yerleşimde tasarlanan rekreasyon ve kültürel park alanları, inşa edilen özel, kamusal ve ticari yapılar, Eski Hasankeyf'teki yerleşim düzeni kadar ilgi görmemiştir. Yeni Hasankeyf'te halk hizmet sektöründe geçimini çalışarak sağlamıştır.

Tarım ve Hayvancılık

Eski Hasankeyf ilçesinde, Dicle Nehri vadi tabanında, köylerde tarım faaliyetleri yoğun olarak yapılmıştır. Son yıllarda gelişen hizmet sektörüyle birlikte tarım faaliyetlerinde azalma görülmüştür. Bölgede Ilısu Barajı, kurulduktan sonra ise tarım faaliyetlerindeki azalma devam etmiştir. Hasankeyf'te yetiştirilen üzüm, badem, incir, nar, kayısı gibi tarım ürünleri bulunmaktadır (Bkz. Tablo 3.6)

Dicle Nehri'nin sol kıyısında bulunan mera alanlarında, köylerde hayvancılık faaliyetleri yapılmaktadır. Hasankeyf bölgesinde hayvancılık faaliyetlerinden doğal bal, yapağı, keçi kılı, sığır, koyun ve keçi sütü üretilmektedir. Ancak Ilısu Barajı kurulduktan sonra bal, yapağı, keçi kılı üretimlerinde azalmalar görülmüş ve koyun, keçi, sığır sütü üretimleri ise bitme noktasına gelmiştir (Bkz. Tablo 3.7).

Tablo 3.6 Hasankeyf ilçesinde meyveler ve baharat bitkileri üretim miktarı (TÜİK)

Meyveler Ve Baharat Bitkileri Üretim Miktarı (ton)							
Yıllar	Kuru Üzüm (Çekirdekli)	Sofralık Üzüm (Çekirdekli)	Kayısı	Badem	Ceviz	Nar	Yaş İncir
2017	3399	401	256	28	43	54	162
2018	5139	417	283	26	40	54	163
2019	2545	228	282	30	31	54	158
2020	2600	232	282	27	25	50	91
2021	1883	215	262	36	26	47	87
2022	2078	235	244	32	23	48	86

Tablo 3.7 Hasankeyf ilçesinde hayvansal ürün üretim miktarı (TÜİK)

Hayvansal Ürün Üretim Miktarı (ton)								
Yıllar	Sığır Sütü (Kültür) (Manda Sütü Hariç)	Sığır Sütü (Kültür Melezi) (Manda Sütü Hariç)	Sığır Sütü (Yerli) (Manda Sütü Hariç)	Koyun Sütü, Yerli Ve Diğerleri, İşlenmemiş)	Doğal Bal	Yapağı (Yerli Ve Diğerleri)	Keçi Sütü (Kıl Keçisi Ve Diğerleri) (İşlenmemiş)	Keçi Kılı
2017	177,983	909,566	65,197	506,515	10,022	17,734	907,07	6,709
2018	291,891	632,231	72,059	314,786	10,412	11,471	769,383	5,965
2019	302,57	634,581	68,628	315,456	10,415	11,515	771,482	5,979
2020	-	-	-	-	8,73	14,273	-	5,958
2021	-	-	-	-	7,1	14,704	-	5,639
2022	-	-	-	-	9,87	14,893	-	5,647

Ticaret ve Sanayi

İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla alım-satım işlemlerini gerçekleştirmesiyle ticaret ortaya çıkmıştır. Tarihsel süreçte ilkel toplumların kullandığı takas (değiş-tokuş) yöntemi, tarım toplumlarının kullandığı kamdu (bez para), kuanpoyu (bez para), sikke (madeni para) ve günümüz modern toplumların kullandığı e-ticaret, kâğıt para ticaretin gerçekleşmesini sağlamıştır.

Artuklular ve Eyyubiler zamanında kalenin doğusunda bulunan darphanede, ticaretin gerçekleşmesini sağlayan sikkeler (Bkz. Şekil 3.57) basılmıştır (Mıynat, 2008:82)

Şekil 3.57 Artuklular zamanında basılan bir sikke (Mıynat, 2008:82)

Hasankeyf yerleşimi, tarihsel süreç içerisinde uygarlıkların kavşak noktası olması nedeniyle önemli bir ticaret merkeziydi. Hasankeyf, Dicle Nehri kenarında konumlandığı için nehir ticareti gelişmişti. Hasankeyf'te dokunan kumaşlar, Dicle Nehri üzerinde, kelekler (Bkz. Şekil 3.58) aracılığıyla Bağdat'a kadar gitmekteydi (Kayra, 2003:39). Hasankeyf, tarihsel süreçte Amida (Diyarbakir) ve Bezabde (Cizre) arasındaki kara ve nehir ticaretinde tampon bir bölge olmuştur.

Şekil 3.58 Eski Hasankeyf'te kelek üzerindeki bir balıkçı (Yılmaz, 2005:16)

Hasankeyf, zaman içerisinde ticari merkez olma özelliğini yitirmiş ve bölgede Ilısu Barajı kurulduktan sonra ticaret zayıflamıştır. Hasankeyf bölgesinde, ekonomik imkânların yetersizliğinden dolayı sanayi faaliyetleri de gelişmemiştir. Ilısu Barajı, kurulmadan önce bölge sit alanı olduğu için gerekli yatırımlar yapılamamıştır. Barajın kurulması da bölgedeki sanayi faktörünün gelişmesine engel olmuştur.

Turizm

Turizm, toplumun sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısıyla şekillenen sağlık, spor, dini, kültür, doğa amaçlı gerçekleştirilen gezilerdir. Turizm, yeni istihdam olanakları yaratarak ekonomik kalkınmaya katkıda bulunur.

Eski Hasankeyf'in tarihi yerlerinde, yerli ve yabancı turistlere hizmet etmek amacıyla yerel halk tarafından lokantalar, hediyelik eşya dükkânları açılmıştır. Özellikle Kale Caddesi üzerinde yoğunlaşan hediyelik eşya dükkânlarının yanı sıra (Bkz. Şekil 3.59) Dicle Nehri kıyısında çardaklar üzerinde yemek servis edilen lokantalar bulunmuştur.

Şekil 3.59 Eski Hasankeyf çarşısında Kale Caddesi üzerinde yer alan hediyelik eşya dükkânları (Yıldız, 2007:163)

Hasankeyf içerisinde yer alan sayısız tarihi zenginlikler ve Dicle Nehri, yerli ve yabancı binlerce turisti bölgeye çekmeyi başarmıştır. Kahvehaneler, hediyelik eşya dükkânları, tarihi yapıların içerisinde açılan restoranlar Hasankeyf'in ekonomisine şekil vermiştir. Ilisu Barajı'nın kurulmasından sonra ise alan çalışması verilerine göre birçok tarihi ve turistik mekânın sular altında kalması, kültürel ve toplumsal değerlerin kaybolması, bölgeye gelen ziyaretçi sayısında ciddi azalmalara neden olmuştur.

Eski Hasankeyf’te binlerce yıllık geçmişe sahip kale, köprü, saray, han, hamam, cami, türbe, kümbet, zaviye höyük gibi kültürel mirasların sayıca fazla olması, doğal mağaraların bulunması, Dicle Nehri üzerinde gerçekleştirilen su sporları, inanç turizmi kapsamında mağara kiliselerin yer alması, Hasankeyf’i turizm alanında ön plana çıkarmıştır (Bkz. Şekil 3.60). Ilısu Barajı’nın kurulmasıyla birlikte yerleşimdeki turistik faaliyet alanlarından değişimler yaşanmıştır.

Şekil 3.60 Hasankeyf Yukarı Şehir (Kartal, 2022)

Yeni Hasankeyf yerleşiminde, Eski Hasankeyf’teki çarşıdan esinlenilerek yeni bir çarşı kurulmuştur. Tarihi eserlerin taşındığı Arkeo-Park alanına bağlanan bir aks ile yeni çarşıya ulaşım sağlanmaktadır. Yerel halk ile yapılan sözlü görüşmelere göre yeni çarşı, eski çarşıda olduğu gibi ziyaretçi akınına uğramamıştır.

Yeni Hasankeyf yerleşiminde sosyal tesisler inşa edilip yüzer iskeleler kurulmuş, yürüyüş yolları, çarşılar, dağcılık ve kamp alanları planlanmıştır (Bkz. Şekil 3.38). Tekne turları, jet ski, kano, dalgıcılık gibi turistik faaliyet alanları oluşturulmuştur.

Şekil 3.61 Yeni Hasankeyf çarşısında yer alan hediyelik eşya dükkânları ve rekreasyon alanları (Kartal, 2023)

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1 Eski Hasankeyf'in Kent Mimarisi Ve Kent Dokusu

Dicle Nehri'nin iki yakasına kurulu olan Eski Hasankeyf, "Kale", Orta Çağ dönemine ait tarihi yapıların yoğunlukta olduğu "Aşağı Şehir" ve "Dicle Nehri'nin Kuzey Kıyısı" olmak üzere 3 ana yerleşim bölgesine ayrılmıştır. Dicle Nehri'nin güneyinde "Aşağı Şehir (Sur İçi)", "Yukarı Şehir (İç Kale)" ve kuzeyinde "Sur Dışı" yer almıştır (Bkz. Şekil 4.1).

Eski Hasankeyf'in sur dışında, aşağı ve yukarı şehirlerinde farklı uygarlıklara ait türbe, zaviye, saray, burç, cami, medrese, mezarlık, mağara konut gibi dini ve sivil mimari özellikleri yansıtan birçok tarihi anıt bulunmuştur. Hasankeyf'in çok katmanlı kültürel dokusunu oluşturan farklı işlevlere sahip bu tarihi anıtlar, birçok halkın geçmiş değerlerine referans olmakla birlikte yerleşimi kültürel ve toplumsal açıdan zengin kılmaktadır.

Şekil 4.1 Eski Hasankeyf'in konumsal uydu görüntüsü (Google Earth, 2018)

Eski Hasankeyf'in kalker grubu kayaç yapısında, Dicle Nehri'nin aşındırmaları sonucu kaya oyukları oluşmuş ve bu oyukların Asurlular gibi farklı kültürlere sahip toplumlar tarafından oyulmasıyla mağaralar inşa edilmiştir (Mıynat, 2008:154-157). Kent strüktüründe geniş bir yer tutan mağaralar, Hasankeyf'in milattan öncesine dayanan bir tarihi olduğunu göstermektedir. Hasankeyf'in mimari dokusunda halk tarafından konut, barınak, dokuma atölyesi gibi farklı işlevlerde kullanılan mağaralar yer almıştır. Su ihtiyacının fizik kanunlarına ilham veren su kanalları yardımıyla karşılandığı Eski Hasankeyf'te aynı zamanda Dicle Nehri'nden su almak için

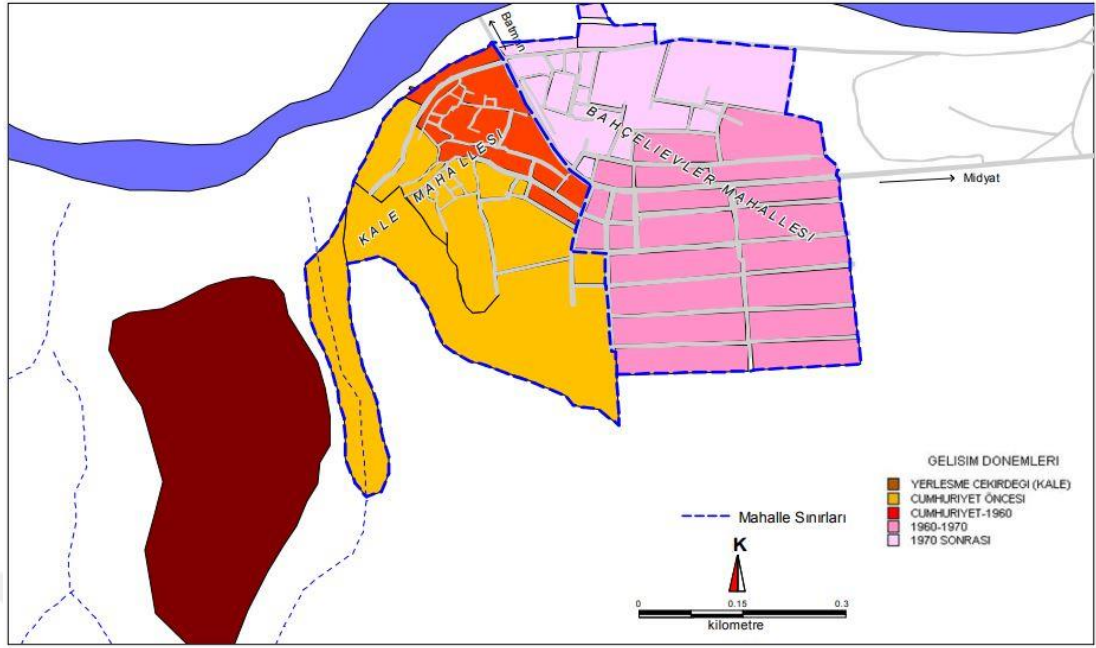
Kale'den, nehre doğru inen bir merdiven yolu da görülmüştür. Bu merdiven yolu, arkeolojik bulgulara göre eskiden gizli bir geçit iken zamanla aşınarak dışarıdan görünür hâle gelmiştir (Bkz. Şekil 4.2).

Şekil 4.2 Eski Hasankeyf (Vikipedi, n.d.)

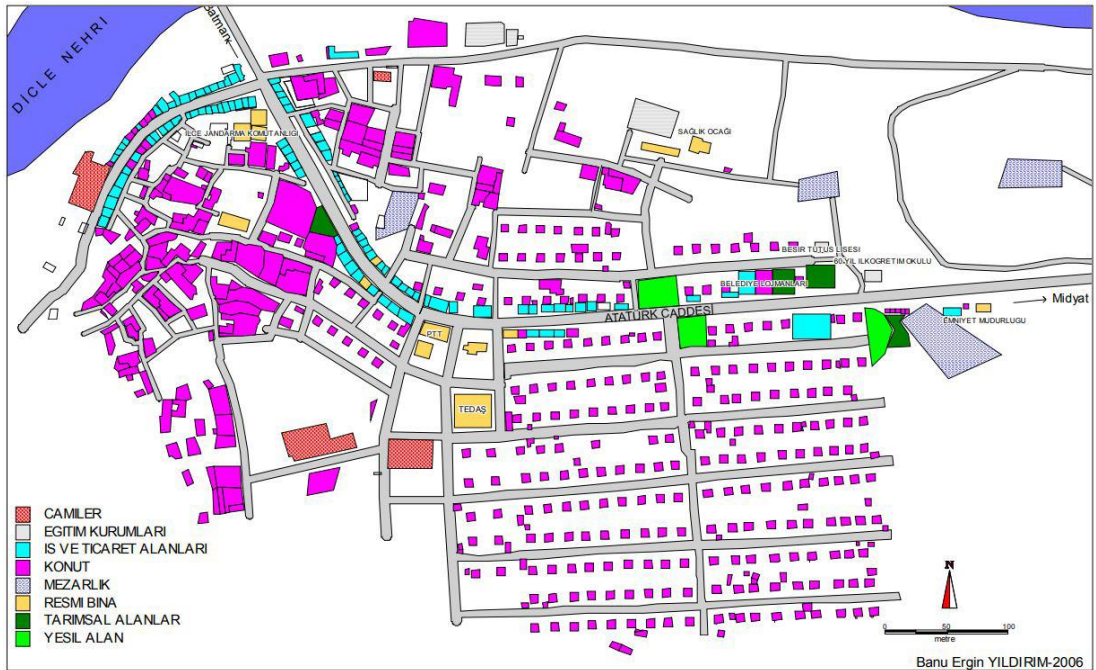
Hasankeyf, doğal yapısı itibariyle korunaklı bir kent dokusuna sahiptir. Kalenin etrafı zamanında halkın güvenliğinin temin edilmesi için surlarla çevrilmiştir. Hasankeyf'in kentsel strüktürünü oluşturan surlar, burç ve kulelerle desteklenmiştir. Ayrıca; mağaraların çok sayıda olması ve topografyaya konumlanış biçimleri, kentin korunaklı dokusuna katkıda bulunmuştur. Eski Hasankeyf'in Yukarı Şehir (İç Kale) ve Aşağı Şehir (Sur İçi) bölgesi, kendi içinde mahalleler ve sokaklara ayrılmıştır (Bkz. Şekil 4.3).

Hasankeyf'teki ilk yerleşmeler kale mahallesinde kurulmuştur (Yıldırım, 2006:47). Bu yerleşimlerde mağaraların yoğunlukta olduğu gözlemlenmiştir. Mağaralar, yaşam alanı, depo ve atölye gibi farklı işlevlerde kullanılmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra ise betonarme yapıların inşasına başlanmıştır.

Şekil 4.3 Eski Hasankeyf ilçe merkezinin tarihi gelişimi (Yıldırım, 2006: 46).

Eski Hasankeyf'in Atatürk Caddesi üzerinde bulunan konut dokusu, bitişik ve ayrık nizamda planlanmış olup konutlara ait sokaklar caddeyi dik kesmektedir. Bu mahallede idari ve ticari fonksiyonlu birimler çoğunluktadır. Bahçelievler mahallesinde ise konutlar, Atatürk mahallesine göre daha geniş planda ve ayrık nizamda bulunmaktadır. Bu mahallede çok sayıda bağ ve bahçe yer almakla birlikte birbirini dik kesen sokak dokusu da mevcuttur (Bkz. Şekil 4.4).

Şekil 4.4 Eski Hasankeyf'te mahalleler ve fonksiyonlar (Yıldırım, 2006: 57).

Tarihsel süreç içerisinde Hasankeyf kentindeki konut mimarisi farklı dinlere, kùltùrlere, geleneklere ve halkın sosyo-ekonomik durumuna göre şekillenmiştir. Hasankeyf antik kenti, sular altında kalmadan önce kentte genellikle avlulu konut tiplerine rastlanmıştır. Avlular, yapıya bitişik bir tandırdan, avlu duvarının hemen yanında bulunan tuvaletlerden ve yapı girişine yakın üstü kubbeyle örtölü hamamlardan oluşmuştur (Bkz. Şekil 4.5). Eski Hasankeyf yerleşim dokusundaki konutların çatısında kurulan taht geleneği, halk tarafından Yeni Hasankeyf yerleşiminde inşa edilen konutların çatısında da sürdürölmüştür. Ayrıca; tandırlar da yeni yerleşimde halk tarafından kurulmuştur.

Şekil 4.5 Eski Hasankeyf’te yer alan bir konuta ait tandır (İsen, 2014:117) ve avlulu bir konut görünümü (Yılmaz, 2019:93)

Kalenin doğu kesiminde çok sayıda mağara konut bulunmuştur. Kalenin orta kesiminde yoğun bir yapılaşma görölürken güneybatı kesiminde ise mezarlıklar, sarnıçlar ve kanallar yer almıştır. Hasankeyf’in doğusunda kaleye çıkan dönemeçli, rampalı ve merdivenli bir yol bulunmuştur. Bu yol üzerinde kente giriş kapıları yer almakla birlikte dükkânlar sıralanmıştır. Hasankeyf’te dükkân gibi çok sayıda ticari fonksiyonlu tarihi mekânların bulunması, Hasankeyf’in tarihte önemli bir ticari merkez olduğunu göstermektedir. Kale mahallesindeki sokaklar, geniş olmamakla birlikte sık bir konut dokusuna sahiptir. Dicle Nehri’yle çevrelenen Hasankeyf Kalesi’nde, dik yamaçların bulunmasından dolayı eski yerleşim çok gelişmemiştir. Eski yerleşimin gelişmemesinin diğer nedenleri arasında zamanında sit alanı ilan edilmiş olması ve daha sonra yerleşim üzerinde Ilısu Barajı’nın kurulmuş olmasıdır (Bkz. Şekil 4.6).

Şekil 4.6 Eski Hasankeyf Kale yerleşimi (Etstur, n.d.)

4.1.1 Eski Hasankeyf’te mekânsal yerleşimler

Eski Hasankeyf’in, “Aşağı Şehir”, “Yukarı Şehir” ve “Sur Dışı” olarak üç ana bölgeye ayrılan yerleşimlerinde zengin tarihi mekânlar yer almıştır. Hasankeyf yerleşiminde bulunan kültürel, sosyal, dini işlevli yapılar, meydan ve sokak gibi ortak kullanım alanları olan kamusal mekânları şekillendirmektedir.

Bizans İmparatoru II. Konstantinos (337-361) tarafından Sasani saldırılarını önlemek amaçlı Yukarı Şehir’de Hasankeyf Kalesi yapılmıştır (Zengin, 2001: 30). Kalenin orta bölgesinde bir yerleşim alanı bulunmakla birlikte, doğusunda mağara konutlar (Bkz. Şekil 4.7), güneybatı tarafında ise su sarnıcı ve mezarlıklar yer almıştır. Kale yerleşiminde bulunan cami, saray gibi yapılar, kalenin bir zamanlar idari ve dini merkez olarak kullanıldığını göstermektedir. Ortaçağa ait birçok tarihi yapı, “Aşağı Şehir (Sur İçİ)” ve “Yukarı Şehir (İç Kale)” yerleşimlerinde bulunmuştur (Bkz. Şekil 4.8). Dicle Nehri’nin kuzey kıyısını kapsayan sur dışında da Yeniçağa ait yapılar (Uluçam, 2007: 10) yer almıştır. Tarihi yerleşim dokusunda cami, kilise gibi farklı inançlara ait ibadet mekânları, han, hamam, dükkânlar, halk mimarisini yansıtan konutlar bulunmaktadır. Eski Hasankeyf yerleşiminde kimlikli değerlere sahip ve çevresiyle bir bütün olan bu tarihi yapılar, Yeni Hasankeyf yerleşiminde kimliksiz bir yapı örüntüsünde yer almıştır.

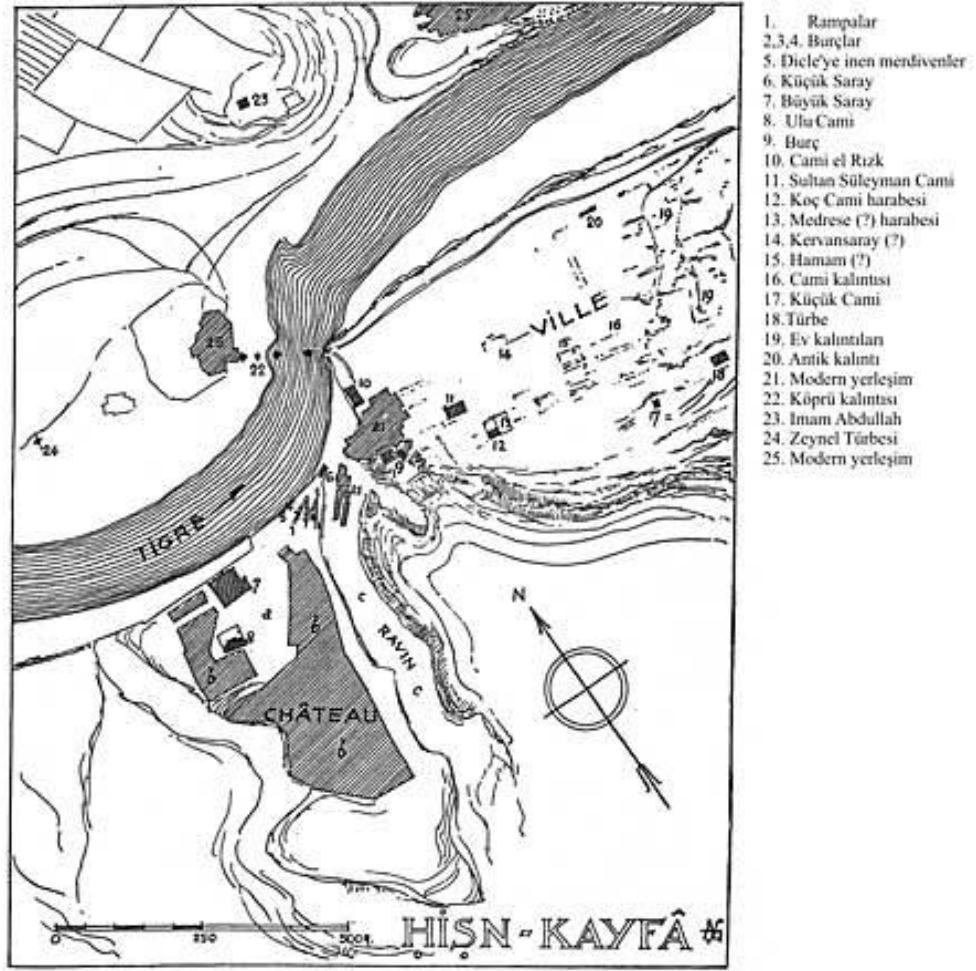
Hasankeyf yerleşiminde tahmini 7.500 (Mıynat, 2008:16) civarında mağara konut bulunmakla birlikte Abdüsselam Uluçam başkanlığında yapılan 2009 yılı Hasankeyf kazılarında Neolitik döneme ait evler de bulunmuştur. Tarihi Hasankeyf yerleşimindeki mağara konut dokunun oluşum sürecinde kullanıcı ihtiyaçları, mahremiyet olgusu, dini inançlar, kültürel değerler etkili olmuştur.

İlk yerleşimlerin görüldüğü “İç Kale” baraj kurulmadan önce Dicle Nehri’nden yaklaşık 130 metre yükseklikte bulunmuştur. Derin kanyonlarla ve surlarla çevrili kalenin oturduğu kayalığın Dicle Nehri’ne bakan yüzünde basamaklı bir yol yer almıştır. Kale’den Dicle Nehri’ne inen bu basamaklı yolun zamanında gizli bir geçit olduğu tahmin edilmektedir. Gizli geçit, kaleden bir kesit görünümü vermektedir. Kalenin doğusundaki tepede ise Artuklular ve Eyyubilerin ticareti gerçekleştirmek için sikke bastırdıkları darphane yer almaktadır.

Şekil 4.7 Yukarı Şehir (Kartal, 2022)

Dicle Nehri’nin iki yakasını birleştiren tarihi Hasankeyf Köprüsü, Orta Çağ’ın en büyük köprüsü olarak bilinmektedir. Tarihi köprünün yalnızca ayak ve kemer bölümleri kendine özgü dokusuyla günümüze ulaşmıştır. Ancak Ilisu Barajı inşa edildikten sonra ise sular altında kalmıştır. Tarihi köprünün yapımında yöreye özgü bazalt kaplama, moloz taş, kesme taş ve tuğla malzemeleri kullanılmıştır (Bkz. Şekil 4.9). Tarihi köprü üzerinde insan figürleri ve yazı eksenli süslemeler gibi geçmiş değerleri aydınlatan antropolojik buluntular tespit edilmiştir. Köprünün kemer aralarında farklı büyüklükte odalar yer almıştır.

Şekil 4.8 Hasankeyf şehir planı (Gabriel, 1932)

Şekil 4.9 Tarihi Artuklu köprü ayakları ve modern köprü (Selçuklu Belediyesi, 2017)

Baraj kurulmadan önce Eski Hasankeyf antik kent merkezine ulaşım sonradan inşa edilen modern bir köprüyle sağlanarak eski yerleşim ile yeni yerleşim arasında bağlantı kurulmuştur. Eski Hasankeyf sahip olduğu kendine özgü mimari dokusunda

Helenistik, Roma, Hristiyan ve İslam dönemlerine ait birçok tarihi yapıyı, kültürü barındırmaktadır.

4.1.2 Eski Hasankeyf'teki tarihi yapıların mekânsal analizi

Yukarı Mezopotamya'dan Anadolu'ya geçişte bir köprü işlevi gören Hasankeyf, coğrafi ve jeopolitik konumu nedeniyle birçok uygarlığın paylaşılamaz değerleri arasına girmiştir. Eski Hasankeyf coğrafyasının üç ana yerleşim bölgesinde de uygarlıklardan geriye kalan tarihi eserler bulunmuştur. Eski Hasankeyf'in aşağı şehrinde Eyyubi dönemine ait Koç Cami ve medresesi, Sultan Süleyman Cami ve medresesi, Er-Rızk Cami ve medresesi, Kızlar Cami ve medresesi yer almıştır. Eski Hasankeyf'in sur dışındaki bölgesinde Artuklu devrine ait Hamam, Eyyubî devrinde inşa edilen İmam Abdullah Türbe ve Zaviyesi ve Akkoyunlu devrinden kalma Zeynel Bey Türbesi bulunmuştur. İç Kale'de ise Artuklulara ait Ulu Cami'nin alt yapısı, Büyük Saray'ın bir kısmı; Eyyubilere ait Küçük Saray, Büyük Saray'ın bir kısmı ve üç adet kale kapısı yer almıştır. Eski Hasankeyf yerleşiminde, çok sayıda cami ve medresenin oluşu, eğitime ve dine verilen önemi göstermekle birlikte farklı uygarlıkların izini taşıyan eserlerin var olması, yerleşimin kültürel ve mekânsal zenginliğini sağlamaktadır.

Rapoport'a göre “*Konut, geniş bir sistemin -yapı adası, komşuluk, yerleşme ve hatta daha büyük birimlerin- bir parçasıdır*” (Rapoport, 2005:30). Tarihi Hasankeyf yerleşiminde kamusal yapıların yanında mağara tipi konutlar da geniş yer tutmuştur. Tarihi Hasankeyf kentinde bulunan konutlar, yerleşimin yapıtaşını oluşturmuştur. Hasankeyf yerleşiminde tarihi eserlerin yanında çok sayıda konut yapıları da bulunmuştur.

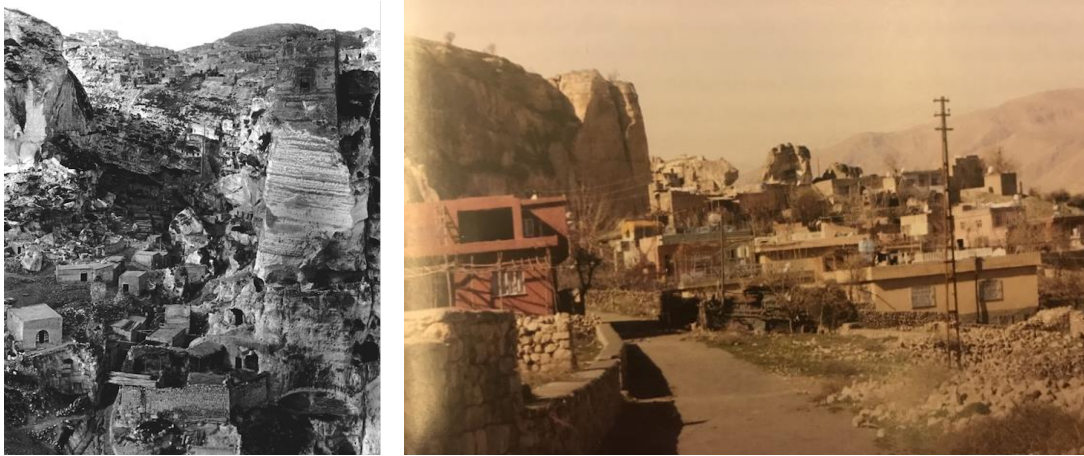
Kalker grubu kayalardan oluşan Hasankeyf kale şehrinin vadi yamaçlarında karstik erimeler sonucu oyuntular oluşmuş ve bu oyuntular, halk tarafından gelenekler, mahremiyet ve dini inanışlar gibi yerel değerler doğrultusunda işlenerek mağara tipi konutlar meydana gelmiştir (Mıynat, 2008:157). Kışın sıcak ve yazın serin olan mağara tipi konutlar, doğal iklimik özelliğe sahip olup bir, iki veya üç kattan oluşmuştur. Mağaralarda hayvancılığa yönelik kümes gibi odaların yer alması halkın estetiği ikinci plana attığını göstermektedir. Sahada yapılan sözlü görüşmelere göre mağaraların içinde yer alan nişler, araç-gereçler ve yiyeceklerin konulması için insan

eliyle oluşturulmuştur (Bkz. Şekil 4.10). Mağara duvarlarının bazı bölümlerinde yer alan kararmalar, isler ve kayalara oyulan ocak şekilleri, insanların mağara konutları, yaşam alanları dışında aynı zamanda bir mutfak olarak kullandığına işaret etmektedir. Hasankeyf yerleşiminde binlerce mağaranın bulunması ve bu mağaraların doğal topografyayla uyumlu olması, halkın mağaraları mesken olarak tercih etmesinin sebepleri içerisinde yer almaktadır. Bölgedeki halkın bir kısmı, barındığı mağara konutlara sonradan moloz taştan oluşan eklemeler yapmışlardır. Halkın diğer kısmı ise tek katlı, dikdörtgen, iki, üç odalı ve düz damlı betonarme konutlarda yaşamıştır.

Şekil 4.10 Kale'deki bir mağara konuta ait iç mekân (Kartal, 2022)

Rapoport'a göre genellikle konut çevrelerinin seçiminde komşuların nitelikleri, konutun semti, büyüklüğü ve tipi gibi özellikler dikkate alınır (Rapoport, 2005:62). Ancak bu özellikler, göz ardı edilerek aşağı şehir yerleşimine sonradan eklenen özgün dokuya aykırı bir veya iki katlı betonarme tipi konutlar inşa edilmiştir (Bkz. Şekil 4.11).

Şekil 4.11 1911'li yıllarda Eski Hasankeyf'teki (solda) konut dokusu (Gertrude Bell; Akt. Z. Özel, 2020) 1970'li yıllarda yapılan Eski Hasankeyf'teki (sağda) betonarme konutlar (Eroğlu, 2022: 91)

Tarihsel süreç içerisinde toplumun ekonomik, kültürel, siyasi ve sosyal yapısının hızlı dönüşümü, Hasankeyf antik kentindeki mekânları etkilemektedir. 1967 yıllarında devlet, kamuoyunda iyi bir izlenim bırakmak ve insanları mağara konutlardan çıkararak Hasankeyf'e medeni bir görünüm kazandırmak amacıyla kaleye yakın yerleşimlerde tek katlı, bahçeli ve 48m²'lik betonarme tipi evler yaptırmıştır (Sevindik, 2002: 35). Kaya düşmesi tehlikelerinin yaşandığı bölgede inşa edilen ve insanları mağaradan çıkaran bu evlere “afet konutları” ismi verilmiştir. Devlet tarafından yapılan “afet konutları” (Bkz. Şekil 4.12) için seçilen yerin yanlış olduğu sonradan tespit edilmiş ancak ne yazık ki tarihi yapılar tahribata uğramıştır. Bir oda, bir salon, bir banyo, bir mutfak ve avluda yer alan bir lavabodan oluşan afet konutları, çoğunlukla eski Hasankeyf'in Bahçelievler Mahallesi'nde inşa edilmiştir. 2000'li yıllarda ise betonarme evlerin inşası devam etmiş ve yerleşim Hasankeyf'in kuzey doğusuna kaymıştır.

Şekil 4.12 Eski Hasankeyf'te 1967 yıllarında devlet tarafından yapılan afet konutlarından birine ait avlu görünümü (Yıldırım, 2006: 66-67).

4.2 Yeni Hasankeyf'in Kentsel Mimarisi

Günümüzde yürütülen kalkınma politikaları ve rant kaygıları nedeniyle mekânlar, hızlı bir dönüşüme tabi olmuştur. Sudan enerji elde etme gereksinimi, tarihi Hasankeyf yerleşiminin baraj suları altında kalmasına neden olmuştur.

Hasankeyf antik kenti üzerinde kurulan Ilısu Barajı'nın yapımına, Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından 1954 yılında başlanmıştır (Yıldız, 2007:20). Ilısu Barajı ve HES projesinin, 2020 yılında tamamlanmasının ardından antik kent sular altında kalmıştır. Antik kentin sular altında kalması nedeniyle yerel halkın ikamet edebileceği Yeni Hasankeyf yerleşimi kurulmuştur. Eski Hasankeyf'in 3 km uzaklığında, Raman Dağ'ı eteklerine kurulan Yeni Hasankeyf yerleşiminin (Bkz. Şekil 4.13) imar uygulama planları 2009 yılında onaylanmıştır.

Ön yüzü beton kaplı kaya dolgu tipindeki Ilısu Barajı'nın inşası için Hasankeyf'te kale kentinin eteklerine 24 milyon m³ dolgu yapılmıştır (Eroğlu, 2022:17). GAP kapsamında yer alan Ilısu Barajı ve HES projesi, Yeni Hasankeyf kent mimarisinin oluşumuna 3 aşama şeklinde entegre edilmiştir. Bu aşamalar:

- Baraj inşaatı
- Kamulaştırma ve yeniden yerleşim planları
- Tarihi ve kültürel varlıkların korunması şeklindedir.

Şekil 4.13 Hasankeyf yeni uydu görüntüsü

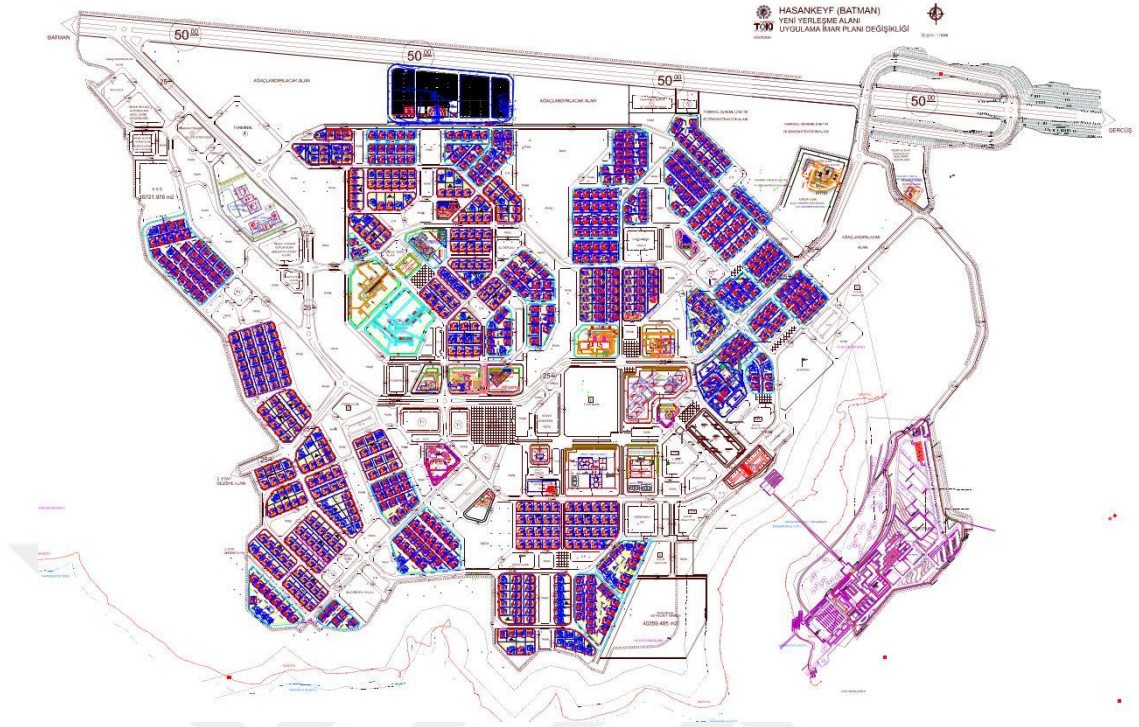
1200 MW kurulu güce sahip Ilısu Barajı'nın ülke ekonomisine sağlayacağı yıllık 4.12 milyar kWh enerji üretimi, antik kentteki tarihi değerlerin özgün niteliklerini kaybetmesine neden olmuştur (Eroğlu, 2022: 91). Ilısu Barajı nedeniyle köprü, höyük, mağara gibi anıtsal eserler sular altında kalmış ancak baraj kotunun üstünde kalan “Yukarı Şehir” kesimi, sular altında kalmamış ve koruma altına alınmıştır. Kale yerleşimine kadar beton dolgu yapılmış ve “Yukarı Şehir” bölgesine tekneyle yapılacak ziyaretler için yüzer limanlar inşa edilmiştir (Bkz. Şekil 4.21).

Şekil 4.14 Eski Hasankeyf 'in (solda) kuzey görünümü (Arkeofili, 2019) Yeni Hasankeyf'in (sağda) kuzey görünümü (Kartal, 2021)

Yeni Hasankeyf Uygulama İmar Planı'nda parselleşme odaklı bir yerleşim düzeni görülmektedir (Bkz. Şekil 4.14). Artuklu Mimarisinden esinlenerek oluşturulan yeni yerleşim planında yollar, parsellere göre tasarlanmıştır. Kent merkezinden çevre yoluna bağlanan diyagonal dolaşım aksları yapılmıştır. Batman- Midyat yolunda inşa edilen Hasankeyf-2 Köprüsü ise yeni Hasankeyf ilçesine ulaşımı sağlamıştır.

Eski Hasankeyf yerleşiminin %2'si yeşil alan iken yeni imar planında Hasankeyf yerleşiminin %27'si yeşil alana ayrılmıştır (Eroğlu, 2022: 91). Yeni Hasankeyf'te nehir taşkınlarından korunmak amaçlı 7 adet dere yapılmış ve tarihi yapıların taşındığı Arkeopark alanı tasarlanmıştır. Kullanıcı profili dikkate alınmadan kurulan Yeni Hasankeyf yerleşim düzeni kimliksiz bir gelişim planına sahiptir. Yeni Hasankeyf yerleşiminde çok sayıda kamusal ve sivil yapılar inşa edilmiştir. İnşa edilen konut, belediye, hükümet konağı, çarşı, han gibi ticari, kamusal ve sivil yapılarda Artuklu mimarisi referans alınmıştır.

Şekil 4.15 Yeni Hasankeyf uygulama imar planı (Hasankeyf Kaymakamlığı)

Tarihin belli bir döneminde, Hasankeyf'e hâkim olan Artuklular, kendilerine ait şu mimari özellikleri yapılarında kullanmıştır:

- Yapı malzemesi olarak düzgün kesme taş (Midyat taşı)
- Dilimli formlar (kemer, kubbe v.b)
- Yoğun çini, bitkisel, geometrik, figürlü ve yazı eksenli süslemeler
- Çok destekli, enine dikdörtgen planlı camiler
- Tromp¹⁸ geçiş elemanı kullanımı (Yeşilbaş; Acat, 2020:75).

Yeni yerleşim yeri üzerinde Raman, Eyyubi, Dicle ve Kültür mahalleleri olmak üzere toplam 4 mahalle yer almıştır. Eski Hasankeyf'teki uzun caddeler üzerinde bitişik nizamlı yapılar bulunurken Yeni Hasankeyf'teki caddeler üzerinde ise ayırık nizamlı, bahçeli yapılar inşa edilmiştir (Bkz. Şekil 4.15).

¹⁸ Tromp, kare planlı mekânlar üzerine kubbenin oturmasını sağlayan geçiş elemanıdır (Sanat Sözlüğü, 2013).

Şekil 4.16 Yeni Hasankeyf caddesindeki konutlar (Kartal, 2022)

Ilısu Barajı'nın kurulma sürecinde Yeni Hasankeyf'te, bütçesi DSİ tarafından karşılanan ancak uygulaması TOKİ tarafından yapılan konutlar inşa edilmiştir (Bkz. Şekil 4.16). Bu konutlar, çoğunlukla tek katlı olup 2-3 kata kadar çıkabilmektedir. Konutlar, 2+1 ve 3+1 şeklinde planlanmıştır.

Şekil 4.17 Yeni Hasankeyf'teki bir konutun zemin kat planı ve görünüşü (Kartal, 2022)

Betonarme tipinde inşa edilen konutlarda bahçe yer almaktadır (Bkz. Şekil 4.17). Konutlara giriş, merdivenli bir avludan sağlanmaktadır. Mutfaktan, Artuklu mimarisi özelliklerinin görüldüğü eyvanlı alana geçiş bulunmaktadır.

Şekil 4.18 Yeni Hasankeyf'teki tek katlı konutlar (Kartal, 2022)

Tek katlı konutlarla benzer bir plana sahip olan iki katlı konutların zemin katına ve 1.katına farklı yerlerden giriş yapılmaktadır (Bkz. Şekil 4.18). Zemin katında ve 1. katında farklı aileler ikamet etmektedir. Zemin ve 1.katın girişlerinde gölgelendirme elemanı bulunmaktadır.

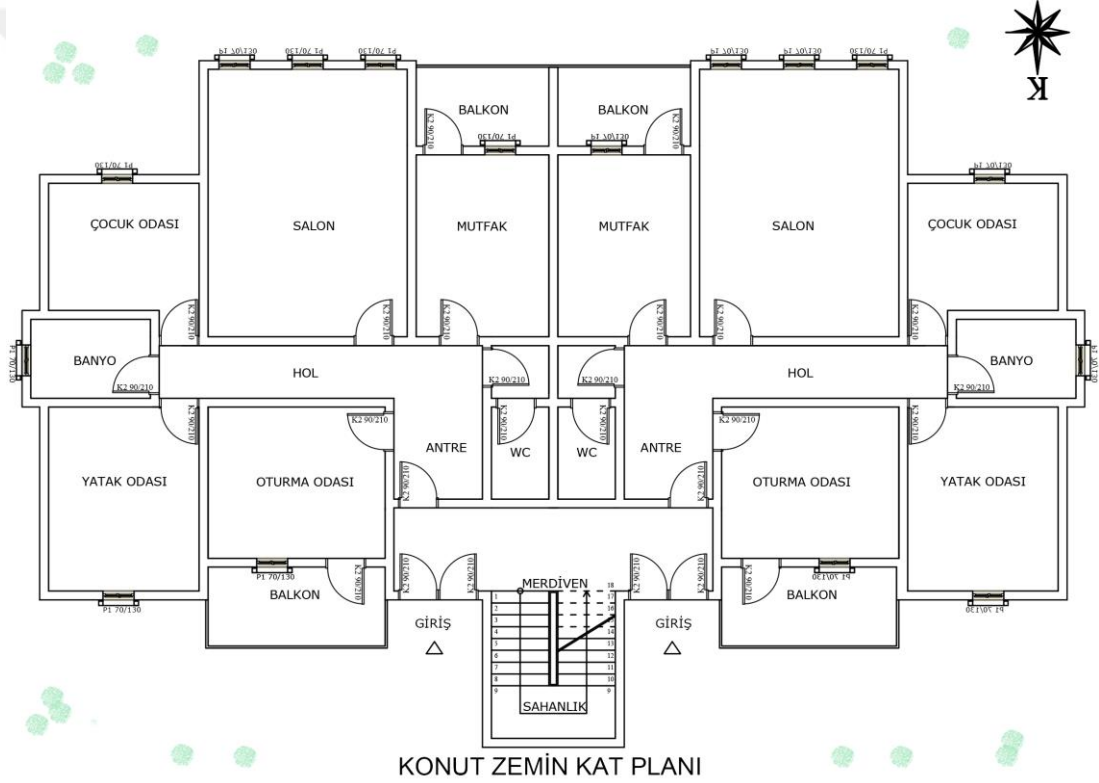

Şekil 4.19 Yeni Hasankeyf'teki 2 katlı konutlar (Kartal, 2023)

4 katlı konutlarda (bodrum dâhil) ise merdivenin her iki yanından konutlara giriş yapılır. Girişlerde gölgelendirme elemanı bulunur (Bkz. Şekil 4.19-20). 3+1 şeklinde planlanan konutta betonarme yapım tekniği kullanılmıştır. Kat hollerinde kemerli boşluklar açılmıştır. Konut, 2 daire üzerine çıkılarak inşa edilmiştir. Konut planında salon, yatak odası, oturma odası gibi yaşam alanları, mutfak, lavabo bulunmaktadır.

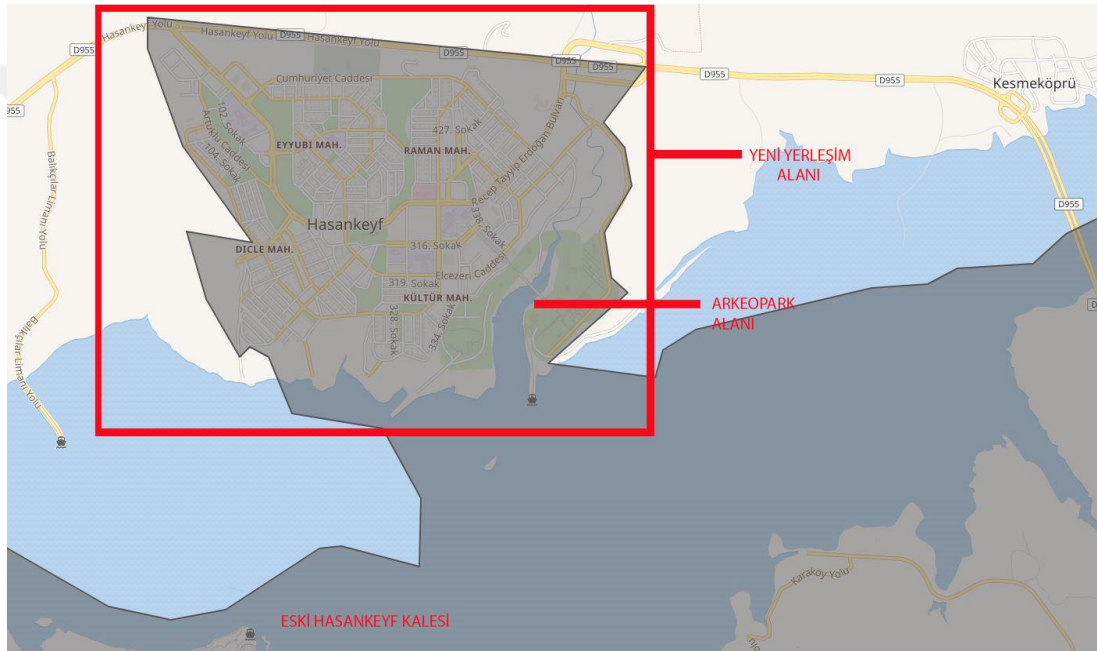
Şekil 4.20 Yeni Hasankeyf'teki 4 katlı (bodrum dâhil) konutlar (Kartal, 2023)

Şekil 4.21 Yeni Hasankeyf'teki bir konut planı (Kartal, 2023)

4.2.1 Yeni Hasankeyf'te mekânsal yerleşim

Yeni Hasankeyf yerleşim alanı, Eski Hasankeyf'in kuzeyinde kurulmuştur (Bkz. Şekil 4.22). Yeni Hasankeyf'in inşası 4 etap şeklinde gerçekleştirilmiştir. İlk etabında konutlar, hükümet konağı, belediye hizmet binası, PTT, ilçe emniyet Amirliği, okul, ticaret merkezi, cami ve arıtma tesisi gibi yapılar inşa edilmiştir. Yeni Hasankeyf'in doğusunda, Eski Hasankeyf'ten taşınan bazı tarihi yapıların yer aldığı Arkeopark alanı oluşturulmuştur. İdari yapıların Yeni Hasankeyf'in merkezinde toplandığı ve kamusal yapıların konutlarla çevrelendiği bir mekânsal yerleşim görülmektedir.

Şekil 4.22 Yeni Hasankeyf yerleşim planı (Vikipedi, n.d.)

Yerleşimleri sular altında kalan yerel halkın, Yeni Hasankeyf'e zorunlu iskân edilmesi, mekânsal, siyasi, kültürel, toplumsal birçok sorunu ortaya çıkarmıştır. Kültürel değerleri sular altında kalarak kimliksiz hale getirilen halk, farklı bir çevreyle karşılaşınca kimlik bunalımı yaşamış ve toplumsal ilişkiler ağı bozulmuştur. Yerinden edilen halk ile yapılan sözlü görüşmelerde mülkiyet haklarının tam olarak sağlanmadığı, halkın yeni yerleşim düzenine uyum sürecinde zorluklar yaşadığı tespit edilmiştir.

Baraj kurulması aynı zamanda fiziksel çevreyi de etkilemiştir. Yeşil alanların ve yaşam alanlarının sular altında kalması, endemik bitki ve hayvan türlerinin yok

olması, akarsu yatağının fiziksel müdahaleyle değiştirilmesi doğal çevreyi tahribata uğratmıştır.

Tüketim artışına bağlı olarak enerjiye duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Bu durum merkezi otoritenin barajları bir kamu politikası olarak kullanmasına neden olmuştur. Merkezi otoritenin baraj inşası nedeniyle Hasankeyf'te yeniden yerleşim sürecinde uyguladığı iki politika şu şekildedir:

- Hasankeyf yerleşiminde çarşı, han gibi ticari fonksiyonlu yapıların devlet eliyle inşa edilip halka verilmesi ve TOKİ aracılığıyla konutların halka teslim edilmesi.
- Devlet bankaları aracılığıyla uygun krediler verilerek yerinden edilen halkın ev sahibi olmasını sağlamak ve halka bedeli karşılığında arazi temin edilmesi (Özdemirkol, 2023:2737).

Yeniden yerleştirmeler DSİ koordinatörlüğünde yapılmaktadır. DSİ, 5543 sayılı İskân Kanunu maddeleri doğrultusunda yeniden yerleştirmeye ilgili süreçleri yürütmektedir. Bu kanun; kamulaştırmalar nedeniyle yerinden edilenler için yapılacak iskân çalışmalarında yeniden yerleşimin düzenlenmesine ilişkin uygulamaları, yerinden edilenlerin hak ve yükümlülüklerini içermektedir (İskân Kanunu Uygulama Yönetmeliği, 2006). Altyapı ve üstyapının inşa edilmesi, tazminat işlemleri, hak sahipleri ile gerçekleştirilen görüşmeler, yer seçimi gibi süreçler DSİ tarafından gerçekleştirilmektedir. Ilısu Barajı ve HES projesi kapsamında Yeni Hasankeyf yerleşiminde inşa edilen eğitim, sağlık, dini, kamu kurumları ve konutlar şunlardır:

- Hükümet Konağı
- Belediye Hizmet Binası
- İlçe Emniyet Müdürlüğü Hizmet Binası
- İlçe Jandarma Komutanlığı Hizmet Binası
- 25 Yataklı Entegre İlçe Hastanesi
- PTT Hizmet Binası
- Tarım ve Ormancılık İlçe Müdürlüğü
- 24 Derslikli İlköğretim Okulu
- 24 Derslikli İlköğretim Bölge Okulu ve 200 Kişilik Pansiyon

Arkeopark alanına Sultan Süleyman Camisi, Koç Camisi, er-Rızk Camisi, Kızlar Camisi, Yamaç Külliyesi, İmam Abdullah Zaviyesi, Orta Kapı, Zeynel Bey Türbesi ve Külliyesi gibi tarihi anıtlar taşınmıştır. Arkeopark alanında dükkânların yapımı devam etmektedir (Bkz. Şekil 4.24).

Şekil 4.24 Yeni Hasankeyf Arkeopark alanı (Kartal, 2023)

Zeynel Bey Türbesi

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın, vefat eden oğlu Zeynel Bey için yaptırmış olduğu bu türbe, Eski Hasankeyf'te Dicle Nehri'nin kuzey sahilinde iken günümüzde Yeni Hasankeyf'te Raman Dağı eteklerinde yer alır (Bkz. Şekil 4.25). Yeni Hasankeyf'in Arkeopark alanına 2017 yılında taşınan türbe, çevresinden kopuk bir vaziyettedir. Tarihi eserler, yer aldığı fiziksel çevresiyle bir bütündür. Kültürel ve mekânsal bağlamından koparılan tarihi eserler, kimliksiz yapılara dönüşürler. Ilısu Barajı nedeniyle taşınan tarihi yapıların özgün dokusu bozulmuştur.

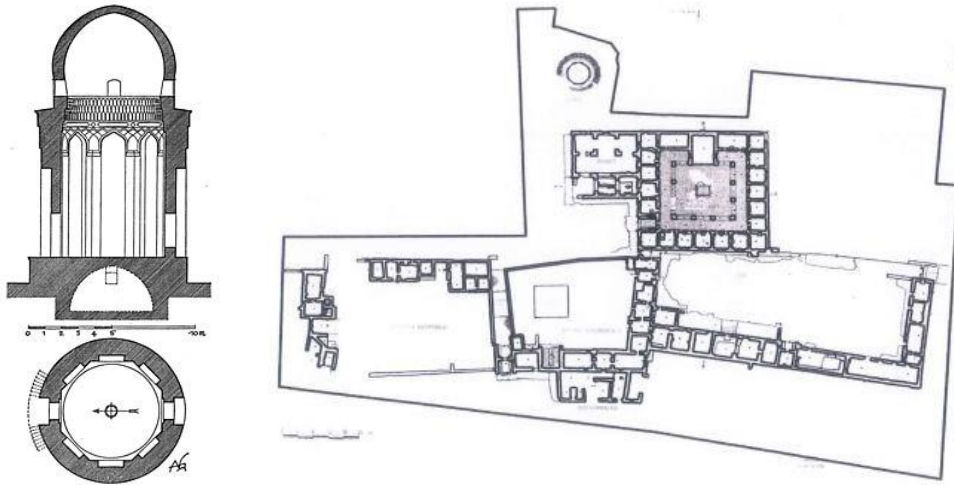
Zeynel Bey türbesi, mimari açıdan analiz edildiğinde silindirik bir gövdeye, sırlı tuğla süslemelerine ve soğan şeklindeki bir kubbeye sahiptir. İki yandan merdivenli girişi bulunan türbenin bir kısmında geometrik ve bitkisel bezemeli çini süslemeleri bulunur.

Zeynel Bey türbesi, XV. yüzyıl Türk-İslâm sanatının farklı kültürlerine ait üslûp özelliklerini taşımaktadır. Anadolu'nun İran'a yakın olması nedeniyle yapıda, İran kültürünü yansıtan sırlı tuğla ve mozaik çinili süslemeler, Celâyirli ve Osmanlı dönemi Irak yapılarının kültürünü yansıtan baklava motifli pandantiflere benzeyen kubbe geçişleri bulunmaktadır (A. Uluçam, 2013).

Şekil 4.25 Eski Hasankeyf'teki (solda) Zeynel Bey Türbesi (Vikipedi, n.d.) Yeni Hasankeyf'teki (sağda) Zeynel Bey Türbesi (Kartal, 2021)

Küllîye 3 medrese, 1 imaret, 1 türbe, 1 han ve bir hamamdan oluşur. Karesel bir plana sahip 1. Medresede eyvan ve öğrenci odaları yer alır. Külliye yer alan imaret kare planlıdır (Bkz. Şekil 4.26).

Şekil 4.26 Zeynel Bey Türbesi, Rölöve: A. Gabriel ve Hasankeyf Arkeolojik Kazı Başkanlığı arşivinden alınmış Zeynel Bey Külliye planı

İmam Abdullah Zaviyesi

Arkeopark yapılarından biri olan ve Eyyübiler tarafından inşa edilen İmam Abdullah Zaviyesi, Eski Hasankeyf'te Dicle Nehri'nin kuzeyinde bulunurken günümüzde Raman Dağı eteklerinde yer almıştır (Bkz. Şekil 4.27). Tarihi anıtın Arkeopark alanına taşınması, özgün kimlik dokusunun kaybolmasına neden olmuştur.

Şekil 4.27 Eski Hasankeyf'teki (solda) İmam Abdullah Zaviyesi (İsen, 2014) Yeni Hasankeyf'teki (sağda) İmam Abdullah Zaviyesi (Kartal, 2021)

Günümüze harap bir şekilde ulaşan ve taşınma sırasında da zarar gören yapının yan tarafında tam olarak ne amaçla kullanıldığı bilinmeyen bir kule yer alır (Bkz. Şekil 4.28). Zaviyenin üzerinde yoğun bir bitkisel bezemenin görüldüğü ahşap kapı kanatları bulunur.

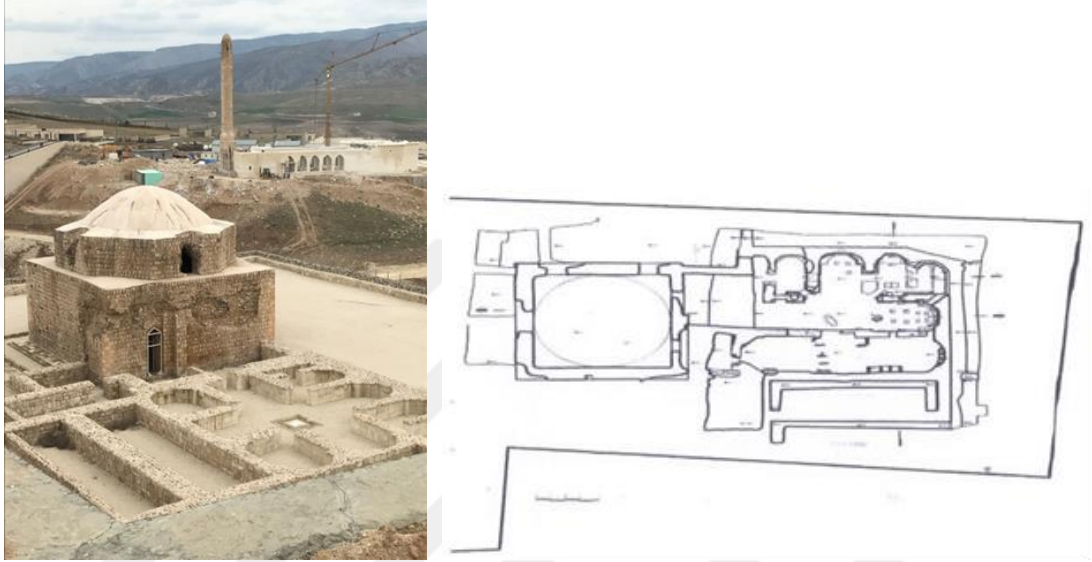

Şekil 4.28 Günümüz İmam Abdullah Zaviyesi (Kartal, 2021) ve Hasankeyf Arkeolojik Kazı Başkanlığı arşivinden alınmış planı

Toplumların, kadim uygarlıkların kolektif belleğini ve kimliğini oluşturan tarihi yapılar, yer aldığı bağlamla bir bütündür. İmam Abdullah Zaviyesi ve diğer tarihi yapıların mekânsal bağlamından koparılıp yeni inşa edilen Kültür Park'a taşınması, toplumsal kimlik değerlerinin kaybolmasına neden olmuştur.

Artuklu Hamamı

Eski Hasankeyf'te Tarihî Hasankeyf Köprüsü kalıntılarının kuzey batısında yer alan Artuklu Hamamı, günümüzde Yeni Hasankeyf'teki Arkeopark alanında bulunur. Hasankeyf'in kültürel ve toplumsal kimlik bileşenlerinden biri olan tarihi yapı, külhan, su deposu gibi bölümlere sahiptir. Üç kenarında ısıнын dolaşması için taş destekler bulunan halvet hücreleri bulunmaktadır (Bkz. Şekil 4.29).

Şekil 4.29 Günümüz Artuklu Hamamı (Kartal, 2021) ve Hasankeyf Arkeolojik Kazı Başkanlığı arşivinden alınmış planı

Koç Cami

Koç Camisi, Eski Hasankeyf'te Aşağı Şehrin güney kesiminde yer alırken günümüzde Yeni Hasankeyf'teki Arkeopark alanında bulunur (Bkz. Şekil 4.30). Yapının mihrap önü kubbesini taşıyan dört büyük kemer bulunmaktadır. Yapıda bulunan eyvanın iki yanına ikişer oda yerleştirilmiştir. Mihrabın süslemesinde Selçuklu kültürünü yansıtan rumi, palmet ve arabesk gibi bitkisel motifler kullanılmıştır.

Kızlar Cami

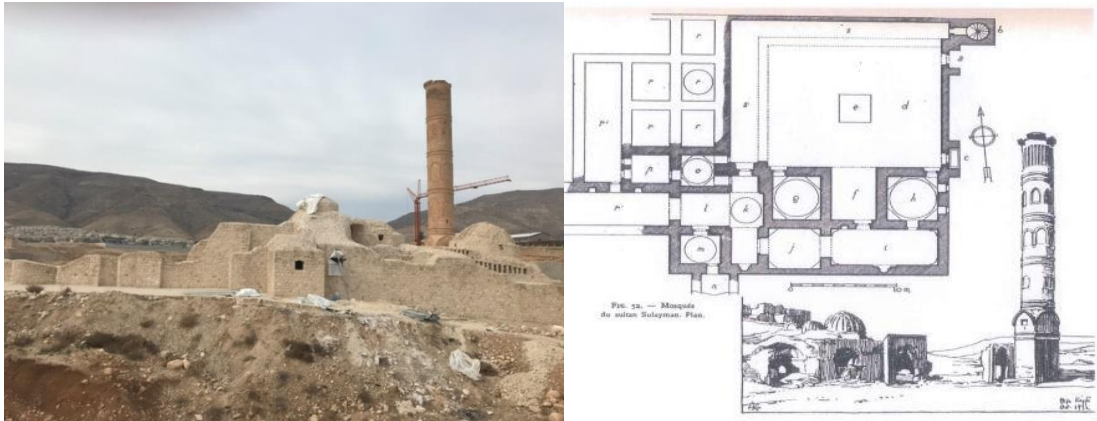
Arkeopark yapılarından Kızlar Camisi ise Eski Hasankeyf'in Aşağı Şehrinde, Sultan Süleyman Camisi'nin doğusunda bulunurken günümüzde Raman Dağı eteklerinde yer alır. Kare şeklindeki avlusunun dört köşesinde kubbeli birer türbe bulunur. Kapı ve pencere açıklıklarında Eyyubi kültürünü yansıtan geometrik, bitki ve yazı örneklerinden oluşan süslemeler yer alır (Bkz. Şekil 4.30).

Şekil 4.30 Kızlar Cami, Yamaç Külliyesi, Koç Cami, Süleymaniye Cami (Kartal, 2021)

Süleymaniye Cami

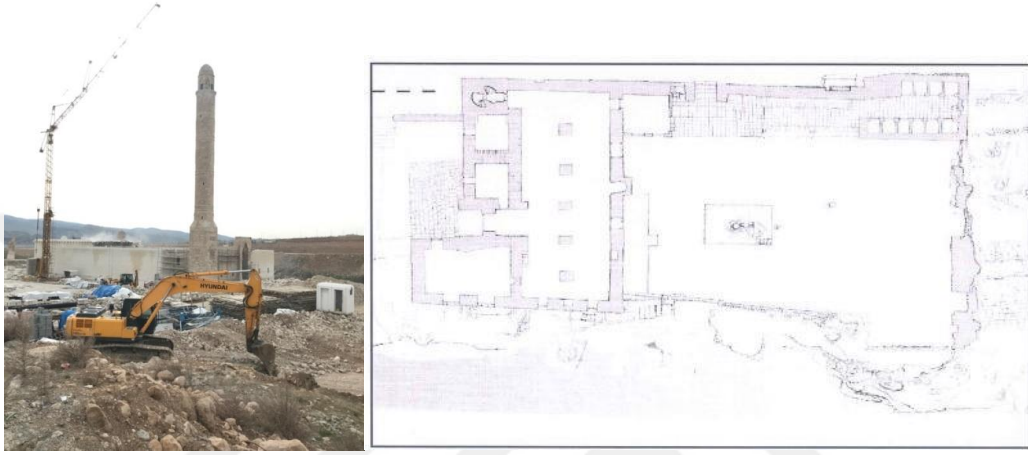
Eski Hasankeyf'te Aşağı Şehir, yerleşim alanının ortalarında iken günümüzde ise Arkeopark alanında yer alan yapılardan biridir. Bu yapıda yan yana iki bölümden oluşan cami; üç eyvan, kapalı avlu ve çeşitli büyüklükteki hücreleriyle bir medrese, türbeler bulunur (Bkz. Şekil 4.31).

Şekil 4.31 Günümüz Süleymaniye Cami (Kartal, 2021) ve Gabriel tarafından çizilmiş plan

Er-Rızk Camisi

Arkeopark yapılarından biri olan ve Eyyübiler tarafından yapılan Er-Rızk Camisi Eski Hasankeyf'in Aşağı Şehrinde, Dicle Nehri'nin güney kıyısında iken günümüzde Yeni Hasankeyf'te Raman Dağı eteklerinde yer alır. Yapıdaki avlu, harime göre daha büyüktür. Taç kapı ve şerefesine çift yolla çıkılan minare bulunur. Caminin avlusunda havuz ve içerisinde kuyu yer alır (Bkz. Şekil 4.32).

Şekil 4.32 Günümüz Er-Rızk Cami (Kartal, 2021) ve Hasankeyf Arkeolojik Kazı Başkanlığı arşivinden alınmış planı

Yamaç Külliyesi

Eski Hasankeyf'te Aşağı Şehrin doğusunda mağaralarla dolu tepenin yükselen yamacında yer alan Yamaç Külliyesi'ne, günümüzde teknelerle ve yeni inşa edilen köprüyle ulaşım sağlanmaktadır. Külliye, cami, medrese, zaviye ve hamamdan oluşur. Külliye dikdörtge3n planlı bir avlu ve revaklı harimden oluşan bir cami bulunur (Bkz. Şekil 4.3).

Şekil 4.33 Yamaç Külliyesi (solda) (İsen, 2014:84), Yamaç Külliyesine ulaşımı sağlayan (sağda) köprü (Kartal, 2021)

4.2.3 Yeni Hasankeyf'teki yapıların mekânsal analizi

Diyarbakır, Batman, Mardin, Siirt, Şırnak illerini kapsayan Ilısu Barajı ve HES projesinin gerçekleşmesiyle birlikte yeni kurulan Hasankeyf yerleşiminde idari, sağlık, sosyal, ticari v.b alanlarda yeni yapılar inşa edilmiştir. Bu yapılar Artuklu mimarisine uygun bir şekilde tasarlanmaya çalışılmıştır.

Yeni Hasankeyf'teki yapıların cephe tasarımında görülen kemerli pencere, büyük kemerli kapı, revaklar, tonozlar, yerel taş kaplama Artuklu mimarisine ait özelliklerdir. Yeni Hasankeyf'in yerel dokusunda, Artuklu mimarisini yansıtan eyvan-avlu etkileşimin görüldüğü mekânlar, yer almıştır.

Hasankeyf Kalesi'nde bölgeye gelen turistlere yeni Hasankeyf'i tanıtmak amaçlı turizm ofisleri yapılmıştır (Bkz. Şekil 4.34). Darphanenin yanında bulunan karşılama merkezi, 50-60 m² lik bir alana sahip olup yöreye özgü taş malzemeden inşa edilmiştir.

Şekil 4.34 Hasankeyf Kalesi'nde inşa edilen karşılama merkezleri (Kartal, 2023)

Yeni Hasankeyf yerleşiminde Arkeopark alanından yeni çarşıya giden bir yaya köprüsü yapılmıştır (Bkz. Şekil 4.35). Bu köprü eski Hasankeyf'ten taşınan tarihi eserlerle yeni yerleşim arasında kültürel bir bağ kurmuştur. Arkeopark alanında

Şekil 4.35 Yeni Hasankeyf Çarşısı (Kartal, 2023)

Eski Hasankeyf'ten taşınan tarihi eserlerin yanında Amfi Tiyatro, Hasankeyf Müzesi gibi yapılar inşa edilmiştir (Bkz. Şekil 4.36). Yukarı şehirde yapılan arkeolojik kazılar sonucu çıkartılan eserler, bu 2 katlı müzede sergilenmiştir. Müze, Hasankeyf'teki tarihi eserlere ev sahipliği yaparak geçmişe ışık tutmuştur.

Şekil 4.36 Hasankeyf Müzesi (Kartal, 2021)

Eski Hasankeyf'te yalnızca 211 m² alandan oluşan bir sağlık ocağı bulunurken Yeni Hasankeyf'te 1350 m² lik alana sahip 25 yataklı bir hastane inşa edilmiştir (Bkz. Şekil 4.37). Bu bağlamda yerel halkın yaşam standardı yükselmiştir.

Şekil 4.37 Eski Hasankeyf'teki (solda) Sağlık Ocağı (Yıldırım, 2006: 71).Yeni Hasankeyf (sağda) Hastanesi (Kartal, 2023)

Yeni Hasankeyf'te gelen insanların konaklayabileceği uygulama oteli yapılmıştır (Bkz. Şekil 4.38). Bölge mimarisine uygun taş malzemeden inşa edilen bu yapı, yeni yerleşimin merkezinde yer almıştır.

Eski Hasankeyf'te 358 m² alandan oluşan Belediye Hizmet Binası bulunurken Yeni Hasankeyf'te 1770 m² lik alana ve betonarme karkas sisteme sahip bir Belediye Hizmet Binası inşa edilmiştir. Yeni yerleşimde kamusal hizmetler için daha geniş alan ayrılmıştır.

Şekil 4.38 Hasankeyf Uygulama Oteli (Kartal, 2023)

Belediye, Hükümet Konağı ve PTT gibi kuruluşlarda eyvanlı, kemerli bölümlerin bulunması ve kuruluşların inşasında “Midyat taşı”nın kullanılması, Artuklu mimarisinin referans alınmaya çalışıldığını göstermektedir (Bkz. Şekil 4.39-40). Ayrıca; yeni yerleşimde ibadete açılan ve inşasında Midyat taşı kullanılan 500 kişilik Hasankeyf Camii, kemer ve revak¹⁹ gibi mimari unsurların yer aldığı yeni Hasankeyf çarşısı ve hanı, Artuklu yapılarının özelliklerini taşımaktadır.

Yeni Hasankeyf’in kent silüetinde yeni inşa edilen cami minarelerinin, betorname tip konutların, kamu yapılarının yükseldiği görülmektedir. Hasankeyf’in eski kent dokusu özgünlüğünü yitirmiştir. Hasankeyf’te, tarihi köprünün, tarihi çarşıların, tarihi evlerin ve tarihi eserlerin silüeti kaybolmuş yerine beton kaplı kaya dolgulu bir baraj ve yapay bir yerleşimin silüeti ortaya çıkmaktadır.

Dünya Bankası, Ilısu Barajı’na kredi vermemekle birlikte Hasankeyf’teki yeniden yerleşim süreci, Dünya Bankası kriterlerine göre uygun yapılmamıştır. Halkın yeniden yerleşim sürecine kısmen katıldığı tespit edilmiştir. Yeniden yerleşim süreçleriyle ilgili Dünya Bankası şu kriterleri öne sürmektedir:

- Yer değiştirmeyi önlemek amaçlı tüm alternatif projelerin dikkate alınması.
- Planı uygulayacak kişilerin tecrübeli olması.
- Yeniden yerleşim planlamasına ve uygulanmasına halkın da katılması.
- Yerinden edilmiş kişilerin geçim kaynaklarının ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi veya en azından onları yerinden edilme öncesi seviyelere geri getirmeye çalışılması.
- Barajdan etkilenen kişilerin gelir kaynaklarının araştırılması.

¹⁹ Revak (Portik), bir yapıda, ön cephesi açık, üstü örtülü ve örtüsü sütunlarla ya da payelerle taşınan yerdir (Vikipedi, n.d.).

- Yerinden edilen kişilerin tazminatlarına ilişkin kriterlerin yasal çerçevede uygulanması.
- Yaşlılar, kadınlar ve çocuklar gibi yerli halklar, yoksullar, etnik azınlık veya diğer hassas grupların ihtiyaçlarına özel önem verilmesi.
- Yerinden edilmiş kişilere ve onları alan ev sahibi topluluklara bilgilendirme yapılarak yeniden yerleşimin uygulama sürecine katılmaları ve bu gruplar için erişilebilir şikâyet mekanizmaları oluşturulması.
- Gerekli altyapı ve kamu hizmetlerinin sağlanması (Özdemirkol, 2023:2740).

Şekil 4.39 Yeni Hasankeyf Hükümet Konağı ve PTT Binası (Kartal, 2023)

Şekil 4.40 Yeni Hasankeyf Belediyesi ve İlçe Halk Kütüphanesi (Kartal, 2023)

4.3 Hasankeyf'te Tarihsel Bağlamda Yaşanan Mekânsal, Kültürel ve Toplumsal Dönüşümler

4.3.1 Kataloglar

Geleneksel ve tarihi değeri bulunan eski Hasankeyf yerleşimi, modern çağın getirdiği teknolojik yenilikler sonucunda bir takım mekânsal, toplumsal ve kültürel dönüşümlere maruz kalmıştır. Eski ve yeni Hasankeyf'in mekânsal ve sosyo-kültürel yapısını ortaya koymak için antik, kırsal ve kentsel yerleşimlerde bulunan yapıların rölöveleri alınıp analizleri yapılmıştır. Analizler sonucunda yapıların mekân tipolojileri tespit edilmiştir. Antik, kırsal ve kentsel yerleşimlerdeki mekân tipolojilerini tespit etmek için Hasankeyf'in "Yukarı Şehir" yerleşiminde bulunan mağara evler, Üçyol Köyü'nde bulunan evler ve Yeni Hasankeyf yerleşiminde inşa edilen modern evler seçilmiştir. Evlere ait fotoğrafların, planların, raporların ve yapısal özelliklerin bulunduğu kataloglar düzenlenmiştir. Hasankeyf yerleşimine ait 7 evin rölövesi ve bu evlerin pencere, kapı, tavan, avlu²⁰, eyvan²¹, sofa²² gibi mimari parametreleri kataloglarda yer almıştır. Bu bölümde seçilen konutların karşılaştırmalı analizleri yapıp sonuçları değerlendirilmiştir. Eski Hasankeyf'in sosyo-kültürel yapısı ile bölgede yer alan geleneksel, tarihi ve modern evler arasındaki bağlantılar üzerinden çıkarımlar yapılmıştır. Rölöve çalışmasına eski Hasankeyf'in Üçyol kırsalında bulunan geleneksel bir evin zemin kat analiziyle başlanmıştır.

Zemin Kat: Hasankeyf'in Üçyol Köyü'nde bulunan tarihi konutun güney yönünde depo olarak kullanılan bir oda ve batı yönünde ahır olarak işlevlendirilen bir oda bulunmaktadır (Bkz. Tablo 4.1).

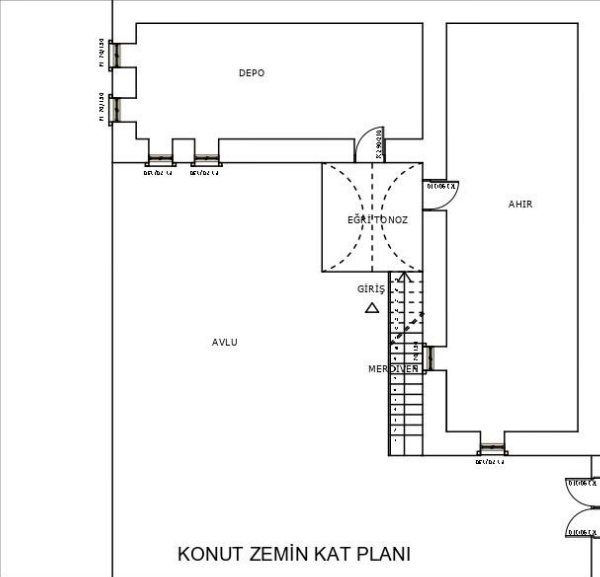
Depo ve ahır olarak kullanılan odaların giriş bölümünde eğik bir tonoz yer almaktadır. Odalara erişim avluda bulunan eğik tonozlu alandan sağlanmaktadır. Konutun kalın duvarlarında yöreye özgü taş malzeme kullanılmıştır. Konutta moloz taştan bir duvarla çevrili avlu bulunmaktadır. Yapı 2 katlı olup avludan yapıya giriş sağlanmaktadır. Konutta ısınma amaçlı soba kullanımı mevcuttur. Avluda üst kata çıkan bir merdiven bulunmaktadır. Moloz taşlı duvarları bulunan konutta yığma yapım tekniği kullanılmıştır. Deponun tavanı, ahşap kirişleme şeklindedir.

²⁰ Avlu, yapı topluluğunun orta kısmında yer alan üstü açık veya kapalı alandır (Vikipedi, n.d.).

²¹ Eyvan, çoğunlukla üstü tonozla örtülü; üç tarafı kapalı, bir tarafı açık mekândır (Vikipedi, n.d.).

²² Sofa, oda kapılarının açıldığı ve odalar arası sirkülasyonun sağlandığı mekândır (Mimari Terim, n.d.). İç, orta ve dış sofa türleri bulunmaktadır.

Tablo 4.1 1 numaralı ev (Kartal, 2022)

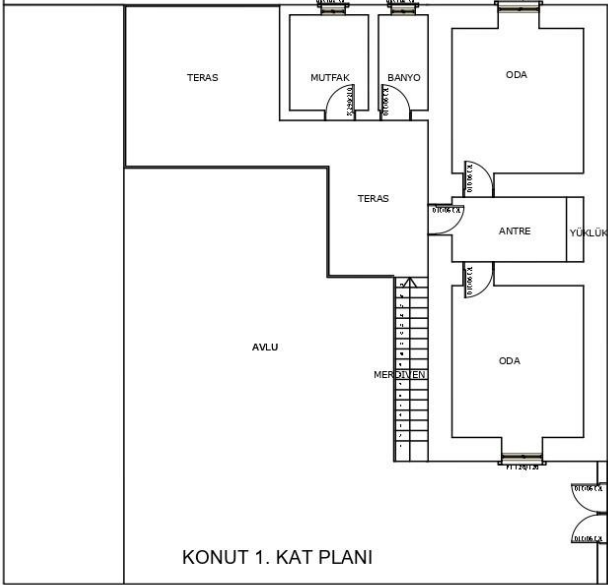
MEKÂNSAL ANALİZLER		
		KATOLOG NO: 1 İL: BATMAN İLÇE: HASANKEYF MAHALLE: ÜÇYOL KÖYÜ
PENCERE GÖRÜNÜMÜ	KAPI GÖRÜNÜMÜ	VAZİYET UYDU GÖRÜNTÜSÜ
		
AVLU/EYVAN GÖRÜNÜMÜ	TAVAN GÖRÜNÜMÜ	YAPI GÖRSELİ
 KONUT ZEMİN KAT PLANI		YAPIM TEKNİĞİ: YIĞMA FONKSİYONEL İŞLEVİ: KONUT KAT ADEDİ: 2

Birinci Kat: Avludaki merdivenden üst kattaki terasa çıkılmaktadır (Bkz. Tablo 4.2).

Yapının güney tarafında bir tuvalet, banyo ve oda bulunmaktadır.

Batı tarafında bir antre, kuzey tarafında bir oda yer almaktadır. Tuvalet ve mutfığa teras kattan giriş yapılmaktadır. Odalara erişim ise antre vasıtasıyla sağlanmaktadır. Antreye batı yönündeki terastan giriş yapılmaktadır. Antrede bir yüklük bulunmaktadır.

Tablo 4.2 1 numaralı ev (Kartal, 2022)

MEKÂNSAL ANALİZLER		
		KATOLOG NO: 1 İL: BATMAN İLÇE: HASANKEYF MAHALLE: ÜÇYOL KÖYÜ
PENCERE GÖRÜNÜMÜ	KAPI GÖRÜNÜMÜ	VAZİYET UYDU GÖRÜNTÜSÜ
		
AVLU/EYVAN GÖRÜNÜMÜ	TAVAN GÖRÜNÜMÜ	YAPI GÖRSELİ
		 YAPIM TEKNİĞİ: YIĞMA FONKSİYONEL İŞLEVİ: KONUT KAT ADEDİ: 2

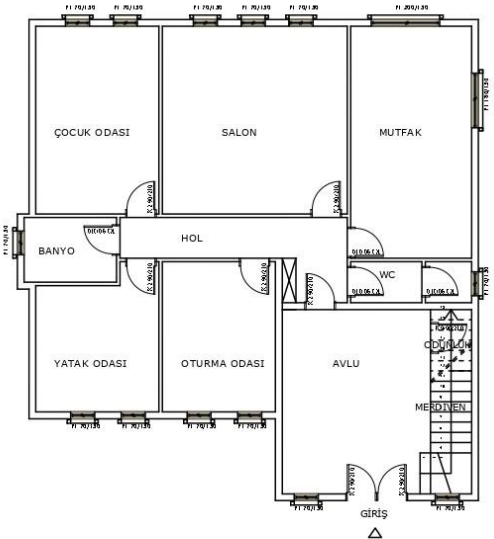
Kullanıcı ihtiyaçları doğrultusunda muftak ve tuvalet, yapıya sonradan eklenmiştir. Terasta bir lavabo bulunmaktadır. Avludaki merdiven, tuvalet ve mutfak, beton kaplamalıdır (Bkz. Şekil 4.41). Hasankeyf'in kırsal yerleşim dokusunun analizinde, Üçyol köyündeki geleneksel, tarihi ve sürdürülebilir mekânların sayıca fazla olması nedeniyle bu köyde yer alan bir konut seçilmiştir.

Şekil 4.41 1 numaralı eve ait görseller (Kartal, 2022)

Yeni Hasankeyf'in Raman Mahallesi'nde bulunan 2 No'lu konutun kuzey yönünde bir girişi yer almaktadır (Bkz. Tablo 4.3). Yerleşkedeki en yaygın konut tipidir. Konutun çelik desenli bir duvarla çevrili bahçesi bulunmaktadır. Yapı tek katlı olup yapıya giriş avludan sağlanmaktadır. Konutta ısınma amaçlı soba kullanımı mevcuttur. Avluda dama çıkan bir merdiven bulunmaktadır. Bu merdivenin altında bir depo yer almakla birlikte konut 3+1 şeklinde planlanmıştır. Avludan konuta giriş yapıldıktan sonra bir antre ve bir holden odalara erişim sağlanmaktadır. Yapının kuzey tarafında yatak odası, oturma odası ve avlu bulunmaktadır. Batı tarafında bir tuvalet ve doğu tarafında bir banyo yer almaktadır. Güney tarafında ise mutfak, salon ve çocuk odası bulunmaktadır. Konut sakinleri tarafından ihtiyaçlar doğrultusunda yapının güney tarafında bulunan eyvan, mutfaka katılmıştır.

Tablo 4.3 2 numaralı ev (Kartal, 2022)

MEKÂNSAL ANALİZLER		
		KATOLOG NO: 2 İL: BATMAN İLÇE: HASANKEYF MAHALLE: RAMAN
PENCERE GÖRÜNÜMÜ	KAPI GÖRÜNÜMÜ	VAZİYET UYDU GÖRÜNTÜSÜ
		
AVLU/EYVAN GÖRÜNÜMÜ	TAVAN GÖRÜNÜMÜ	YAPI GÖRSELİ
 KONUT ZEMİN KAT PLANI		 YAPIM TEKNİĞİ: BETONARME FONSİYONEL İŞLEVİ: KONUT KAT ADEDİ: 1

Konutta kullanılan yapım tekniği betonarme-karkas sistemdir. Damın döşemesi fayans ile kaplanmış ve avludaki dama çıkan merdiven mermer kaplamadan yapılmıştır. Eski Hasankeyf yerleşiminde yerel halkın yazın kullandığı tahtlar, Yeni

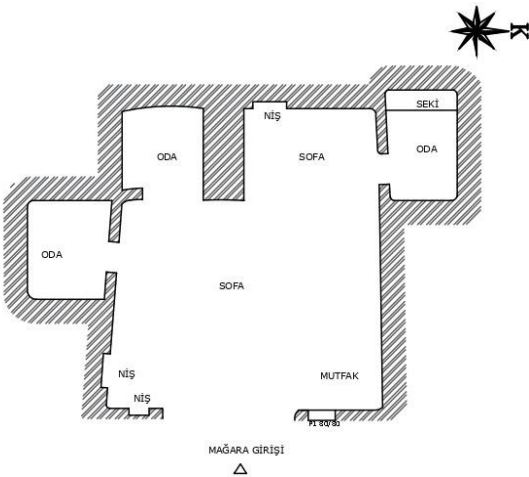
Hasankeyf yerleşimindeki konutların teras çatısında da görülmüştür (Bkz. Şekil 4.42).

Şekil 4.42 2 numaralı eve ait görseller (Kartal, 2022)

Eski Hasankeyf kalesinde bulunan 3 No’lu mağara konutun doğu yönünde bir girişi yer almaktadır (Bkz. Tablo 4.4). Kalker kayacından oluşan mağara konut, yerleşimiyle doğal topografyayla uyumludur. Yapı tek katlı olup yapıya giriş önü açık sofadan sağlanmaktadır. Sofanın güneyinde ve batısında nişler, kuzeyinde ise pencere altında bulunan ocak işlevi gören bir niş yer almaktadır.

Tablo 4.4 3 numaralı ev (Kartal, 2022)

MEKÂNSAL ANALİZLER		
		KATOLOG NO:3 İL: BATMAN İLÇE: HASANKEYF MAHALLE: KALE
PENCERE GÖRÜNÜMÜ	KAPI GÖRÜNÜMÜ	VAZİYET UYDU GÖRÜNTÜSÜ
		
SOFA/AVLU GÖRÜNÜMÜ	TAVAN GÖRÜNÜMÜ	YAPI GÖRSELİ
 MAĞARA KONUT ZEMİN KAT PLANI		YAPIM TEKNİĞİ: KAYA SİSTEM FONSİYONEL İŞLEVİ: KONUT KAT ADEDİ: 1

Sofadan odalara erişim sağlanmaktadır. Yapının kuzey tarafında içinde seki olan bir oda, batı tarafında iki oda ve güney tarafında bir oda bulunmaktadır. Yapım tekniği olarak mağara konut, tarihi yerleşkede bulunan yumuşak kalker kayacı oyuklarının sonradan insanlar tarafından oyulmasıyla oluşmuştur (Bkz. Şekil 4.43).

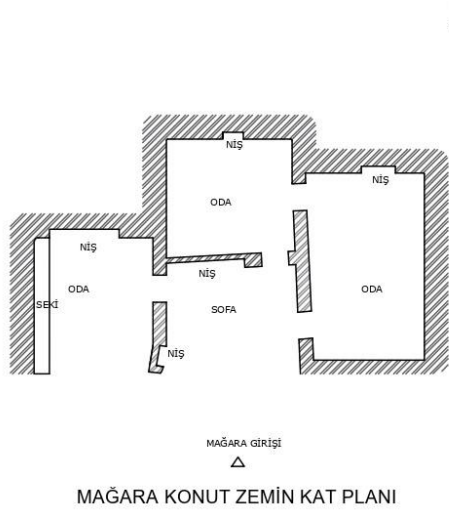

Şekil 4.43 3 numaralı eve ait görseller (Kartal, 2022)

Eski Hasankeyf kalesinde bulunan 4 No’lu mağara konutun doğu yönünde önü açık bir girişi bulunmaktadır (Bkz. Tablo 4.8). Kalker kayacından oluşan mağara konut, yerleşimiyle doğal topografyayla uyumludur.

Mağara konutların doğal topografyayla uyumu, çok sayıda olması ve yumuşak kalkerli kayaç yapıları sayesinde insanların kültürlerini, inançlarını yansıtarak bu konutları kolayca şekillendirebilmeleri, insanları mağara konutlarda yaşamaya iten sebeplerdendir. Ayrıca; yerel halkın ekonomik imkansızlıkları da halkı, mağaralarda yaşamaya iten sebepler arasında yer almaktadır.

Tablo 4.5 4 numaralı ev (Kartal, 2022)

MEKÂNSAL ANALİZLER		
		KATOLOG NO: 4 İL: BATMAN İLÇE: HASANKEYF MAHALLE: KALE
NİŞ GÖRÜNÜMÜ	KAPI GÖRÜNÜMÜ	VAZİYET UYDU GÖRÜNTÜSÜ
		
SOFA/AVLU GÖRÜNÜMÜ	TAVAN GÖRÜNÜMÜ	YAPI GÖRSELİ
 MAĞARA KONUT ZEMİN KAT PLANI		 YAPIM TEKNİĞİ: KAYA SİSTEM FONSIYONEL İŞLEVİ: KONUT KAT ADEDİ: 1

Yapı tek katlı olup yapıya giriş önü açık bir sofadan sağlanmaktadır. Yapının bazı duvarlarında islerin olması, yapıda ocak işlevi gören mahallerin olduğunu göstermektedir. Sofanın güneyinde nişler, yer almaktadır. Bu nişler, mutfak araç-

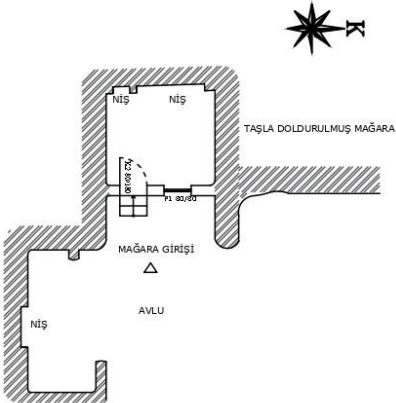
gereçleri gibi eşyaların konulabileceği yerler olduğu tahmin edilmektedir. Sofadan odalara erişim sağlanmaktadır. Yapının güney tarafında içinde seki ve niş olan bir oda, batı ve kuzey tarafında içinde niş olan birer oda bulunmaktadır. Yapım tekniği olarak mağara konut, tarihi yerleşkede bulunan yumuşak kalker kayacının sonradan insanlar tarafından oyulmasıyla oluşmuştur (Bkz. Şekil 4.44).

Şekil 4.44 4 numaralı eve ait görseller (Kartal, 2022)

Eski Hasankeyf kalesinde bulunan 5 No’lu mağara konutun doğu yönünde bir girişi yer almaktadır (Bkz. Tablo 4.6). Kalker kayacından oluşan mağara konut, yerleşimiyle doğal topografyayla uyumludur. Yapı tek katlı olup yapıya giriş, küçük bir avludan sağlanmaktadır. Mağara konutun doğu yönündeki giriş kısmına sonradan moloz taştan oluşan bir duvar örülmüştür. Güney tarafında yapının hemen bitişiğinde önü açık bir girişi ve içerisinde niş olan bir oda yer almaktadır. Batı tarafında bulunan bir odanın sonradan eklenen moloz taşlı duvarında yer alan penceresinde demir parmaklık olup oda içerisinde nişler bulunmaktadır.

Tablo 4.6 5 numaralı ev (Kartal, 2022)

MEKÂNSAL ANALİZLER		
		KATOLOG NO: 5 İL: BATMAN İLÇE: HASANKEYF MAHALLE: KALE
PENCERE GÖRÜNÜMÜ	KAPI GÖRÜNÜMÜ	VAZİYET UYDU GÖRÜNTÜSÜ
		
AVLU/EYVAN GÖRÜNÜMÜ	TAVAN GÖRÜNÜMÜ	YAPI GÖRSELİ
		
MAĞARA KONUT ZEMİN KAT PLANI		YAPIM TEKNİĞİ: YIĞMA +KAYA SİSTEM FONSIYONEL İŞLEVİ: KONUT KAT ADEDİ: 1

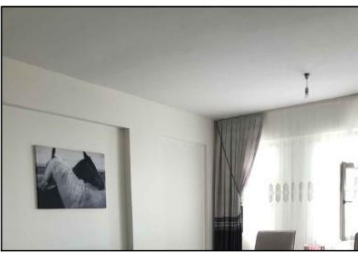
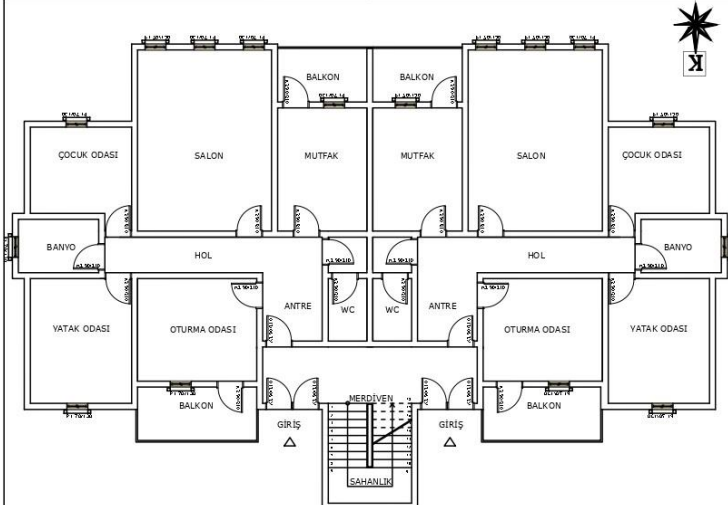
Bu odanın girişinde odaya erişimi sağlayan iki basamaklı küçük bir merdiven bulunmaktadır. Avludan odalara erişim sağlanmaktadır. Yapım tekniği olarak mağara konut, tarihi yerleşkede bulunan yumuşak kalker kayacının sonradan insanlar tarafından oyulmasıyla oluşmuştur (Bkz. Şekil 4.45).

Şekil 4.45 5 numaralı eve ait görseller (Kartal, 2022)

Yeni Hasankeyf'in Eyyubi Mahallesi'nde bulunan 6 No'lu konutun kuzey yönünde iki girişi yer almaktadır (Bkz. Tablo 4.7). Konutun moloz taş duvarla çevrili bahçesi bulunmaktadır. Yapı bodrum dâhil 4 katlı olup yapıya girişler bahçeden sağlanmaktadır. Konutta ısınma amaçlı soba kullanımı mevcuttur. Konut 3+1 şeklinde planlanmış olup 2 daire üzerine çıkılarak inşa edilmiştir. Kat holünden dairelere giriş yapıldıktan sonra bir antre ve bir holden odalara erişim sağlanmaktadır. Yapının kuzey tarafında merdiven, yatak odası, oturma odası ve balkon bulunmaktadır. Batı ve doğu taraflarında banyo ve çocuk odası yer almaktadır. Güney tarafında ise mutfak, salon ve balkon bulunmaktadır.

Tablo 4.7 6 numaralı konut (Kartal, 2023)

MEKÂNSAL ANALİZLER		
		KATOLOG NO: 6 İL: BATMAN İLÇE: HASANKEYF MAHALLE: EYYUBİ
PENCERE GÖRÜNÜMÜ	KAPI GÖRÜNÜMÜ	VAZİYET UYDU GÖRÜNTÜSÜ
		
AVLU GÖRÜNÜMÜ	TAVAN GÖRÜNÜMÜ	YAPI GÖRSELİ
		
KONUT ZEMİN KAT PLANI		YAPIM TEKNİĞİ: BETONARME FONSIYONEL İŞLEVİ: KONUT KAT ADEDİ: 4 (BODRUM DAHİL)

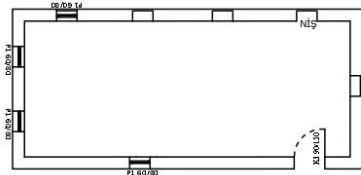
Konutta kullanılan yapım tekniği betonarme-karkas sistemdir. Konuttaki merdiven mermer kaplamadan yapılmıştır. Yeni Hasankeyf yerleşimindeki konutlarda teras çatı görülmüştür. İç mekânlar, standart toplu konut projelerindeki gibi tasarlanmıştır (Bkz. Şekil 4.46).

Şekil 4.46 6 numaralı eve ait görseller (Kartal, 2023)

Eski Hasankeyf kalesinde bulunan 7 No’lu konutun batı yönünde bir girişi yer almaktadır. Moloz taştan yapılan konut, yerleşimiyle doğal topografyayla uyumludur (Bkz. Tablo 4.8). Yapı tek katlı olup sonradan kalede inşa edilmiştir.

Tablo 4.8 7 numaralı ev (Kartal, 2022)

MEKANSÂL ANALİZLER		
		KATOLOG NO: 7 İL: BATMAN İLÇE: HASANKEYF MAHALLE: KALE
PENCERE GÖRÜNÜMÜ	KAPI GÖRÜNÜMÜ	VAZİYET UYDU GÖRÜNTÜSÜ
		
NİŞ GÖRÜNÜMÜ	BATİ GÖRÜNÜMÜ	YAPI GÖRSELİ
 KONUT ZEMİN KAT PLANI		 YAPIM TEKNİĞİ: YIĞMA FONSIYONEL İŞLEVİ: KONUT KAT ADEDİ: 1

Yapının kuzeyinde, batısında ve doğusunda pencereler bulunmaktadır. Duvarlarında nişler bulunan konutun çatısı sonradan yıkılmıştır. Konutta kullanılan yapım tekniği yığmadır.

Hasankeyf yerleşimlerinde yapılan analizler sonucunda 7 evin rölövesi alınmıştır. Yerleşimlerde I tipi, L tipi ve U tipi avluların bulunduğu kalker grubu kayalık yapısından oluşan mağara konutlar, geleneksel ve modern konutlar tespit edilmiştir. Eski Hasankeyf'in antik yerleşimlerinde yer alan bazı mağara konutların mekânsal düzenlemesi, "sofa" adı verilen bir ara geçiş mekânı etrafında dizilen odalardan oluşmaktadır. Mağara konutların bir kısmında ise L tipi avlu etrafında dizilen odaların yer aldığı bir mekânsal kurgu görülmektedir.

Eski Hasankeyf'in Üçyol kırsal yerleşiminde yer alan tarihi bir konutun L tipi avlu etrafında dizilen mekânları bulunmaktadır. İki katlı konutun inşasında yerel malzeme olan moloz taş kullanılmıştır. Konutun topografyayla uyumlu yapısı bulunmakla birlikte avlusunda yeşil alanlar sık bir şekilde yer almaktadır. Mühendislik hizmetinin görülmediği konutta yer alan avlu, konuta doğayla iç içe bir görünüm kazandırmaktadır.

Yeni Hasankeyf kent yerleşiminde yer alan konutların çoğu tek katlı olup yatayda bir yayılım göstermektedir. Tek katlı konutların yanında az sayıda 2 katlı ve 4 katlı konut tipleri de yer almaktadır. Tek katlı konutlarda U tipi bir avlunun ve eyvanlı bölümlerin bulunması, konutun fiziksel ve sosyo-kültürel çevreyle uyumlu olduğunu göstermektedir. Bu konutlarda avlunun yer alması, mahremiyeti kısmen sağlamıştır. 4 katlı (bodrum dâhil) konutlarda ise klasik bir apartmanın özellikleri bulunmaktadır. Bu konutlarda avlunun yer almaması ve bu konutların içe kapanık bir plan tasarımına sahip olması, fiziksel ve sosyo-kültürel çevresiyle kopuk bir görünüm yaratmaktadır.

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Ülkelerin bölgesel kalkınma amaçlı inşa etmiş olduğu barajlar, yerleşim dokularını fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan etkilemektedir. GAP kapsamında yer alan Ilısu Barajı ve HES projesinin gerçekleşmesi sonucu, zengin bir tarihi geçmişe sahip olduğu belirlenen Hasankeyf antik kenti sular altında kalmış ve özgün niteliklerini kaybetmiştir. Bu durum antik kentte yaşayan toplumun kentsel hafızasının yitimine yol açmıştır. Toplumun kentsel hafızasının yitimi, yeni kurulan yerleşimler üzerinde kullanıcı ihtiyaçlarına cevap vermeyen mekânların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnsanlar, toplumsal ilişkiler ağının güçlü, geleneksel değerlerin yansıtıldığı ve ekonomik refahın olduğu çevrelerde yaşamak istemektedir. Bu bağlamda geçmiş değerlerin her daim korunarak geleceğe aktarılması önem arz etmektedir. Geçmiş değerler, referans alınarak toplumların gelecekleri inşa edilmelidir. Ilısu Barajı'nın ülke ekonomisine sağlayacağı gelir, turizm potansiyeli taşıyan tarihi Hasankeyf'in kültürel, toplumsal ve mekânsal değerlerinin kaybıyla eş değer olmamakla birlikte barajın inşası olumsuz olarak değerlendirilmektedir.

Antik kentlerdeki kültürel miras değerlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için toplumsal bilincin oluşturulması ve koruma önlemlerinin alınması gerekmektedir. Hasankeyf'in yeniden yerleşim eylem planları hazırlanırken eski yerleşimdeki tasarım kriterleri, çevresel faktörler ve eski yerleşimin sosyo-ekonomik yapısı göz ardı edilmiştir. Yeni Hasankeyf'in yerleşim dokusunda eski yerleşimdeki doğal kent dokusu bulunmamaktadır. Yeni Hasankeyf yerleşimi, eski yerleşime ait Artuklu Mimarisini yansıtan birkaç tasarım kriterini taşımasının dışında eski yerleşimle benzer nitelikler göstermemektedir. Her iki yerleşimdeki ortak tasarım kriterleri şunlardır:

- Yeni yerleşimdeki konutların eyvanlı bir bölüme ve avluya sahip olması,
- Yeni çarşılarda ve hanlarda revak, kemer gibi mimari unsurların kullanılması,
- Kamusal yapılarda yöreye özgü Midyat taşı kullanılması,
- Kamusal yapılarda kemer ve tonozlu bölümlerin bulunması.

Eski Hasankeyf antik kentinin, baraj suları altında kalması sonucu kurulan Yeni Hasankeyf'in mekân çözümlerinde kullanıcı istekleri dikkate alınmamıştır. Yeni Hasankeyf, yerel halkın kimliksel değerlerinden kopuşunu temsil etmektedir. Yeni

Hasankeyf'e iskân edilen halkın büyük çoğunluğu, 3 bin dekar alana inşa edilen ve kura sistemi ile dağıtılan Yeni Hasankeyf'teki 710 konuta taşınmıştır. Bölge halkıyla yapılan sözlü görüşmelerde ve ev ziyaretlerinde, yeni yerleşim alanlarındaki durumdan memnun olunmadığı ve halkın Eski Hasankeyf'teki yaşamlarına özlem duyulduğu tespit edilmiştir. Yerel halkın bir kısmı, konutların kurayla dağıtılmasında olduğu gibi az sayıdaki ticari mekânların kurayla dağıtılmaması konusunda memnuniyetsizliğini dile getirmiş, yeni yerleşim alanlarındaki konutlarda ısınma, yalıtım gibi fiziksel sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını belirtmiştir. Ayrıca; halkın, eski yerleşimlerdeki kültürel, toplumsal ve mekânsal değerleri kaybetmenin verdiği psikolojik bunalım içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum yeniden yerleşim süreçlerinin iyi yönetilmediğini göstermektedir. Yeni Hasankeyf'e iskân edilen halkın toplumsal dinamikleri, kültürel kimlikleri önemsenmemiş, aileler fiziksel açıdan uyum sürecinde zorluklar yaşamıştır. Hasankeyf'te yaşanan benzer durumların birçok yerleşim alanında yaşandığı da görülmektedir. Çalışmaya örnek oluşturması amacıyla bu bölgeler araştırılmış ve Hasankeyf'te yaşananlarla benzer durumlar olduğu tespit edilmiştir.

Atatürk Barajı suları altında kalan Samsat antik kent örneğinde yeni yerleşime iskân edilen aileler, Hasankeyfli ailelerde olduğu gibi bir kimlik bunalımı yaşamıştır. Yeni Samsat'a iskân edilen aileler, fiziksel açıdan uyum sürecinde zorluklar yaşamıştır. Eski Hasankeyf'te daha önce tarım, hayvancılık ve bir zamanlar yaygın olan dokuma sanatıyla uğraşan yerel halkın yeni yerleşim alanlarında kafe ve restoran gibi işletmelerde çalışarak geçimini sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Geçimini tarımdan sağlayan halkın bir kısmı ise Mezopotamya Havzası'ndaki topraklarının sular altında kalması ve geride kalan arazilerine de evler yapılması nedeniyle işsiz kalmıştır. Baraj inşaatları nedeniyle verilen tazminatlar, kamulaştırma bedelleri uzun ömürlü olmayıp kısa vadede fayda sağlamaktadır. Bölgedeki ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla işsiz kalan kesime maddi ve manevi desteğin devlet eliyle sağlanması gerekmektedir.

Tarihsel süreçte yerleşimler üzerinde var olagelmiş toplumlara özgü mimari ve sokak dokusu nitelikleri, baraj gibi kalkınma amaçlı inşa edilen yapılar nedeniyle kurulan yeni yerleşimlere yansıtılmalıdır. Yeni kurulan yerleşimlerde somut ve somut olmayan kültürel miras değerlerinin yeniden canlandırılıp işlev kazanması için uygun

ortam koşulları sağlanmalıdır. Bu bağlamda hükümetler, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları halkın geleneksel değerlerini yansıtacak politikalar yürütmelidir. Yerel halkın bilinçlendirilmesi için konferanslar düzenlenip eski yerleşimlerdeki el sanatları, zanaatları gibi kültürel değerlerini yaşatacak kurslar faaliyete geçirilmelidir. Alan araştırması verilerine göre yeni kurulan yerleşimde çarşı, han gibi ticari fonksiyonlu yapıların az sayıda oluşu ve yeterli gelmemesi nedeniyle esnafa uygun kredi koşulları sağlanarak eski zanaatlarını uygulayabilecekleri yeni dükkânlar açılmalıdır. Gelecek nesillere tarihi yerleşimlerin mekânsal, kültürel ve toplumsal değerleri aktararak sürdürülebilir stratejiler oluşturulmalıdır. Yeni kurulan Hasankeyf yerleşiminde ekonomik refahı sağlamak için yeni istihdam alanları ve politikaları oluşturulmalıdır.

Yeni kurulan Hasankeyf'e zorunlu göç eden yerel halkın toplumsal entegrasyonunun sağlanması için Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ve devletin birlikte hareket edip psikolojik, sosyal ve ekonomik yardımları yapması gerekmektedir. Yer değişiminin yarattığı ekonomik, sosyal ve kültürel sorunların çözümü için yerinden edilmiş kişilerin, STK'ların ve devletin birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Bölgede sosyal yardım programları geliştirilip halka yönelik rehabilitasyon hizmetleri sağlanmalıdır.

Hasankeyf ilçe merkezine yakın bir köy olan Üçyol Köyü'nde, "Yukarı Şehir" yerleşiminde ve Yeni Hasankeyf'te bazı yapıların rölöveleri alınmıştır. Rölövesi alınan yapılar, mimari açıdan analiz edilip yapıların mekân kurgularının açıklandığı kataloglar hazırlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, Eski Hasankeyf'te doğal topografyayla uyumlu doğal mekânlar yer alır iken Yeni Hasankeyf yerleşiminde tesviye edilen arazi üzerine oturtulan ve doğal olmayan mekânların bulunduğu tespit edilmiştir. Yeni yerleşimlerde Artuklu mimarisine uygun yapılar inşa edilmeye çalışılması ve bu yerleşimdeki konutların çoğunlukla tek katlı olması olumlu karşılanan özellikler arasındadır (Bkz. Tablo 4.9).

Eski Hasankeyf'in tarihi ve kırsal yerleşimlerinde organik ve dar sokaklar yer alırken Yeni Hasankeyf yerleşiminde geniş sokak sistemi bulunmaktadır. Hasankeyf'in kırsalında halk mimarisinin ve geleneksel değerlerin izleri görülürken Yeni Hasankeyf'te halk mimarisinin ve geleneksel değerlerin izleri görülmemektedir.

Tablo 4.9 Eski ve Yeni Hasankeyf Yerleşim Dokularındaki Mekânların Karşılaştırılması (Kartal, 2022)

		ESKİ HASANKEYF YERLEŞİM DOKUSUNDA MEKÂN	YENİ HASANKEYF KENT YERLEŞİM DOKUSUNDA MEKÂN	HASANKEYF KIRSAL YERLEŞİM DOKUSUNDA MEKÂN
FİZİKSEL ÇEVREYLE UYUM	AVLU/BAHÇE KULLANIMI	✓	✓	✓
	SOKAK DOKUSU	ORGANİK/DAR SOKAKLAR	GENİŞ SOKAKLAR	GELENEKSEL /ORGANİK SOKAKLAR
	İKLİM (DOĞAL HAVALANDIRMA / GÜNEŞ KONTROLÜ)	✓	×	✓
	TOPOGRAFYAYLA UYUM	✓	×	✓
	JEOLOJİK YAPI	KALKER GRUBU KAYAÇ	MİDYAT TAŞI	MOLOZ TAŞ
	YEREL MALZEME KULLANIMI	✓	✓	✓
	DOĞAL MALZEME KULLANIMI	✓	×	✓
	YEŞİL ALAN	ÇOK	SEYREK	ÇOK
	KONUT/ MEKÂN BOYUTLARI	AÇIK/ GENİŞ MEKÂNLAR	KAPALI/ DAR MEKÂNLAR	AÇIK/ GENİŞ MEKÂNLAR
SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK ÇEVREYLE UYUM	GELENEKLER VE TOPLUM İLİŞKİSİ	✓	×	✓
	MAHREMİYET	✓	KİSMEN	✓
	DOĞAYLA İLİŞKİLENME BİÇİMİ	✓	×	✓
	HALK MİMARİSİ	✓	×	✓
	EKONOMİK YAPI	BİRİNCİL EKONOMİK FAALİYETLER (TARIM, HAYVANCILIK, BALIKÇILIK...)+ ÜÇÜNCÜL EKONOMİK FAALİYETLER (TURİZM)	ÜÇÜNCÜL EKONOMİK FAALİYETLER (TURİZM)	BİRİNCİL EKONOMİK FAALİYETLER (TARIM, HAYVANCILIK...)

2020 yılında su tutmaya başlayan Ilısu Barajı'ndan dolayı eski yerleşimde yer alan bazı tarihi yapılar bağlamından koparılarak Yeni Hasankeyf'teki Arkeopark alanına taşınmıştır. Yeni yerleşime taşınan Sultan Süleyman Camisi, Koç Camisi, er-Rızk Camisi, Kızlar Camisi, İmam Abdullah Zaviyesi, Orta Kapı, Zeynel Bey Türbesi ve Külliyesi gibi tarihi yapılar, fiziksel çevrelerinden kopuk, kimliğini kaybetmiş vaziyettedir. Eski Hasankeyf'teki taşınamayan mağaraların bir kısmı, mezarlar, tarihi Hasankeyf Köprüsü gibi yapılar ise sular altında kalmıştır. Çok sayıda höyük, gün yüzüne çıkarılmadan baraj suları yükseldiği için binlerce yıllık tarihi kalıntılar kurtarılamamıştır. 135 km uzunluğunda ve 400 metre genişliğindeki bu baraj, ekosistemi bozmuş, endemik bitki türleri ve nesli tükenmekte olan hayvanları da yok

etmiştir. Eski Hasankeyf'in üç ana yerleşim bölgesinden ikisi olan "Aşağı Şehir" ve "Sur Dışı" yerleşimleri tamamen sular altında kalmıştır. "Yukarı Şehir" yerleşiminin bir bölümü ise baraj kotunun üstünde kaldığı için sular altında kalmamıştır. Kale yerleşimine kadar yapılan beton dolgu, Eski Hasankeyf'in tarihi dokusuyla tezat bir görüntü oluşturmaktadır. Kale yerleşiminde barajdan sonra inşa edilen turizm ofisleri, tarihi yerleşim dokusuyla uyumlu değildir. Bölgeyi ziyarete gelen turistler için yapılan yüzer limanlar, işlevsel olmamakla birlikte şuan faaliyette değildir. Hasankeyf antik kent yerleşimi üzerinde kurulan Ilısu Barajı'nın ömrü tamamlandığında Hasankeyf'ten geriye kalan sadece yıkık veya yok olan tarihi yapılar olacaktır.

Binlerce yıllık tarihi zenginliğe sahip olan ve yerleşim dokusunda kültürel, mekânsal, ekolojik v.b değerleri barındıran tarihi yerleşimlerin, UNESCO kurumunun taahhüdü altında, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme, ICOMOS Tüzüğü, Venedik Tüzüğü gibi ulusal ve uluslararası sözleşmelerle korunup gelecek kuşaklara aktarılması sağlanmalıdır. Barajlar kurulmadan önce bütün alternatif projelerin değerlendirilip alternatif yer seçimlerinin dikkate alınması gerekmektedir. Hükümetler tarafından barajların kurulacağı yer seçilirken toplumsal, kültürel, sosyolojik, antropolojik ve mekânsal boyutlarda yıkımların gerçekleşeceği sonucu düşünülerek hareket edilmelidir.

KAYNAKLAR

- Altan İ. (1993). Mimarlıkta Mekân Kavramı. Psikoloji Çalışmaları, 19(0), 79-80.
- Apaydın, B. (2019). Palimpsest Kavramı Ve Mekânsal Dönüşüm. The Turkish Online Journal of Design Art and Communication, 9(2), 90-91.
- Aray, N. Ataç, A. & Uçar, M. (2011). Sular Altında Kalan Sağlık Merkezi: Alliano. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi, Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 1 (2), 16-20.
- Arık, M. (2004). Hasankeyf-Üç Dünyanın Buluştuğu Kent, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Arkeofili. (2019). Erişim: <https://shorturl.at/gpHL0>.
- Arkeolojik Haber. (2019). Erişim: <https://shorturl.at/ceK27>.
- Atıcı, E. (2021). Kültürün Kent ve Mekâna Etkilerinin Doktora Tezleri Üzerinden İncelenmesi. Mimarlık ve Yaşam Dergisi, 6(1), 6-7.
- Atvur, S. (2014). Baraj Politikalarına Karşı Toplumsal Tepkiler: Hindistan ve Türkiye'deki Toplumsal Hareketlerin Karşılaştırılması; Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 21 (1), 281-298.
- Aykaç, H. (2013). Atatürk Barajı'nın inşası sonrasında Adıyaman Vilayeti Merkez Kazasındaki Köy Kuruluşları. Yüksek Lisans Tezi. Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Niğde.
- Bakırcı, M. (1997). Türkiye'de yer değiştiren şehirlere yeni bir örnek: Samsat. Türk Coğrafya Dergisi, 0 (32) , 365-391.
- Başkaya, Z. ve Türk, E. (2015). “Barajların Olası Çevresel Ve Sosyo-Ekonomik Etkilerinin Halkın Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi: Ilısu Barajı Ve Hasankeyf Örneği”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(40), 370-371.
- Beşikçi, İ. (1993). Kürt Toplumu Üzerine, İstanbul: Yurt Kitap Yayın.
- Bilgioloji.(n.d.). Erişim: <https://shorturl.at/ehlR5>.
- Botton, A. (2006). Mutluluğun Mimarisi, Türkçe'ye çeviren: Banu Tellioglu Altuğ, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Boyraz, Z. Bostancı, S. (2015). Birecik Barajı Sonrası Yer Değiştiren Eski Halfeti'nin (Şanlıurfa) Turizm Potansiyali, Journal of World of Turks Dergisi, 7(3), 53-77.

- Boyras, Z. Bostancı, S. (2016).Kuruluş Yeri, Gelişimi ve Fonksiyon Özellikleri Bakımından Yeni Halfeti (Şanlıurfa), Journal of World of Turks Dergisi, 8(1), 83-107.
- Cahit Arf Bilgi Merkezi.(n.d.). Bibliyometrik Analiz. Erişim: <https://shorturl.at/lQRZ9> .
- Coğrafyanın Kodları. (2022). Erişim: <https://shorturl.at/hCG47>.
- Coştu, Y.(2009).Toplumsallaşma Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi,9(2), 117-140.
- Çiftlik. (2010). Alliano. Erişim: <https://shorturl.at/cACJZ>.
- Değer, M. S. (2020). Hasankeyf'in "lal" çığlığı, 24 SAAT/GÜNCEL, 6-7.
- Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü. (2021). Erişim: <https://bolge16.dsi.gov.tr>.
- Dilaver, M. (2020). Zeugma Geç Antik Dönem Konutları. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Dinç, F. (2021). Osmanlı Diyarbakır'ında Kelekçilerin Örgütlenme Yapısı ve İlişki Ağları. Belleten Dergisi, 85(302), 95-133.
- Donanım Haber.(2023). Çin, türünün tek örneği dev barajın inşasında sona yaklaşıyor. Erişim: <https://shorturl.at/dlos8>.
- Ekici, S. Tuncel, G. (2017). Göç ve İnsan,Birey ve Toplum Dergisi, 5(9), 9-22.
- Engin, D. (2016). Hasankeyf'e Sadakat. Erişim: <https://shorturl.at/dtKR0>.
- Eraslan, Ş. (2020). Unesco Dünya Miras Alanlarının Kriter Seçimleri Ve Tematik Bağlantıları Üzerine Bir Analiz: Türkiye Örneği. Journal of Awareness, 5 (3), 309-324.
- Erder, C. (1977). Venedik Tüzüğü Tarihi Bir Anıt Gibi Korunmalıdır, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi, 3(2), 170-171.
- Erkan, N. Ç. & Akın, O. (2015). Kentsel Dokuyu Oluşturan Bileşenler Işığında Doku Çözümlemesinde Farklı Yöntem ve Tekniklerinin Değerlendirmesi. Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu - Temel yaklaşımlar ve teknikler (439-452). Mersin, Türkiye.
- Eroğlu (2022).Dicle'nin Gizli Hazinesi Ilısu Prof. Dr. Veysel Eroğlu Barajı, Ankara: Hazar Reklam.
- Etstur.(n.d.). Erişim: <https://shorturl.at/agosW>.
- Güvenç, B. (2003). İnsan ve Kültür, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hasankeyf Kaymakamlığı.(2022). Kurum Arşivi. Batman, Hasankeyf.

- Hasol, D. (1979). Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Hegel, G. W.F. (2020). Tarihte Akıl, Almanca'dan çeviren: Önay Sözer, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Heming, I. Waley, P. Rees P. (2001). Reservoir resettlement in China: past experience and the Three Gorges Dam, The Geographical Journal, 167(3), 195–212.
- Hubbard, P.(2006). City, London: Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group.
- İsen, Z. (2014). Hasankeyf'in Şehircilik Tarihi.Yüksek Lisans Tezi. Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Batman.
- İskân Kanunu Uygulama Yönetmeliği. (2006). Erişim: <https://shorturl.at/RSVXZ>.
- Icomos.(1999).Erişim:<http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Icomostuzukleri&dil=tr>.
- Karagel D. (2017). Kır Yerleşmeleri. Ders Notları. Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi: Hatay.
- Karasu, M. A. (2008). Bir Kentin Ölümü: Kentkırım (Bosna-Hersek Örneği).Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 17(3), 51-64.
- Kayra (2003). Dicle'de Kelek İle Bir Yolculuk, İstanbul: Buke Yayınevi.
- Kıraç, N. (2021). Hasankeyf'le artık rüyalarda buluşuyorlar. Erişim:<https://gazeteoksijen.com/turkiye/hasankeyfle-artik-ruyalarda-bulusuyorlar54370>.
- Konak, A. (1995). Atatürk Barajı'nın neden olduğu yeniden yerleşim sonunda Yenisamsat, Söke, Reyhanlı örneklerinde sosyal antropolojik açıdan incelenmesi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kuban, D. (1995). Türk Hayatlı Evi, İstanbul: Mısırlı Matbaacılık A.Ş.
- Kurban, D. ve ark. (2006). Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Lefebvre(1991). The Production of Space, USA: Basic Blackwell Inc.
- Lynch, Kevin (1979). Kent İmgesi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Milliyet. (2021).Erişim:<https://shorturl.at/wxAD5>.
- Mimari Terim.(n.d.). Sofa. Erişim: <https://mimariterim.com/sofa/>.
- Miyake, Y.(2020). Tarihöncesi Dönemde Hasankeyf: Hasankeyf Höyük Kazıları. Erişim: <https://shorturl.at/aguDT>.

- Mıynat, A.(2008). Bir Ortaçağ Kenti: Hasankeyf, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Muğla.
- Örs, A. E. C. (2022). Mekanal Ve İşlevsel Değişimin Toplumsal Yapı Temelinde İrdelenmesi: Adatepe Konutları. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özdemirkol, M. (2023). Hasankeyf/Ilısu Barajı'nda Yeniden Yerleştirme Sürecinin Dünya Bankası Tavsiye Kararları Açısından Değerlendirilmesi, Kent Akademisi Dergisi, 16(4), 2734-2760.
- Özel,Z. (2020). Gertrude Bell ve Abert Gabriel'in Fotoğraflarında Hasankeyf. Erişim: <https://shorturl.at/dgoWZ>.
- Özservet, Y. Ç. (2014). İstanbul Sötlüce - Halıcıoğlu Bölgesi Yerleşim Dokusunun Dönüşümü. Artium, 2 (1) , (43-57).
- Rapoport, A. (2005). Culture, Architecture, and Design, USA, Locke Science Publishing Company, Inc.
- Sami, K. (2010). Ilısu Barajı:Sürdürülebilir Toplumsal Hayata "Ket Vurma" ve Su Toplama Havzasında Sivil (Kırsal) Mimari Yerleşimlerin Serencamı. Mimarlık Dergisi, Ankara
- Sami, K. (2017). Göç Ve Kent(li)leşme Bağlamında Taziye Ev(ler)inin Toplumsal, Kültürel Ve Mekânsal Dönüşümleri—Diyarbakır Kent Örneği. Turkish Studies (Elektronik), 12(13), (457 – 475).
- Samsat Belediyesi.(n.d.). İlçemiz Tarihi. Erişim:<https://www.samsat.bel.tr/ilcemiz/>.
- Sanat Sözlüğü. (2013, Ekim 31). Tromp [Blog post]. Erişim: <https://sanatsozlugum.blogspot.com/2013/10/tromp.html>.
- Saruhan, E.(2018). Yeni Hasankeyf Zeugma'yla yarışacak. Erişim: <https://shorturl.at/iqGU3>.
- Selçuklu Belediyesi. (2017). Hasankeyf Köprüsü. Erişim:<https://shorturl.at/kqsEV>.
- Sevindik, M. A.(2002). Barajların Yerleşim Birimlerine Etkileri ve Hasankeyf, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Sevin, V.(1999).Yeni Assur Sanatı I: Mimarlık, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Seyyar, A. (2007). İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri, İstanbul, Değişim Yayınları.

- Sinanoğlu, D. Siyako, M. Karadoğan, S. Özgen, Erdem, N.(2017). Kültürel Jeoloji Açısından Hasankeyf (Batman) Yerleşmesi, Türkiye Jeoloji Bülteni, Ankara, 60 (1), 36-37.
- Şen, B. Varol, M. (2014). Dicle Nehri'nin Planktonik Alg Florası. Journal of Fisheries Sciences.com, 8(4), 252 – 264.
- Şırkı. E.(2022). Tarihi kentsel yerleşim alanlarının taşınmasındaki sosyal, mekânsal ve yapısal sorunların araştırılması (Batman Hasankeyf örneği).Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü: Siirt.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. (1924). Erişim: <https://shorturl.at/qORW9>.
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı.(2019). Ilısu Barajından Etkilenen Köyler Yeni Yerleşim Yerlerine Taşınmaya Başladı. Erişim: <https://shorturl.at/crwB7>.
- Tekin, M. (2014). Eski Mezopotamya'da Coğrafi ve Etnik Yapı. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 9 (2), 111-125.
- The Telegraph. (2019). Erişim: <https://shorturl.at/sINQ4>.
- TÜİK. (2023). Nüfus. Erişim: <https://www.tuik.gov.tr>.
- Türkeli, H. (2012). Zorunlu Göç ve Yeniden Yerleşim Sürecinde Mekân - Kültür Etkileşimi: Halfeti Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Türkiye Kültür Portalı. (2013). Hasankeyf Kalesi. Erişim: https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/batman/gezilecekyer/hasankeyf-kalesi_
- Türkiye Kültür Portalı. (2013). Zeugma Antik Kenti. Erişim: <https://shorturl.at/dlmCV>.
- Türkiye Medyası. (n.d.). Erişim: <https://shorturl.at/cOWX3>.
- Uluçam, A. (2007). Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma, azı ve Kurtarma Projesi, Ankara: TC Başbakanlık Güneydoğu Anadolu projesi bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
- Uluçam, A. (2013). İslam Ansiklopedisi, Zeynel Bey Türbesi. Erişim: <https://islamansiklopedisi.org.tr/zeynel-bey-turbesi>.

- Uluçam, A. (2017). Hasankeyf'teki Kültürel Mirasın Bugünkü Durumu, XX. Uluslararası Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazıları Ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (14-36). Sakarya.
- Weather Spark.(n.d.). Erişim: <https://shorturl.at/gmpP2>.
- Weber, M. (2014). Toplumsal Ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı, Almanca'dan çeviren:Özer Ozankaya, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Vikipedi, özgür ansiklopedi.(n.d.). Asklepion. Erişim: <https://shorturl.at/cnrLT>.
- Vikipedi, özgür ansiklopedi.(n.d.). Avlu. Erişim: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Avlu>.
- Vikipedi, özgür ansiklopedi.(n.d.). Bağdadi (mimarlık). Erişim: <https://shorturl.at/oAMT0>.
- Vikipedi, özgür ansiklopedi.(n.d.). Eyvan. Erişim: <https://shorturl.at/flAT3>.
- Vikipedi, özgür ansiklopedi.(n.d.). Feodalizm. Erişim: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Feodalizm>.
- Vikipedi, özgür ansiklopedi.(n.d.). Hasankeyf. Erişim: <https://shorturl.at/rEG58>.
- Vikipedi, özgür ansiklopedi.(n.d.). Hasankeyf. Erişim:<https://tr.wikipedia.org/wiki/Hasankeyf>.
- Vikipedi, özgür ansiklopedi.(n.d.). Kapitalizm. Erişim: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kapitalizm>.
- Vikipedi, özgür ansiklopedi.(n.d.). Le Corbusier. Erişim:https://tr.wikipedia.org/wiki/Le_Corbusier.
- Vikipedi, özgür ansiklopedi.(n.d.). Louis Isadore Kahn. Erişim: https://tr.wikipedia.org/wiki/Louis_Kahn .
- Vikipedi, özgür ansiklopedi.(n.d.). Oscar Niemeyer. Erişim: https://tr.wikipedia.org/wiki/Oscar_Niemeyer.
- Vikipedi, özgür ansiklopedi.(n.d.). Otto Koloman Wagner. Erişim: https://tr.wikipedia.org/wiki/Otto_Wagner .
- Vikipedi, özgür ansiklopedi.(n.d.). Proletarya. Erişim:<https://tr.wikipedia.org/wiki/Proletarya>.
- Vikipedi, özgür ansiklopedi.(n.d.). Revak. Erişim: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Revak>.
- Vikipedi, özgür ansiklopedi.(n.d.). Üç Boğaz Barajı. Erişim: <https://shorturl.at/ixQW4>.

- Vikipedi, özgür ansiklopedi.(n.d.). Zeynel Bey Türbesi. Erişim: https://tr.wikipedia.org/wiki/Zeynel_Bey_T%C3%BCrbesi.
- Wilmsen, B. Webber, M. Yuefang,D. (2011).“Development for Whom? Rural to Urban Resettlement at the Three Gorges Dam, China”. Asian Studies Review,35(1), 21 – 42.
- Yahyagil, Mehmet Y. (1998). Kentlerin Kültürün Gelişmesindeki Etkileri (s.105-120), Istanbul Journal of Sociological Studies,0 (25).
- Yeşilbaş, Evindar, Acat, Fehime (2020). Artuklu Yapıları Örnekleminde Sanatta Kültürel Etkileşim. Kadim Akademi SBD, 4 (2), 64-99.
- Yıldırım, E. B. (2006). Hasankeyf İlçe Merkezinin Beşeri Ve Ekonomik Coğrafyası. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ.
- Yıldız; Düzgören (2001). Hasankeyf Ve Ilısu Barajı, İstanbul: Bumerang Yayınları.
- Yıldız, L. (2007).HAWAR Hasankeyf'in Çılgılığı, Ankara, Yorum Basın Yayın San. Ltd. Şti.
- Yıldız, Z. (2019). Çevre aktivistleri ve Hasankeyf Koordinasyonu. Erişim: <https://tr.euronews.com/2019/08/02/cevre-aktivistleri-ve-hasankeyf-koordinasyonu-ilisu-barajinda-su-tutumu-basladi>.
- Yılmaz, A. (1999). XVI. Yüzyılda Bir Güney-Doğu Kasabası olan Rumkale’de Eğitim. Milli Eğitim, 143 (143), 118-122.
- Yılmaz, E. (2019). Geleneksel Mimari Verilerin Sürdürülebilirlik Bağlamında İncelenmesi: Hasankeyf Örneği, Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü: Ankara.
- Yılmaz, M. (2005).Dört Mevsim Hasankeyf, İstanbul: Family Finans Kurumu Yayınları.
- Yoksu, M.(2019). Hasankeyf çevresinde yaşayan yurttaşlar: Köylerimizin boşaltılması için yol kapatıldı. Erişim: <https://shorturl.at/cfr09>.
- Zengin, B. (2001).Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Eserleri, İstanbul: Samaha Turizm Endüstri ve Dış Ticaret Ltd. Şti.

EKLER

Ek 1: Yeni Hasankeyf Görselleri

Çarşı (Kartal, 2023)

Yurt Binası (Kartal, 2023)

Ek 1 (Devam)

Çarşı (Kartal, 2023)

Han (Kartal, 2023)

Ek 2: Hasankeyf'te gerçekleştirilen ev ziyaretlerinde ve sözlü görüşmelerde sorulan sorular

HASANKEYF'TE GERçEKLEşTİRİLEN EV ZİYARETLERİNDE VE SÖZLÜ GÖRÜşMELERDE SORULAN SORULAR

1) Hasankeyf'in sular altında kalmasından sonra Yeni Hasankeyf'teki yaşam standardınız iyileşti mi?

Yalnızca bir şikkı işaretleyin.

- ☐ EVET
☐ HAYIR

2) Hasankeyf'teki yaşanan değişimlerin size olumlu geri dönüşleri oldu mu?

Yalnızca bir şikkı işaretleyin.

- ☐ EVET
☐ HAYIR

3) Yeni Hasankeyf'e iskan edilmenizden ardından yaşamınızda nasıl değişiklikler gerçekleşti?

4) Barajın yapılmasının ardından bölge halkına verilen yardımları yeterli buluyor musunuz?

Yalnızca bir şikkı işaretleyin.

- ☐ EVET
☐ HAYIR

Ek 2 (Devam)

5) Baraj kurulmadan önce oluşturulan ekipler tarafından yapılacak çalışmalarla ilgili size yeterli bilgi verildi mi?

Yalnızca bir şıkkı işaretleyin.

☐ EVET

☐ HAYIR

6) Ilısu Barajı ve Hidroelektrik santrali (HES) projesi'ni vizyon proje olarak değerlendirir misiniz?

Yalnızca bir şıkkı işaretleyin.

☐ EVET

☐ HAYIR

7) Ilısu Barajı ve Hidroelektrik santrali (HES) projesi'nin insan, kültür ve çevre üzerindeki etkileri nelerdir?

8) Kamulaştırma bedelleri ve tazminatlar yeterli geldi mi?

Yalnızca bir şıkkı işaretleyin.

☐ EVET

☐ HAYIR

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyad, Ad

KARTAL, Pelin

Web sayfası

(Research Gate, Academia, vs.)

-

Eğitim Bilgileri

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Dicle Üniversitesi	2024
Lisans	Mustafa Kemal Üniversitesi	2019
Lise	Ziya Gökalp Anadolu Lisesi	2014

İş Deneyimi

Dönem (Yıl)	Şirket, Kurum	Görev
2021-Devam ediyor	Mardin Büyükşehir Belediyesi	Mimar

Yabancı Dil

İngilizce, Orta Düzey

Yayınlar

1.

2.

3.

4.

Özel İlgiler

DİCLE ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEZ BENZERLİK BİLDİRİMİ FORMU

Öğrencinin Adı, Soyadı	Pelin KARTAL
Öğrenci No	20808516
Ana Bilim Dalı	Mimarlık
Program Türü	Proje ☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tez Danışmanı (Ünvanı, Adı, Soyadı)	Prof. Dr. Kâmuran SÂMÎ
(Varsa) II. Tez Danışmanı (Ünvanı, Adı, Soyadı)	
Tez Başlığı	Hasankeyf: Tarihsel Bağlamda Mekânsal, Kültürel Ve Toplumsal Dönüşümler
RAPOR BİLGİLERİ	
Raporlama Aşaması	Tez Savunma Sınavı Sonrası
Sayfa Sayısı	158
Raporlama Tarihi	23.02.2024
Benzerlik Oranı (%)	4

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmamın toplam 158 sayfalık kısmına ilişkin, 23/02/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin isimli intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan intihal raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4 olarak tespit edilmiştir.

Uygulanan filtrelemeler:

- ☐Başlangıç Bölümleri (Kabul ve Onay sayfası, Teşekkür sayfası, Özet/Abstract) hariç
☒Kaynaklar hariç
☐Alıntılar hariç/dâhil
☐Diğer (Açıklayınız)

Tezimin benzerlik oranı, Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İntihal Raporu Uygulama Esaslarında belirtilen üst sınır benzerlik oranını aşmamaktadır. Tez benzerlik oranı üst sınır benzerlik oranının altında olsa dahi aksinin tespit edilmesi durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabul ettiğimi ve hukuki sonuçlarına razı olduğumu bildirir, gereğini arz ederim.

Öğrencinin Adı, Soyadı: Pelin KARTAL

Tarih:28.02.2024

İmza:

Danışman Adı, Soyadı: Prof.Dr. Kâmuran SÂMÎ

İmza:

Tarih:28.02.2024

Ana Bilim Dalı Başkanı Adı, Soyadı: Prof.Dr. Havva ÖZYILMAZ

İmza:

Tarih:28.02.2024